

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Засновано у 2011 р.

ВИПУСК 21

МАРІУПОЛЬ
2021

УДК 3(05)

Вісник Маріупольського державного університету
Серія: Філософія, культурологія, соціологія
Збірник наукових праць
Видається 2 рази на рік
Заснований у 2011 р.
Видання включено до міжнародної наукометричної бази
«**Index Copernicus International**» (Польща),
та електронної бібліотеки **Cyberleninka**

Затверджено до друку Вченою радою МДУ (протокол № 12 від 23.06.2021 р.)
Вісник МДУ. Серія: Філософія. Культурологія. Соціологія включено до Переліку наукових фахових видань України з галузі науки – культурологія (наказ МОН України № 735 від 29.06.2021 р.) з присвоєнням категорії «Б».

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – д. філос. н., доц. О. В. Попович
Відповідальний секретар – к. і. н., доц. С. Є. Орехова
Редактор англійських текстів – ст. викладач Ю. С. Золотько

Члени редакційної колегії: д. філос. н., проф. М. Т. Братерська–Дронь, д. філос. н., ст. наук. співроб. С. В. Курбатов, д. філос. н., проф. В. А. Личковах, д. філос. н., проф. Р. Сапенько (Республіка Польща), д. філос. н., проф. О. П. Поліщук, д. філос. н. пров. спец. А. О. Ручка, д. філос. н., проф. П. Ю. Саух, д. філос. н., проф. К. Б. Шадманов (Узбекистан), д. філос. н., проф. О. С. Поліщук, к. філос. н. доц. А. М. Тормахова, к. пед. н., доц. С. І. Дичковський, д. культурології, проф. О. М. Гончарова, д. культурології, проф. І. В. Петрова, проф. Я. Курчевський (Республіка Польща), доц. к. філ. н., доц. С. М. Сороко (Республіка Білорусь), д. і. н., проф. В. Ф. Лисак, д. соц. н., ст. співроб. Л. Д. Бевзенко, д. соц. н., проф. Б. В. Слющинський, д. соц. н., проф. М. В. Туленков, д. соц. н., проф. Н. М. Цимбалюк, д. соц. н., ст. співроб. Г. І. Чепурко, д. соц. н., проф. В. М. Щербина.

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників 129 а
тел.: (0629) 58-75-66, e-mail: visnyk-culturology@mdu.in.ua
Web-site: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)

Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції

Серія ДК №4930 від 07.07.2015

© МДУ, 2021

ЗМІСТ	3
ФІЛОСОФІЯ	
Бєлова Н. В. СОН АНТРОПОЛОГІЇ І ФІЛОСОФІЯ Ф. НІЦШЕ	7
КУЛЬТУРОЛОГІЯ	
Бродецький О. Є. ВЕКТОРИ РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ТЛУМАЧЕННІ СПІНОЗИ: МЕТОДОЛОГІЧНО-ЦІННІСНИЙ РАКУРС	15
Гайдук Н. А. ФЕНОМЕН МЕТАМОДЕРНІЗМУ ЯК ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МОДЕРНІЗМУ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПРОДОВЖЕННЯ ПОСТМОДЕРНІЗМУ	24
Гайдукевич К. А. ПОСТАНОВКА МОВНОГО ГОЛОСУ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ІВЕНТ-МЕНЕДЖЕРА	31
Горохолінська І. В. СИНЕРГІЯ РЕЛІГІЙНОГО ТА СВІТСЬКОГО У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ АНТИЧНОСТІ ЯК ІДЕЙНЕ ДЖЕРЕЛО СУЧАСНОЇ ПОСТСЕКУЛЯРНOSTІ	40
Петрова І.В. ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ У КОНТЕКСТІ ПОДІЄВОЇ КУЛЬТУРИ ВІДРОДЖЕННЯ	50
Тормахова А. М. КУЛЬТУРНЕ МАПУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНАЛІТИКИ СТРАТЕГІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСТА	61
Федосенко К. М. СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ФЕСТИВАЛЬНОГО РУХУ В КОНТЕКСТІ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ ХХІ СТОЛІТТЯ	66
Холодинська С. М. «НАУКОВО-РЕАЛЬНА ЕСТЕТИКА» ЯК «ОСОБЛИВА СФЕРА ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ»: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД	74
Чікарькова М. Ю. ПРОПАГАНДА ІДЕЙ «РУСЬКОГО МІРА» В УКРАЇНІ ЯК СИСТЕМНА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА В СФЕРІ КУЛЬТУРИ	83
СОЦІОЛОГІЯ	
Ручка А. О., Скокова Л. Г. СПРИЙНЯТТЯ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ І ПРОБЛЕМ В ЧАСИ КОРОНАВІРУСНОЇ ПАНДЕМІЇ	93
РЕЦЕНЗІЇ	
Сабадаш Ю. С., Нікольченко Ю. М. ГРУНТОВНІ СТУДІЇ З КУЛЬТУРНОГО ДОВКІЛЛЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ:	104

Прищеп О. П. «Місця зустрічі»: культурне довкілля міст Правобережної України (кінець XVIII–початок XX ст.): монографія. Рівне: М. Дятлик, 2019. 688 с.	
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	116
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В ЗБІРНИКУ НАУКОВИХ ПРАЦЬ	119
КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ	127

CONTENTS	3
PHILOSOPHY	
Belova N. THE DREAM OF ANTHROPOLOGY AND F. NIETZSCHE'S PHILOSOPHY	7
CULTURAL STUDIES	
Brodetskyi O. VECTORS OF RELIGIOUS COMMUNICATION IN SPINOZA'S INTERPRETATION: METHODOLOGICAL AND VALUE ASPECT	15
Gaiduk N. THE PHENOMENON OF METAMODERNISM AS A RE-INTERPRETATION OF MODERNISM AND A CONCEPTUAL CONTINUATION OF POSTMODERNISM	24
Haidukevych K. VOICE TRAINING IN THE PROCESS OF THE EVENT MANAGER PROFESSIONAL TRAINING	31
Horokholinska I. SYNERGY OF THE RELIGIOUS AND THE SECULAR IN THE PHILOSOPHICAL THOUGHT OF ANTIQUITY AS CONCEPTUAL SOURCE OF MODERN POST-SECULARITY	40
Petrova I. LEONARDO DA VINCI'S CREATIVE ACTIVITY IN THE CONTEXT OF THE EVENT CULTURE OF THE RENAISSANCE	50
Tormakhova A. CULTURAL MAPPING AS A TOOL FOR ANALYZING CITY TRANSFORMATION STRATEGIES	61
Fedosenko K. SPECIFIC FEATURES OF FESTIVAL MOVEMENT DEVELOPMENT IN UKRAINIAN MUSIC CULTURE OF THE XXI CENTURY	66
Kholodynska S. "SCIENTIFIC AND REALISTIC AESTHETICS" AS "A SPECIFIC SPHERE OF PHILOSOPHY": CONTEMPORARY VIEW	74
Chikarkova M. PROPAGANDA OF "RUSSIAN WORLD" IDEAS IN UKRAINE AS A SYSTEMATIC INFORMATION WAR IN THE FIELD OF CULTURE	83
SOCIOLOGY	
Ruchka A., Skokova L. PERCEPTION OF SOCIAL RISKS AND PROBLEMS DURING THE CORONAVIRUS PANDEMIC	93
REVIEWS	
Sabadash Y., Nikolchenko Y. IN-DEPTH STUDIES ON THE CULTURAL ENVIRONMENT OF THE RIGHT-BANK UKRAINE BOOK REVIEW	104

Pryschepa O. P. "Meeting places": cultural environment of the cities of the Right Bank of Ukraine (late XVIII-early twentieth century): monograph. Rivne: M. Dyatlyk, 2019. 688 p.	
INFORMATION ABOUT THE AUTHORS	116
REQUIREMENTS FOR THE SCIENTIFIC PAPERS FOR PUBLICATION IN THE COLLECTION OF RESEARCH PAPERS	119
BOOK SHELF	127

ФІЛОСОФІЯ

УДК 141.319.8

Н. В. Бєлова

СОН АНТРОПОЛОГІЇ І ФІЛОСОФІЯ Ф. НІЦШЕ

В статті проаналізовано особливості системи філософування Ф. Ніцше; виділено наявні підходи до оцінки творчості філософа у сучасній гуманістиці. Визначено, що враження не академічності його текстів і категоріального апарату справляє саме спроба філософа подолати сон антропології (Фуко, 1994).

З'ясовано, що використання Ф. Ніцше нових за змістом понять обумовлено недостатністю тих методологічних регулятивів, що обмежували філософування мислителя, і є прикладом переосмислення раціональності відповідно до історично нової внутрішньої міри людини як об'єкта пізнання. Пропонується розглядати термін «надлюдина» як такий, що змістовно визначає об'єкти високого рівня абстракції.

Обґрунтовано, що Ф. Ніцше, відкидаючи класичне розуміння людини, пропонує філософсько-гносеологічний «горизонт» можливого синтезу раціональності і соціальності, в якому стає можливим розглядати людину в контексті її життя.

Доведено, що хоча ідея культурно-історичного буття людини в суспільстві залишається поза філософією Ф. Ніцше, налаштованість філософа на подолання усереднення як виродження людини підводить до усвідомлення необхідності пошуку загальних первеней, «субстанції» людського буття.

Ключові слова: абстракція, антропологія, ідеалізація, ідол, кумир, метафора, принцип очищення свідомості, основи процедури абстракції, референція, надлюдина, «складка», Ф. Ніцше.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-7-14

Постановка проблеми. Сучасна гуманістика, в пошуках філософсько-гносеологічних детермінант та методологічних регулятивів аналізу людини, містить безліч розвідок, що присвячені вивченню філософської спадщини Ф. Ніцше, більшість з яких базується на дослідженнях і тих висновках, що належать класикам сучасної філософії, зокрема Ж. Батаю, М. Гайдегеру, Г. Гайту, Ж. Гранье, Ж. Делезу, Ж. Дерриді, Д. Домбовскі, В'яч. Іванову, А. Єнсену, П. Клоссовскі, В. Кауфману, Д. Конвей, О. Лосеву, П. де Ману, К. Ясперсу та ін., і в своїх інтерпретаціях ніцшевської проблематики відтворює логіку *pro et contra*, що склалася (не тільки у вітчизняній традиції) наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., протилежними полюсами якої можливо вважати *pro*–прочитання, що належать філософам Срібного віку М. Бердяєву, Ф. Зелінському, С. Франку, Л. Шестову і ін., що близько сприйняли ідеї антропологічного проекту філософа, та *contra*–прочитання Б. Бернадинера, Ф. Коплстона, К. Левіта, Г. Лукача, А. Фульє і ін. Точка зору останніх стала на десятиріччя лейтмотивом тлумачення вчення Ф. Ніцше як несистематичної, спотвореної філософії нігілізму, що насичена містицизмом та протиріччями, – філософії «знецінення вищих цінностей». І хоча подолання цієї антиномічності, перегляд ідеологічно ангажованої установки на вивчення філософської спадщини Ф. Ніцше як втілення імморалізму, завершилися в другій половині ХХ ст., чому, як

влучно помітив Г.-Г. Гадамер, *допоміг* М. Гайдеггер: «Деякі завдяки йому зрозуміли, ким був Маркс, інші – ким був Фройд, а усі ми наприкінці кінців зрозуміли, ким був Ніцше» (Гадамер, 1991, с. 3), в цілому дослідження Ф. Ніцше як *антропологічного* проекту не є достатнім і залишається не завершеним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки ідеї філософа були ввібрані постмодерністським та постструктуралістським дискурсами і наповнили новітню філософію ніцшевськими темами й проблемами, а ніцшевський нігілізм, що отримав статус онтологічного феномену в *Dasein*-проекті М. Гайдеггера, *трансформував* не тільки логіку, а й увесь категоріальний ряд онтології постмодерна, яка наголосила на важливості інтерпретації поняття буття в залежності від нашого відношення до нього, існує багато розвідок, серед яких найбільш значущими є дослідження А. Бадью, Ж. Бодрійяра, В. Косихина, Б. Маркова, В. Подороги, О. Чернякова та ін., які, справедливо наголошуючи на тому, що філософія Ф. Ніцше, що виходить з античного мислення, підсумковує двохтисячолітню традицію теоретичного опанування буттям та створює підвалини множинності онтологій постмодерна, зосереджуються насамперед на онто–герменевтиці.

Багато дослідників вбачають прояв нігілізму, відмову Ф. Ніцше від філософської традиції, що передувала його пошукам, у певній несистематичності, *неакадемічності* текстів філософа. В той самий час негативній оцінці суперечливості, або двозначності, на думку К. Ясперса, ніцшевської творчої спадщини протистоїть визнання її цілісності, певної узгодженості, що отримало підтвердження, між іншим, в сучасних розробках проблеми рецепції античності в філософії Ф. Ніцше у розвідках О. Жаворонкова, Г. Ірціяна, І. Колесникова, М. Маяцького та ін.; в порівняльному аналізі поглядів Ф. Ніцше та його послідовників в розвідках Б. Бабич, Л. Блонда, Б. Маркова, О. Цендровського та ін., а також в контексті аналізу посткласичної антропології, що був проведений О. Дугінім, А. Кампос, К. Рахмановською, К. Свасьяном, Л. Павлишин та ін.

Висока ступінь розробки багатьох аспектів ніцшевської філософії, публікації новітніх фундаментальних досліджень, не знімають актуальності проблеми онтолого-метафізичної насиченості філософської мови мислителя та вимагають дослідницької рефлексії не тільки щодо принципів ніцшевської метафізики, а й щодо уточнення змісту її головних філософських концептів та виявлення культурно-гносеологічних підстав їх прийняття.

Оскільки в більшості розвідок питання логіко-методологічних особливостей філософування Ф. Ніцше практично не висвітлюється (виключенням є розвідки О. Цендровського), а проблема онтологічних припущень, що приймаються Ф. Ніцше і містяться в термінах, поняттях «мовлення» філософа, залишається поза увагою дослідників, вважаємо доцільним розглянути її логіко-семантичний аспект, обмежуючись аналізом концепту «надлюдина».

Метою статті є аналіз логіко-семантичного аспекту концепту «надлюдина» в контексті філософської антропології.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що складні у стилістичному відношенні мовні засоби, різноманітні поетичні й літературні конструкції, що були використані Ф. Ніцше як у проведеній ним критиці класичних понять суб'єкта, причинності, закону, істини та ін., так і задля вираження змісту власних філософських понять, так само як і зв'язок ніцшевських метафор із риторичними фігурами, що належать до системи тропів, привели видатного теоретика ХХ ст. П. де Мана до висновку про «граматизацію риторики» та застосування філософом методу деконструкції (Ман, 1999, с. 24), що створило підґрунтя формування відповідної традиції прочитання Ф. Ніцше. В той

самий час низка сучасних науковців, зокрема Ж. Деррида, вказує на наявність в текстах Ф. Ніцше різних стилей, що дозволяє казати не тільки про афористичність текстів Ф. Ніцше, а й про наявність в них двох мов: *зв'язної* та *афористичної* (Бланшо, 2003, с. 12). Саме для останньої, за Ж. Делезом, характерна «гра образів», гра метафор.

Відзначимо, що метафора, яка слугує вихідною точкою аналізу текстів Ф. Ніцше як деконструкції, отримала в останні десятиріччя власний дискурс, власну теорію, яка містить дисциплінарні складові, що за походженням належать не тільки до філології або філософії, а й до логіки, де достатньо повно розкритий механізм її дії та її роль в якості засобу пізнання. Як справедливо стверджує сучасна дослідниця Н. Арутюнова, без метафори «...не існувало би ... зони вторинних предикатів, або предикатів, що характеризують абстрактні поняття» (Арутюнова, 1990, с. 9). Оскільки метафора є одним із засобів виразу значення, перенесемо акцент з *афористичності* на *зв'язність* філософської мови Ф. Ніцше, який, без сумніву, був справжнім *хранителем мови* як «оселі буття» (М. Гайдеггер), та згадаємо т. з. *авторитет референції*, на який вказує П. де Ман в своєму аналізі «міфа» про семантичну відповідність знака й референта.

За думкою П. де Мана, *авторитет референції*, «...ховаючись під різними масками, від неприкритої ідеології до самих витончених форм естетичного й етичного судження» (Ман, 1999, с. 12), некритично використаний, «підриває надію ... мати і перше, і друге» (Ман, 1999, с. 12). Вважаємо це зауваження таким, що заслуговує на додаткове осмислення, оскільки сама понятійність філософії, зв'язок категоріального філософського мислення з мовою є проблематичними, що, як нам здається, в повній мірі усвідомлював Ф. Ніцше, наголошуючи на необхідності відмовитися від «старечих» категорій мислення як від забобонів розуму, що антропоморфізують світ; як від ілюзії, що входить «... до складу перспективної оптики життя» (Ніцше, 1990, т. 2, с. 249). Ніцшевський пафос подолання метафізики передбачав розбудову філософської мови, поняття якої, як вказує Г.-Г. Гадамер, суть «...не максимальна відчуженість приведеної до термінологічної однозначності номенклатури від життя, а відновлення зв'язку понятійного мислення з мовою й із сукупністю істини, що присутня в мові» (Гадамер, 1991, с. 43). Така мова – мова метафори – була створена філософом і отримала високу оцінку Ж. Делеза, за визначенням якого, Ф. Ніцше «...використовує нові, вельми точні терміни для нових, вельми точних понять» (Делез, 2003, с. 126), більшість з яких належить до філософської антропології.

Але справа не тільки в тому, що Ф. Ніцше запропонував і увів до філософії *нові* терміни, наповнивши їх *новим* змістом. Необхідність використання саме *нових понять*, що принципово відрізняються у своєму змісті від загальноприйнятих (а як відомо, зміст наявних понять не може вичерпати усіх якостей предметів, позначених цими поняттями, і змінюється разом із суспільною практикою, а зміни у змісті так само можуть знаходити прояв у їх вербальному виразі) вочевидь була обумовлена недостатністю наявних методологічних регулятивів, що певним чином обмежували філософування Ф. Ніцше.

Потрібно зазначити, що концепція надлюдини Ф. Ніцше, в своєму запереченні європейського гуманізму Нового часу, по суті була продовженням критики розуму, проголошеною І. Кантом в якості головного завдання філософування, і спиралася на відомі методологічні детермінанти, що домінували в філософії і науковому пізнанні цього історичного періоду. Ми маємо на увазі насамперед т. з. принцип універсального сумніву Р. Декарта і принцип очищення свідомості Ф. Бекона як вихідні точки філософсько-методологічної рефлексії.

Проведена Ф. Беконем критика чотирьох родів ідолів в певному сенсі була

інтерпретацією образів античної традиції в рамках класичного підходу, що в нових умовах виявився паліативним з огляду на налаштованість Ф. Ніцше на пошук такого горизонту мислення, в якому здійсниться перетин логіки і історії, раціональності і соціальності. Інакше кажучи, класична раціональність виявилася для Ф. Ніцше недостатньою, неефективною, «неметодологічною», і мислитель, використовуючи метод інтерпретації, пропонує змістовну, образно-метафоричну систему філософії (й культури), додавши в якості одного з первеней *соціальність*, яка неминуче позбавляє класичну раціональність її внутрішньої самодостатності та теоретичної узгодженості.

Спроба переосмислити раціональність відповідно до нової внутрішньої міри людини як об'єкта пізнання відслідковується в багатьох розвідках Ф. Ніцше. Так, в своїй розвідці «Затьмарення кумирів, або про те, як можливо філософувати за допомогою молотка», Ф. Ніцше пропонував «ПІДСЛУХОВУВАТИ ТАЄМНИЦІ КУМИРІВ», *пробувати* «...і молотком, і камертоном...» (Ніцше, 1990, кн. 1, с. 333) філософські поняття, з метою виявлення тих, що перетворилися в процесі історичного розвитку в *кумирів, або ідолів*, тобто в «надуті» й «пусті» (або ложні) образи свідомості.

Як відзначав в своїх лекціях з сучасної філософії відомий філософ М. Мамардашвілі, до «ОДВІЧНИХ», «самих надутих», і разом із тим, самих пустих ідолів, Ф. Ніцше відносив і саму людину, підкреслюючи, що «...не тільки зміст думки, а й самий її факт як подія в світі має певні умови» (Пушаев, 2010, с. 170). І в цьому сенсі, за думкою філософа, проблеми людини як предмета філософських досліджень, не існує, оскільки «... філософія з самого початку була примушена ввести деякі абстракції в розуміння світу, – такі, що в максимальній мірі могли би усунути моменти, що витікають з земної, кінцевої, спеціальної ... природи людини» (Мамардашвілі, 2007). В той же самий час для сучасної філософії людина залишається абсолютноною метою і, як влучно зазначає Ж.-П. Сартр, «...успіх її підприємства призводить до того, що вона грузне в мережах утилітарного суспільства, а на задньому плані будь-якої її дії таїться ... не успіх, а поразка» (Сартр, 1987, с. 331–332).

І якщо людина грузне в мережах суспільства, то філософія в своєму налаштуванні «...визначити людину як живу істоту, як індивіда, що працює, або суб'єкта, що говорить...» (Фуко, 1994, с.361) грузне в мережах рефлексії змішаного типу, для якої притаманно, як з'ясовує французький філософ М. Фуко, змішання емпіричного і трансцендентального в процесі того, як «...трансцендентальна функція намагається покрити своєю владною мережею інертний й сірий простір емпіричності, а з іншого боку – самі емпіричні змісти одушевляються, потроху розправляються ... і тут же підкоряються мовленню, яке розносить далечінь їх трансцендентальні претензії» (Фуко, 1994, с. 361–362). В результаті цього змішання відбувається подвоєння (або «складка»), яке так само характеризується французьким філософом як *емпірико-критичне*, оскільки за допомогою такого подвоєння відбувається зображення «...людини, що вкорінена в природі, обміні або мовленні, як обґрунтування її власного кінцевого буття» (Фуко, 1994, с. 361). Як наслідок, каже М. Фуко, «...філософія знову занурюється в сон – тільки не Догматизму, а Антропології» (Фуко, 1994, с.362), при чому сам догматизм так само зазнає подвоєння, поширюючися «...на два різних щабеля, що спираються один на інший, та одночасно обмежуючи один інший: докритичний аналіз того, що є людина за своєю суттю, стає аналітикою того, що взагалі може бути дано людському досвіду» (Фуко, 1994, с. 362).

Ця «вавілонська» ситуація для свого подолання потребує засобів, так би мовити, філософського пуризму, що єдиний може подолати сон філософської антропології, а не подовжити подальшу інфляцію її наукової цінності.

Наше припущення, що ніцшевська філософія є одним з таких засобів, – певною спробою подолання *сну антропології*, передбачає повернення до розгляду особливостей мислення філософа, його понятійної системи, та концептуальних основ онтології, що покладена в основу концепції надлюдини.

Термін «надлюдина» зазвичай розглядається як одне з головних понять, що створюють категоріальний каркас ніцшевської філософської концепції, і, як такий, в своєму змісті він має відтворювати сукупність *корінних* уявлень Ф. Ніцше про буття, що передбачає можливість однозначної інтерпретації. Але в силу своєї антропоморфності цей термін отримує багато інтерпретацій, найбільш поширеною з яких є його тлумачення як «визначення» людської сутності (Г.-Г. Гайдеггер), її реалізацію, тоді як для Ф. Ніцше «...навіть найбільш потаємні рушійні сили складають не тільки антропоморфний аспект речей, але і зовнішній аспект людської діяльності» (Делез, 2003, с. 89), що має такий самий абстрактний характер. Таким чином, метафору, що була введена Ф. Ніцше при розгортанні концепції надлюдини, можливо віднести до тих, що, за переконанням Х. Ортега-і-Гассета, змістовно визначають об'єкти високого рівня абстракції (Ортега-і-Гассет, 1990, с. 76). Подібний підхід до розуміння абстракції ми вбачаємо у М. Мамардашвілі, для якого такі явища як «зникнення», «анігіляція», «недоступність», «позаекранне зіткнення» є метафорами властивостей свідомості, що «...об'єктивно інкорпорована до будови космосу (в тій мірі, в якій він взагалі людством може спостерігатися, а людина в ньому – здійснюватися)» (Мамардашвілі, 1989, с. 318). Враховуючи це, аналіз ролі абстракції як об'єктивної характеристики знання (що має вираз в певних теоретичних уявленнях) має бути доповненим аналізом т. з. внутрішнього знання.

Але цьому має передувати аналіз абстрагування як акту мислення, а точніше – визначення *вида підстав* процедури абстракції, що не здається тривіальним завданням. В сучасній логіці виокремлюються підстави троякого роду: онтологічні, практичні і методологічні (Д. Горський), при чому в процесі абстрагування ми «...вдаємося до інших абстракцій, наприклад, до відволікання принципової неможливості здійснити в дійсності ті предмети, якими оперуємо в мисленні...» (Горський, 1961, с.37), тобто до ідеалізацій. Семантичне відношення іменування будується на визнанні деякого мовного виразу іменем об'єкту, не залежно від того, чи є він конкретним або абстрактним: принцип предметності байдужий до характеру того об'єкту, що ним позначається. В цьому сенсі визнання реального існування або можливості здійснення в реальності об'єктів, позначених за допомогою терміна «понадлюдина», є тільки нашим припущенням, спробою *здійснити в дійсності* ідеалізацію, референтним значенням якої є не просто абстрактний об'єкт, що є результатом відволікання від якостей і відносин свого прототипу, а результат певної синтетичної діяльності мислення, в якому містяться граничні якості, яких в реальності об'єкт мислення не має. І, як ми вважаємо, Ф. Ніцше близько підходить до розуміння того, що наповнення термінів конкретним змістом відбувається в процесі опанування світом: «Істинний світ, досяжний мудрецам, ... – він живе в них, він – це вони. Давня форма, в якій висловлювалися ідеї... Пояснення фрази «Я, Платон, є істиною» (Ніцше, кн. 1, с. 353). Але присвоєння світу людиною в процесі пізнання стає можливим за умови позбавлення від вихідної суб'єктивності шляхом встановлення її соціальної якості.

Висновок. Подолання «сну антропології» можливо в межах діалектичного синтезу соціальності і раціональності, на шляху до чого опинився Ф. Ніцше, створивши абстракцію *надлюдини*, яка виокремила безпосередньо людське буття з наявного соціального (історичного) буття.

Перспективи подальшого вивчення. Теоретичне осягнення онтосу і гнозису людської культури передбачає впорядкування організації набутого на протязі тисячоліть знання, створення відповідної парадигми мислення, в якій спосіб концептуального відтворення взаємодії соціальності і раціональності, застосований Ф. Ніцше в розвідках його філософської спадщини, може слугувати подальшому пізнанню людини як культурно-історичного суб'єкту діяльності з метою досягнення певного синтезу знання про її дійсність.

Бібліографічний список

- Арутюнова, Н.Д., 1990. Метафора и дискурс. В: Н.Д. Арутюнова и М.А. Журиная, ред. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, с. 5–32.
- Бланшо, М., 2003. Ницше и фрагментарное письмо. Пер. с франц. В.Е. Лапицкого. *Новое литературное обозрение*, 3, с. 12–29.
- Гадамер, Г.–Г., 1991. История понятий как философия. Пер. с нем. А.В. Михайлова. В: Г.–Г. Гадамер. *Актуальность прекрасного*. Москва: Искусство, с.26–43.
- Горский, Д.П., 1961. *Вопросы абстракции и образования понятий*. Москва: Издательство Академии наук СССР.
- Делез, Ж., 2003. *Ницше и философия*. Пер. с франц. О. Хомы. Москва: Ad marginem.
- Мамардашвили, М.К., 2007. Возможный человек. *Гуманитарный портал*. [online] Доступно: <<https://gtmarket.ru/library/articles/5480>> (Дата звернення 15 травня 2021).
- Мамардашвили, М.К., 2010. *Очерк современной европейской философии*. Москва: Прогресс – Традиция.
- Мамардашвили, М.К., 1989. Сознание и цивилизация. В: И.Т. Фролов, ред. *Человек в системе наук*. Москва: Наука, с.317–332.
- Ман, П. де., 1999. *Аллегории чтения: Фигуральный язык Руссо, Ницше, Рильке и Пруста*. Пер. с англ. С.А. Никитина. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Ницше, Ф. П о ту сторону добра и зла / пер. с нем. Н. Полилова. *Соч. в 2 т.* Т. 2. Москва : Мысль, 1990. С. 238–406.
- Ницше, Ф., 1990. Помрачение кумиров или о том, как можно философствовать с помощью молотка. Пер. с нем. Ю.А. Антоновского. В: Ф. Ницше. *Избранные произведения в 2 кн.* Кн.1: Так говорил Заратустра. Москва: Сирин, с. 331–378.
- Ортега-и-Гассет, Х., 1990. Две великие метафоры. В: Н.Д. Арутюнова и М.А. Журиная, ред. *Теория метафоры*. Москва: Прогресс, с. 68–81.
- Пуцаев, Ю.В., 2010. К выходу в свет собрания трудов М. К. Мамардашвили. *Вопросы философии*, 12, с.167–172.
- Сартр, Ж.–П., 1987. Что такое литература? Пер. с франц. А.К. Авеличева. В: Г.К. Косиков, ред. *Зарубежная эстетика и теория литературы. XIX–XX вв. Трактаты. Статьи. Эссе*. Москва: Издательство Московского университета, с.313–334.
- Фуко, М., 1994. *Слова и вещи. Археология гуманитарных наук*. Пер. с франц. В.П. Визгина, Н. С. Автономовой. Санкт-Петербург: А–cad.

References

- Arutyunova, N.D., 1990. Metafora i diskurs [Metaphor and discourse]. In: N.D. Arutyunova and M.A. Zhurinskaya, eds. *Metaphor theory*. Moskva: Progress, pp. 5–32. (in Russian).
- Blanchot, M., 2003. Nitsche i fragmentarnoe pismo [Nietzsche et l'écriture fragmentaire]. Translated from french by V. Lapitsky. *Novoe lyteraturnoe obozrenye*, 3, pp.12–29. (in

- Russian).
- Deleuze, G., 2003. *Nicshе i filozofiya [Nietzsche et la philosophie]*. Translated from french by O. Homa. Moskva: Ad marginem. (in Russian).
- Fuko, M., 1994. *Slova i veshchi. Arkheologiya gumanitarnykh nauk [Les Mots et les Choses. Une Archéologie des Sciences Humaines]*. Translated from french by V. Vyzghyn and N. Avtonomova. Sankt–Peterburh: A–kad. (in Russian).
- Gadamer, H.-G., 1991. *Istoriya ponyatiy kak filozofiya [Die Begriffsgeschichte und die Sprache der Philosophie]*. Translated from german by A. Mikhailov. In: H.-G. Gadamer. *Relevance of the beautiful*. Moskva: Yskusstvo, pp. 26–43. (in Russian).
- Gorskiy, D.P., 1961. *Voprosy abstraktsii i obrazovaniya ponyatiy [Issues of abstraction and concept formation]*. Moskva: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR. (in Russian).
- Mamardashvili, M.K., 1989. *Soznanie i tsivilizatsiya [Consciousness and civilization]*. In: I.T. Frolov, ed. *Man in the system of sciences*. Moskva, pp.317–332. (in Russian).
- Mamardashvili, M.K., 2007. *Vozmozhnyy chelovek [Possible person]*. *Gumanitarnyy portal*. [online] Available at: <<https://gtmarket.ru/library/articles/5480/>> [Accessed 15 May 2021]. (in Russian).
- Mamardashvili, M.K., 2010. *Ocherk sovremennoy evropeyskoy filozofii [Essay on modern European philosophy]*. Moskva: Prohress – Traditsiya. (in Russian).
- Man, P. de., 1999. *Allegorii chteniya: Figuralnyy yazyk Russo, Nitsshe, Rilke i Prusta [Allegories of Reading: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust]*. Translated from English by S. Nykytyn. Ekaterynburh: Yzdatelstvo uralskoho unyversyteta. (in Russian).
- Nietzsche, F., 1990. *Po tu storonu dobra i zla [Jenseits Von Gut Und Böse]*. Translated from german by N. Polilov. Moskva: Mysl. (in Russian)
- Nitsche, F., 1990. *Pomrachenie kumirov ili o tom, kak mozhno filozofstvovat s pomoshchyu molotka [Dämmerung der Idole Oder wie man mit einem Hammer philosophiert]*. Translated from german by Y. Antonovsky. In: F. Nitsche. *Selected works in 2 vols*. Vol. 1: Thus spoke Zarathurstra. Moskva: Syryn, pp. 331–378.
- Ortega-i-Gasset, Kh., 1990. *Dve velikie metafory [Las dos grandes metáforas]*. In: N.D. Arutyunova and M.A. Zhurinskaya, eds. *Metaphor theory*. Moskva: Progress, pp c.68–81. (in Russian).
- Pushchaev, Yu.V., 2010. *K vykhodu v svet sobraniya trudov M. K. Mamardashvili [To the publication of the collection of works of M. K. Mamardashvili]*. *Voprosy filozofii*, 12, pp.167–172. (in Russian).
- Sartr, Zh.–P., 1987. *Chto takoe literatura? [Qu'est-ce que la littérature?]*. Translated from french by A. Avelycheva. In: G.K. Kosikov, ed. *Foreign aesthetics and theory of literature. XIX – XX centuries. Treatises. Articles. Essay*. Moskva: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, pp.313–334. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 07.05.2021.

N. Belova

THE DREAM OF ANTHROPOLOGY AND F. NIETZSCHE'S PHILOSOPHY

The article presents the main features of Nietzsche's philosophizing and available approaches to the philosopher's work evaluation in modern humanistics, among which the most significant are pro– comprehension and contra– comprehension, which still make the study of Nietzsche's texts antinomic. It is shown that the lack of scientificity in Nietzsche's texts, categories and concepts is determined by the philosopher's attempt to overcome the

dream of anthropology (Foucault).

The study demonstrates that the use of Nietzsche's new-look concepts is due to the lack of the methodological regulations that limited the philosopher's thinking, and is an example of rationality revision in accordance with the historically new inner measure of man as an object of knowledge.

The author suggests considering the term "superman" as the one that defines meaningfully the objects of a high level of abstraction.

The paper reveals that Nietzsche, rejecting the classical understanding of man, offers a philosophical and epistemological "horizon" of the possible synthesis of rationality and sociality in which it becomes possible to analyze a person in the context of his life.

It has been proved that although the idea of cultural and historical existence of man in society stays outside the philosophy of Nietzsche, his willingness to overcome averaging as a degradation of man leads to the realization of the need to find common primordial, "substance" of human existence.

Being based on the material we have analyzed, it can be stated that recognition of the real existence or possibility of implementation in reality of an object(objects) denoted by the term "superman" is only an assumption, an attempt to implement in reality idealization, whose referent is not only an abstract object (that is the result of distraction from qualities and relationships of its prototype), but the result of a certain synthetic thinking activity, which contains such ultimate qualities which the object of thinking does not have in reality.

We believe that Nietzsche was close to understanding that giving concrete meaning to terms occurs in the process of world cognition. But it can be stated that assignment of world by man in the process of cognition becomes possible under the condition of getting rid of the original subjectivity by establishing its social quality.

Overcoming the "dream of anthropology" is possible within the dialectical synthesis of sociality and rationality, on the way to which Nietzsche found himself, creating an abstraction of superman, which separates the human existence from the social (historical) existence.

Key words: *abstraction, anthropology, idealization, idol, metaphor, the principle of purification of consciousness, grounds for abstraction procedure, reference, superman, "fold", Nietzsche.*

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

УДК 2-43:1

О. Є. Бродецький

ВЕКТОРИ РЕЛІГІЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ В ТЛУМАЧЕННІ СПІНОЗИ: МЕТОДОЛОГІЧНО–ЦІННІСНИЙ РАКУРС

У статті досліджується зміст та дієвість ідей Б. Спінози щодо Бога та цінностей релігійної комунікації. Автор експлікує зв'язок онтологічних, когнітивних й аксіологічних вимірів пантеїзму Спінози. Розкривається їхня закоріненість у специфічних тенденціях розвитку соціуму та світогляду Нового Часу (з урахуванням і відповідних ренесансних ідейних імпульсів).

Обмірковуються питання ставлення Спінози до базових цінностей етики християнства, висвітлюються суперечливі аспекти цієї проблеми та узагальнюються бачення Спінозою цінностей свободи віросповідання, державних санкцій щодо функціонування релігій і конфесій у суспільстві. Ці питання висвітлюються з акцентуванням їхньої вагомості і для осмислення сучасних тенденцій релігійного життя, міжконфесійних взаємин тощо.

Дослідження здійснене на міждисциплінарній межі історії філософії, філософії релігії, етики. Елемент його новизни полягає в екстраполяції ідей філософії релігії Спінози на низку актуальних тенденцій сучасної релігійної комунікації й використання евристичних можливостей спінозівської думки для обґрунтування інтенсифікації діалогу богословського, релігієзнавчого і філософського дискурсів у сучасній Україні.

Ключові слова: Барух (Бенедикт) Спіноза, пантеїзм, Бог, віра, цінності, релігія, богослов'я, філософія, комунікація, толерантність.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-15-24

Постановка проблеми. Доба Нового Часу у філософському плані відзначилася оригінальними формами синтезу метафізичної зорієнтованості мислення із виразною соціоцентричною спрямованістю. Мислячі люди епохи (філософи, науковці, митці, державні діячі) здебільшого вірили в онтологічну єдність космічного і людського та тримали у фокусі своєї думки шляхи оновленої, прогресивної розбудови суспільства, яка б керувалася ідеалами Блага та Розуму. Мислителі формулювали свої бачення суспільного поступу, спираючись не лише на умоглядні побудови чи спадщину соціальної думки Античності, Ренесансу. Вони реагували й на динамічний, нерідко буремний, перебіг суспільного життя у відповідних країнах Європи (оновлення еліт, революційні події, зміна влади, зникнення старих і виникнення нових привілейованих верств, міжрелігійний, міжконфесійний діалог і його конструктивні та конфронтаційні форми тощо). Релігія і система ідей та цінностей, яка з неї випливає, зберігала статус одного з найважливіших предметів філософського осмислення (що, звісно, передбачало й критичну настанову). Соціоцентрична орієнтація спонукала, крім метафізичної чи сотеріологічної тематизації аналізу феномена релігії, брати до уваги і її соціально–ціннісну векторність, обмірковувати передумови творчої, конструктивної дієвості релігії в суспільстві, а також можливі чинники її негативних аксіом–ефектів та шляхи запобігання їм.

Як відомо, раціоналістична світоглядна настанова актуалізувала максимально послідовну орієнтацію на утвердження цінності розуму і науки як чинників прогресу та передумов утвердження буття людини у свободі. Домінував ідеал активності мислення. Декартів принцип «*cogito ergo sum*» постулює мисленнєвий процес, життєвість думки як ядро особистісної ідентичності, головну умову унікальності її буття. Виявляючи себе як суб'єкт мислення, особистість, за Декартом, експлікує для себе й факт приналежності її розуму до структури космічної мисленнєвої субстанції, а виводячи на засадах онтологічного аргументу досвід про буття Бога з факту наявності в людському розумові ідеї про нього, Декарт розглядає божественне буття як космічну гарантію причетності людини до Істини, її здатності пізнавати світ і на ґрунті цього реалізовувати свій життєтворчий потенціал. Ці Декартові лейтмотиви набули розгортання в палітрі деїстичних і пантеїстичних учень.

Розуміння людиною свого життєтворчого потенціалу виливалося в Новий Час в оспівування діяльнісної сутності людини. Ця настанова заявила про себе, звісно, ще в добу Ренесансу. Згадаймо одну з ключових думок гуманізму, висловлену Джордано Бруно: «Досвідчені й талановиті в спогляданні істини, сповнені осяйним і свідомим духом, за внутрішньою спонукою та природним пориванням, збурюваним любов'ю до Божества, до справедливості, до істини, до слави, вогнем прагнення й наснагою цілеспрямованості загострюють в собі почуття і в муках свого мислення виявляють світло розуму, і з ним ідуть далі від звичного. І врешті, такі люди говорять і діють уже не як знаряддя, а як головні творці та діячі» (Бруно, 1953, с. 52–53). Відповідно, в ціннісно-антропологічній царині Новий Час проголошує домінантними моральну самодисципліну, приборкання розумом емоційних хитань і пристрастей. Моральні почуття визнаються другорядними порівняно з інтелектуальною рефлексією щодо добра і зла. На цьому тлі формувалася й певна диспропорція між раціональною та екзистенційною сторонами людського духу. Усвідомлюючи цю диспропорцію і бачачи в історичній ретроспективі сумнівні наслідки надмірного раціоналізму, ми все ж не повинні заперечувати справді цінних надбань тієї епохи і вміти виокремлювати їхній конструктивний для сьогодення ціннісний і світоглядний потенціал.

І дискурс богомислення, запропонований Барухом (Бенедиктом) Спінозою, в цьому сенсі особливо показовий. Вбачаємо актуальність звернення до ідей філософії релігії Спінози в такому: 1) наявність в ній важливих смислових підвалин для міжсвітоглядного діалогу й комунікативно-ціннісної відкритості, що є особливо актуальним і для сучасного українського суспільства, і для глобалізованого світу загалом; 2) потенціал відповідних ідей Спінози для евристично-методологічної взаємодії академічних форм богослов'я та філософії, що особливо важливо сьогодні для богословської науки й освіти, яка перебуває в пошуку своєї ніші в сучасній гуманітарному просторі.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед новітніх публікацій, присвячених ідеям Спінози, виокремимо праці Б. Завідняка з аналізом теодицеї Спінози (Завідняк, 2017); А. Гуджикурбанова – стосовно взаємодії метафізичних й етичних імпульсів вчення нідерландського мислителя (Гаджикурбанов, 2014), а також щодо історичних передумов його етичного вчення (Гаджикурбанов, 2015); Т. Седиченко – щодо засад та призначення етичної доктрини Спінози (Седыченко, 2016) і цієї ж авторки щодо онтологічних підвалин моральних ідей мислителя (Седыченко, 2018). Чимало цінного аналітичного матеріалу виявляємо в укладеній А. Майданським збірці «Бенедикт Спіноза: *pro et contra*» (Майданський, 2012), де зібрано тести різних авторів щодо ідей мислителя. Продуктивні ідеї щодо значущості доробку Спінози у світоглядних трансформаціях Нового Часу наявні також у фундаментальних працях Чарльза Тейлора

– (Тейлор, 2005; Тейлор, 2013). Елемент наукової новизни нашої статті полягає в екстраполяції засад філософії релігії Спінози на низку актуальних тенденцій сучасної релігійної комунікації й використання евристичних можливостей спінозівського дискурсу для обґрунтування інтенсифікації діалогу та синергії богословського, релігієзнавчого і філософського дискурсів у сучасній Україні.

Мета статті: у міждисциплінарному контексті історії філософії, філософії релігії та етики осмислити ціннісно-прикладний потенціал релігієзнавчих ідей Б. Спінози, виявивши їхню дієвість щодо гуманістичної синергії людинотворчих ідей різних релігійних традицій та запобігання деструктивним формам практикування релігійності і міжрелігійної комунікації.

Виклад основного матеріалу. Ідея Бога в добу Нового Часу зберігала свою першорядну світоглядну значущість та була предметом пильної уваги з боку переважної більшості мислителів. Інтелектуально–ціннісна культура Нового Часу напрацювала оригінальні моделі деїстичного, пантеїстичного та етикотеологічного дискурсів, які, безперечно зберігають свій ціннісний потенціал і нині.

Раціоналізм як одна з ключових світоглядних орієнтацій цієї епохи спонукав будувати осмислення релігійних цінностей на шляхах демаркації критеріїв істинної і спотвореної систем їх культивування. Під істинною релігійністю розуміли переважно ґрунтований на особистісному осмисленому виборі шлях життя, в основі якого пієтет перед духовним Абсолютом. Але виявлення цього пієтету передбачає не поклоніння й покору, а заохочення горизонту розважливості, розумової координації пізнавальної й ціннісної сфер, критичності щодо інтелектуальної пасивності і здоматизованості. Ще в добу пізнього Ренесансу вже згаданий Джордано Бруно, актуалізуючи аспект богошукання, наголошував: «Ми шукаємо його в нездоланному й непорушному законі природи, в благочесті душі, що добре засвоїла цей закон, у сяйві сонця, у красі речей» (Бруно, 1965, с. 189).

Відповідно, спотворені форми релігійності вбачалися в необізнаності й бракові пізнавального ентузіазму, що мотивують забобонність, фанатизм, які у свою чергу маніпулятивно, лицемірно педалюються силами світської і духовної влади заради корисливих інтересів. Ці аспекти активно підкреслювалися й багатьма мислителями Ренесансу. Наприклад, «Лютер, й Еразм гостро картали церковно–адміністративні зловживання, владні амбіції керманічів церковних інституцій, схематизм і стереотипність методик духовної освіти, фарисейство лідерів релігійних спільнот. Обидва вони нещадно викривали моральну зубожілість тогочасної римської курії, її патологічну меркантильність, гонитву за прагматичними успіхами ціною втрати актуальної закоріненості в сакральному досвіді й дієвому благочесті» (Бродецький, 2017, с. 407). Спіноза розвинув тенденції накреслені в ренесансному добу і певною мірою його підходи є вирашнішими порівняно з низкою типових для Нового Часу механістичних концепцій, які хибували надмірною лінійністю метафізичного мислення й спрощеним аналізом духовних явищ. Спіноза ж демонструє багатомірність і рельєфність думки, синергійність аксіології та метафізики.

Виразна опозиційність Спінози до конфесійних структур сучасного йому юдаїзму та християнства, не буквалістичний підхід до герменевтики священних текстів (з елементом раціональної критики, як йому здавалося, фантазійних нашарувань і зайвого містицизму певних біблійних переказів) створювали Спінозі (в очах багатьох) атеїстичний образ. Наприклад, Чарльз Тейлор у славнозвісній праці «Секулярна доба» зазначає: «Одночасно з цим нове відчуття історії проявилось й у біблійній критиці, яка народилася ще в сімнадцятому столітті. Біблійні описи тепер зважувалися на предмет їхньої гаданої правдоподібності, беручи до уваги обмежене розуміння тих, хто колись

записував відповідні тексти тощо. Одну з перших (і найбільш скандальних) атак подібного штибу здійснив Спіноза у своєму «Богословсько–політичному трактаті» (Тейлор, 2013, с. 432).

Проте насправді вчення Спінози – це оригінальна модель пантеїзму. Володимир Соловйов, цілком заперечуючи атеїстичність ідей Спінози, писав у праці «Поняття про Бога (на захист філософії Спінози): «Пантеїстичне почуття спілкування із все єдиною субстанцією, породжуючи цілі релігійні учення, дає водночас глибоку релігійну одухотвореність світоглядів таких умів, як Спіноза й Гете... Будучи народною релігією в далекій Азії, пантеїзм давно став в Європі улюбленою релігією метафізиків та поетів, для яких він не є абстрактне поняття, а дане досвіду (Майданский, 2012, с. 144). Отже, ідея Бога – не лише предмет філософського аналізу цього мислителя. Бог для нього – це онтологічна об'єктивна сутність, якій належить від людей специфічне поклоніння та ціннісне самозобов'язання їх перед нею. Мислитель наголошував: «Бог же – то перша причина усіх речей, а також причина самого себе. Тому мало чого варті слова., що Бог не може бути доведений а ргіогі» (Спиноза 1957а, с. 82). Спіноза, реалізуючи раціоналістичні домінанти, переконаний, що буття Бога можна й потрібно піддавати розумовому, теоретичному обґрунтуванню за геометричним принципом взаємодії аксіом та теорем у траєкторіях динамічної дедуктивної думки. Здійснюючи акти богомислення, людина, по суті, актуалізує в собі космічне призначення пізнавати заради Блага. Тож для нідерландського мислителя Бог – це смислова життєвість всесвіту, взята в її вічному самоздійсненні, що актуалізується в повсякчасній синергії духовного і природного, функціонуванні природного, фізичного через дієве наснаження його божественними смислами, котрі втілюються у світовій закономірності, організованості, доцільності, гармонії.

Слід зазначити, що Спіноза із застереженнями ставиться до теїстичної персоналізації Бога. Як Розум й Абсолют Бог для нього таки має особистісність, однак це не та особистісність Бога чи богів, яку популярно представляють масі вірян у конфесійних формах теїзму. А отже, й канали богоспілкування людини, з погляду Спінози, пролягають передусім на шляхах наполегливої, самовідданої, залюбленої в Істину пізнавальної активності, поєднаної із ціннісною саморегуляцією.

А ціннісна саморегуляція людини – це формування в собі міцного імунітету проти узалежнення хаотичними, деструктивними афектами. Форми соціальних залежностей від афектів мисляться Спінозою в різних проекціях, й однією з іпостасей цього є розбудова релігійного життя в авторитарному форматі, коли для релігійних лідерів ідеї духовності служать не самоціллю, а лише своєрідною ширмою втілення владних амбіцій, зміцнення адміністративних важелів комунікації з політичною системою, нагромадження матеріальних статків і впливовості. Справжню ж віру, на думку голландського філософа, мисляча особистість плекає як своєрідну життєву синергію вкоріненості в пізнанні та любові. «Оскільки любов до Бога – то вище щастя й блаженство для людини, останній кінець і мета всіх людських дій, то звідси випливає, що лише той додержується Божественного закону, хто намагається любити Бога не через боязнь покарання і не з любові до іншої речі, наприклад, до задоволень, слави тощо, а тільки тому, що він знає Бога або знає, що пізнання Бога й любов до нього – то вище благо. Тож суть Божественного закону і його головне правило полягає в тому, щоб любити Бога як вище благо» (Спиноза, 1998, с. 113).

Пізнання, вважає Спіноза, з усіх доступних людині речей має бути найбажанішим, найпріоритетнішим ціннісним орієнтиром. Між справжнім системно організованим і ціннісно скоординованим пізнанням і богоспілкуванням можна поставити знак рівності. «Найдосконаліша людина – той, хто єднається з Богом (який є

вседосконала істота) і в такий спосіб насолоджується ним (Спіноза, 1957а, с. 120). Але бар'єрами в набутті людиною змоги здійснювати таке пізнання–богоспілкування часто стають два деструктивні чинники: зарозумілість і самоприпинення.

Це своєрідні античесноти, а їхніми позитивними, гуманістичними альтернативами Спіноза вважає самовдоволеність та істинну смиренність.

Важливо підкреслити, що самовдоволеність в його акцентуванні – це аж ніяк не те саме, що погорда, пиха. Це такий життєвий обрій, коли особистість у матеріальному аспекті задовольняється скромними умовами й ресурсами, але при цьому динамічно зорієнтована на вірність моральним засадам, має імунітет від конформістських угод із сумлінням заради нарощення матеріального благоденства. У «Богословсько–політичному трактаті» Спіноза пише: «Але той, хто знає, що в нього немає нічого кращого за розум і здоровий дух, той без сумнівів визнає це благо істотним» (Спіноза, 1998, с. 113). Водночас у славетній праці Спінози «Етика» лунають такі слова: «Людське безсилля в приборканні й обмеженні афектів я називаю рабством. Бо людина, піддана афектам, вже не володіє сама собою, але перебуває в руках фортуни, і то такою мірою, що, хоч і бачить перед собою краще, однак змушена додержуватися гіршого» (Спіноза, 1957б, с. 521). Вивільнення від такої уярмленості філософ обмірковує багато в чому наближено до Сократової настанови «пізнання рятує від зла». Не можна не бачити тут і кореляції з новозавітним принципом, висловленим в Євангелії від Івана (8:32): «І пізнаєте істину, а істина вас вільними зробить» (Біблія, 2020, с. 1010). «Пізнання, крім істинної любові до ближніх, яку воно вселяє нам, викликає в нас ще й те, що ми ніколи вже не ненавидимо ближніх й не гніваємося на них, але схильні зараджувати їм і допроваджувати їх до кращого стану; таке пізнання призводить нас до того, що ми не повинні боятися Бога» (Спіноза, 1957а, с. 143).

Зрештою, попри поверхово приписувану Спінозі «антирелігійність» він справді цінує емпатійні ресурси, наявні у моральних матрицях, життєвих взірцях і заповідях біблійної релігійної традиції (як Старого Завіту, так і Нового). Любов, радісне благоговіння перед життям, поміркованість, дух миролюбства та довіри справді наявні у євангельській смислової атмосфері, у Христовій етичній програмі, і Спіноза віддає цьому належне та прямо чи імпліцитно його власна етика вбирає ці ціннісні орієнтири.

З іншого боку, критичне вістря його думки спрямовується на деструктивні реалії релігійного життя, в якому є місце для взаємної зневаги спільнотами й особистостями одне одного за ознакою віроповчальних і культових відмінностей. Спіноза наголошує: його прикро вражає ціннісна диспропорція між гордістю багатьох вірян за висоту моральних ідеалів їхньої релігії, конфесії і реальною практикою їхньої комунікації, коли «більш, ніж несправедливо сперечаються між собою і щодень виявляють одне до одного жорстоку ненависть; так що віру кожного легше пізнати за вчинками, ніж за [декларативними] чеснотами» (Спіноза, 1998, с. 35). Підкреслимо, що не лише спільноти християн, а й громади інших релігій зазнають у Спінози критичної оцінки через названі ціннісні спотворення комунікативної практики вірян. Попри зовнішні розбіжності в культовій практиці, ритуальних звичаях, естетичному обрамленні культу, системі порядкування у спільнотах, різні релігії мають ядро загальнолюдських цінностей, які корелюють зі змістом філософської віри в Благо й Розум. Але реальна практика життя релігійних спільнот засвідчує й те, що в багатьох із них, «любов до поширення божественної релігії переродилася на огидну жадібність і шанолубство, а сам храм перетворився на театр, де сильними є не церковні вчителі, а оратори» (Спіноза, 1998, с. 36). І мислитель формулює настанову, що містить чіткий критерій оцінки реального аксіом-потенціалу тієї чи іншої релігійної спільноти або особистості: «тільки за справами можна судити про віру кожного, благочестива вона чи нечестива. В

цьому разі, отже, всі будуть мати змогу підкорятися Богові вільно і від усієї душі, та будуть цінуватися у всіх тільки справедливість і любов» (Спіноза, 1998, с. 40). Ця думка досить актуальна і в контексті сьогодення, коли будучи активним агентом публічного простору релігійні конфесії повинні самовизначатися: чи дбають вони лише про несхитність власного корпоративного моноліту і лише на це спрямовують свою активність, чи енергійно беруться як частина громадянського суспільства за соціально значущі ініціативи (просвітницькі, екологічні, валеологічні, філантропічні, волонтерські, солідаризаційні тощо). Критерій «судити за справами» орієнтує на плекання в суспільстві здорової критичності, яка мотивуватиме релігійні спільноти бути в тонусі морального ентузіазму. Тож у цій ідеї Спінози закладена неабияка евристичність, ідейно дієва й нині.

Засади віросповідної свободи, толерантності до палітри релігійних традицій в культурі, гарантії їхнього вільного функціонування в державі – це загальновизнані нині ціннісні важелі гуманного та демократичного соціуму. І слід зазначити, що багато в чому їхні ціннісні лейтмотиви закорінені в дискурсі думки Спінози (як, зрештою, й низки інших мислителів Нового Часу). А в часи його життя світоглядна й громадянська позиція обстоювання цих цінностей могла ставати підставою для утисків та морального (а в деяких країнах і фізичного) цькування. Тож дехто з сучасників Спінози вбачав у його позиції соціальну деструкцію і загрозу суспільній злагодженості. Ось рядки з листа лікаря Л. ван Вейтгюйзена, де він так оцінює ідеї «Богословсько-політичного трактату»: «Оскільки суть усієї релігії він вбачає в культивуванні добродетності, а всяке знання таїнств, котре само собою не сприяє розвитку добродетності, вважає зайвим, і оскільки в його очах варте переваги й більш потрібне таке знання, яке може надихнути й налаштувати людей на добродетність, то звідси він робить висновок, що мають бути схвалені або, принаймні, терпимі всі ті уявлення про Бога, про його культ і про все, стосовне релігії, які, на погляд людей, що сповідують ці уявлення, є істинні і сприяють розвитку й процвітанню чесності» (Спіноза, 1998, с. 461). Тож автор листа критикує Спінозу за те, що він закликає уряд, державну владу посідати нейтральну позицію та утримуватися від виокремлення ексклюзивних конфесій, яким надавалося б максимальне сприяння й лояльність. Але важливо, що Спіноза, з іншого боку, таки усвідомлював потребу збалансовувати принципи свободи совісті із визнанням права урядових структур вживати застережних засобів щодо явно аморальних культів. Ця позиція Спінози також не втрачає своєї значущості й нині – зважаючи на проблему функціонування деструктивних релігійних організацій, які роблять ключову ставку на маніпулятивні практики й ґрунтоване на ньому незаконне збагачення верхівки відповідних спільнот.

Ідеї Спінози, безперечно, вплинули на подальший дискурс обмірковування ідеї Бога та релігійних цінностей. З його поглядами, наприклад, парадигмально перегукуються ідеї Джона Локка щодо обґрунтування толерантності у взаєминах між носіями різних віросповідно-світоглядних традицій. Критика Девідом Юмом спотворених форм релігійності – забобонності й нестямності (фанатизму) корелюється зі спінозівськими інтенціями демаркації, з одного боку, неосмислених вірувань, а з іншого – істинного богошанування. Зрештою, й Кантове вчення про релігію, хоч і критичне до будь-яких теоретичних способів логічно обґрунтовувати буття Бога (до чого вдавався Спіноза), у своїй ціннісно-прикладній частині має чимало точок дотику з ідеями нідерландського філософа, адже «його етикотеологію можна вважати вивершенням автономно гуманістичного підходу до моралі, який водночас визнає й своєрідний, феноменологічно витлумачений, досвід віри в Божественне» (Бродецький, 2016, с. 198). Кант рухається до життєвої значущості віри в Бога каналами практичного

розуму (моральної свідомості), Спіноза – через синергію метафізики й етики. Але обидва ці мислителі, кожен у свій спосіб, утверджували людинотворчу силу ідеї Божественного. Недаремно ж Володимир Соловйов підкреслював: «Багато хто з релігійних людей віднаходили в цій філософії духовну підтримку» (Майданський, 2012, с. 156). Ч. Тейлор, наприклад, звертає увагу також і на потужні впливи спінозівського мислення на «веймарівських класицистів і романтиків» (Тейлор, 2005, с. 410). Трансформацію окремих ідейних та ціннісних імпульсів Спінози можемо простежити і в дискурсах, наприклад, Анрі Бергсона, П. Тейяра де Шардена тощо.

Висновки. Підсумовуючи статтю, зробимо висновок про потужний релігієзнавчо–методологічний потенціал аксіології релігії Б. Спінози. Його дискурс демонструє евристичну функціональність філософської рефлексії над релігійністю як чинника гуманізації релігійного самоусвідомлення вірян й оптимізації діалогічних ефектів їхньої комунікації у внутрішньо-конфесійному і міжконфесійному форматах. Ідеї Спінози, за умови їх коректного висвітлення, зокрема, в богословській освіті, здатні сприяти формуванню в майбутніх релігійних лідерів, богословів осмисленої етико-соціальної вмотивованості, відкритості до пізнання морально-антропологічного ядра інших релігійних традицій, зорієнтованості на цінність філософичності в рухові до Сакрального та шанування Життя в усіх його виявах – природних, суспільних, культурних, особистісних, метафізичних.

Перспективи подальших досліджень можуть бути реалізовані в розгалуженому проблемно–тематичному спектрі, зокрема, вартій детальнішого розгляду ракурс актуальних рецепцій ідей філософії релігії Спінози у сучасній богословській, релігієзнавчій та філософській думці. Також дослідницькою перспективною є конкретизація методологічних можливостей вчення Спінози чи його трансформованих варіацій для подальшої розбудови ідейних стратегій міжрелігійного діалогу та толерантизації комунікативних практик у глобальному світі.

Бібліографічний список

- Біблія*, 2020. Сучасний переклад з давньоєврейської та давньогрецької мов Р. Турконяка. Київ: Українське Біблійне Товариство.
- Бродецький, О.Є., 2016. *Етичні цінності в релігіях: гуманістична синергія ідей*. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.
- Бродецький, О.Є., 2017. Етичні конотації релігійно–соціальних ідей Мартіна Лютера й Еразма Роттердамського. В: Чернівецький національний університет. *Гуманітарно–наукове знання: комунікативні засади*: Матеріали Міжнар. наук. конф., м. Чернівці, 6–7 жовтня 2017 р. Чернівці: Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича, с.406–412.
- Бруно, Дж., 1953. *О героическом энтузиазме*. Москва: Государственное издательство художественной литературы.
- Бруно, Дж., 1965. О безмерном и неисчислимом. В: А.Х. Горфункель, 1965. *Джордано Бруно*. Москва: Мысль, с.185-189.
- Гаджикурбанов, А.Г., 2015. Отношение к миру в этике стоицизма и в моральном учении Спинозы. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*, 11-3(61), с.37–39.
- Гуджикурбанов, А., 2014. *Этика Спинозы как метафизика морали*. Москва: Центр гуманитарных инициатив.
- Завідняк, Б., 2017. Теодицея Бенедикта Спінози. *Схід*, 6, с.91–97. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.6\(152\).122358](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.6(152).122358)

- Майданский, А.Д., сост., 2012. *Бенедикт Спиноза: pro et contra: личность и творчество Б. Спинозы в оценке русских мыслителей и исследователей*. Санкт–Петербург: Издательство Русской христианской гуманитарной академии.
- Седыченко, Т.Ю., 2016. Основания и цели этического учения Спинозы. *Сибирский философский журнал*, 14(4), с.273–282.
- Седыченко, Т.Ю., 2018. Философия Спинозы: роль онтологии в обосновании этических целей. *Сибирский философский журнал*, 16(3), с.219-226. DOI: <https://doi.org/10.25205/2541-7517-2018-16-3-219-226>
- Спиноза, Б., 1957а. Краткий трактат о Боге, человеке и его счастье. В: Спиноза, Б., 1957. *Избранные произведения в 2-х т.* Москва: Госполитиздат, Т.1, с.67–173.
- Спиноза Б., 1957б. Этика. В: Спиноза, Б., 1957. *Избранные произведения в 2-х т.* Москва: Госполитиздат, Т.1, с.359–619.
- Спиноза, Б., 1998. *Богословско–политический трактат*. Минск: Литература.
- Тейлор, Ч., 2005. *Джерела себе. Творення новочасної ідентичності*. Пер. з англ. А. Васильченка. Київ: Дух і літера.
- Тейлор, Ч., 2013. *Секулярна доба. Книга перша*. Пер. з англ. О. Панич. Київ: Дух і літера.

References

- Bibliia [Bible]*, 2020. Modern translation from the ancient Hebrew and ancient Greek languages by R. Turkonyak. Kyiv: Ukrainske Bibliine Tovarystvo. (in Ukrainian).
- Brodetskyi, O.Ie., 2016. *Etychni tsinnosti v relihiiakh: humanistychna synerhiia idei [The ethical values in religions: humanistic synergy of the ideas]*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha. (in Ukrainian).
- Brodetskyi, O.Ie., 2017. Etychni konotatsii relihiino–sotsialnykh idei Martina Liutera y Erazma Rotterdamskoho [Ethical connotations of the religious and social ideas of Martin Luther and Erasmus of Rotterdam]. In: Chernivtsi National University. *Humanitarian scientific knowledge: communicative principles: Proceedings of the International Science Conference, Chernivtsi, October 6-7, 2017*. Chernivtsi: Chernivetskyi natsionalnyi universytet im. Yu. Fedkovycha, pp.406–412. (in Ukrainian).
- Bruno G., 1965. O bezmernom y neischyslimykh [On the immeasurable and innumerable]. In: A.Kh. Gorfunkel. *Giordano Bruno*. Moskva: Mysl, pp.185-189. (in Russian).
- Bruno, Dzh., 1953. *O geroicheskom entuziazme [The Heroic Frenzies]*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatelstvo khudozhestvennoy literatury. (in Russian).
- Gadzhikurbanov, A.G., 2015. Otnoshenie k miru v etike stoitsizma i v moralnom uchenii Spinozy [Attitude towards the world in the ethics of stoicism and in the moral teaching of Spinoza]. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki*, 11-3(61), pp.37–39. (in Russian).
- Gudzhikurbanov, A., 2014. *Etika Spinozy kak metafizika morali [Spinoza's Ethics as a Metaphysics of Morality]*. Moskva: Tsentr gumanitarnykh initsiativ. (in Russian).
- Maydanskiy, A.D., compiler, 2012. *Benedikt Spinoza: pro et contra: lichnost i tvorchestvo B. Spinozy v otsenke russkikh mysliteley i issledovateley [Benedict Spinoza: pro et contra personality and work of B. Spinoza in the assessment of Russian thinkers and researchers]*. Sankt–Peterburg: Izdatelstvo Russkoy khristianskoy gumanitarnoy akademii. (in Russian).
- Sedychenko, T.Yu., 2016. Osnovaniya i tseli eticheskogo ucheniya Spinozy [The foundations and aims of the ethical doctrine of Spinoza]. *Siberian Journal of Philosophy*, 14(4), pp.273–282. (in Russian).
- Sedychenko, T.Yu., 2018, *Filosofiya Spinozy: rol ontologii v obosnovanii eticheskikh tseley*

- [Spinoza's philosophy: the role of ontology in justification the ethics of ends]. *Siberian Journal of Philosophy*, 16(3), pp.219-226. DOI: <https://doi.org/10.25205/2541-7517-2018-16-3-219-226>. (in Russian).
- Spinoza, B., 1957a. *Kratkiy traktat o Boge, cheloveke i ego schaste* [Short Treatise on God, Man, and His Well-Being]. In: Spinoza, B., 1957. *Selected works in two volumes*. Moskva: Gospolitizdat, Vol. 1, pp.67–173 (in Russian).
- Spinoza, B., 1957b. *Etika* [Ethics]. In: Spinoza, B., 1957. *Selected works in two volumes*. Moskva: Gospolitizdat, Vol. 1, pp.359–619. (in Russian).
- Spinoza, B., 1998. *Bogoslovsko-politicheskiy traktat* [Theological–Political treatise]. Minsk: Literatura. (in Russian).
- Teilor, Ch., 2005. *Dzherela sebe. Tvorennia novochasnoi identychnosti* [The sources of the self. The making of the modern identity]. Translated from English A. Vasilchenko. Kyiv: Dukh i litera. (in Ukrainian).
- Teilor, Ch., 2013. *Sekuliarna doba. Knyha persha* [A secular age. The first book]. Kyiv: Dukh i litera. (in Ukrainian).
- Zavidnyak, B., 2018. *Teodytseia Benedykta Spinozy* [Theodicy of Benedictus Spinoza]. *Skhid*, 6, pp.91–97. DOI: [https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.6\(152\).122358](https://doi.org/10.21847/1728-9343.2017.6(152).122358) (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 05.05.2021.

O. Brodetskyi

VECTORS OF RELIGIOUS COMMUNICATION IN SPINOZA'S INTERPRETATION: METHODOLOGICAL AND VALUE ASPECT

The article analyzes the content and effectiveness of B. Spinoza's ideas about God and the values of religious communication. The author explicates the connection between the ontological, cognitive and axiological dimensions of Spinoza's pantheism. Their rootedness in specific trends of the development of the society and the worldview of the New Time are revealed (taking into account the corresponding Renaissance ideological impulses as well).

The study comprehends B. Spinoza's approach to explaining the essence of cognition of God. In this context, the author analyzes Spinoza's understanding of the connection between knowledge and love for God and love as the value horizon of human activity, creativity, communication. The researcher interprets Spinoza's distinction between true religiosity and its value-distorted forms, which motivate superstition, fanaticism, the primacy of ritualism and authoritarianism in arranging the life of religious communities. The paper reveals Spinoza's views on the formation of value and communicative immunity from such forms of religiosity.

The article describes Spinoza's attitude to the basic values of Christian ethics. The controversial aspects of this problem are highlighted. The author generalizes Spinoza's vision of the values of freedom of religion, state sanctions concerning the functioning of religions and confessions in the society. The researcher analyzes these issues with emphasis on their weight comprehending modern trends in religious life, interfaith relations.

The author demonstrates the influence of B. Spinoza's ideas about religion and religious values in accordance with a number of concepts of the New Time. In particular, the paper considers the correlation of Spinoza's doctrine with the doctrine of tolerance by John Locke, the analysis of the value vectors of religiosity by David Hume, the ethical theology of Immanuel Kant.

The study was based on the multidisciplinary approach showing the links between the

history of philosophy, philosophy of religion, ethics. The element of its novelty lies in the ideas of Spinoza's philosophy of religion extrapolation to a number of current trends in modern religious communication and the use of the heuristic possibilities of Spinoza's doctrine to substantiate the intensification of the dialogue between theological, philosophical discourses and religious studies in contemporary Ukraine.

Keywords: Baruch (Benedict) Spinoza, pantheism, God, faith, values, religion, theology, philosophy, communication, tolerance.

УДК 141.7

Н. А. Гайдук

ФЕНОМЕН МЕТАМОДЕРНІЗМУ ЯК ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МОДЕРНІЗМУ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНЕ ПРОДОВЖЕННЯ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

Статтю присвячено систематизації та узагальненню попередніх знань та теоретичних здобутків про метамодернізм як культурний феномен XXI століття.

Встановлюється походження та витоки терміну, зв'язок його із такими культурними напрямками, як модернізм, постмодернізм та пост-постмодернізм; при цьому наголошується на майже одночасній відмові усіх теоретиків постмодернізму від концепції постмодернізму як течії, що виникла на заміну модернізму.

Метамодернізм представлено як реакцію на постмодернізм та протиставлено окремим аспектам як модернізму, так і постмодернізму; визначаються теоретики даної культурної концепції та загальні постулати, що маніфестують виникнення нової філософської, естетичної, культурної течії.

Ключові слова: модернізм, постмодернізм, пост-постмодернізм, метамодернізм.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-24-31

Постановка проблеми. Починаючи з другої половини XX століття, у зв'язку із глобалізацією міжкультурної комунікації у культурній індустрії спостерігається тенденція до того, що заміна одного культурного маркера іншим не є лінійним – різноманітні стилі та напрямки розвиваються у тісній взаємодії та синхронно. В. С. Мірошніченко з цього приводу наголошує, що «проблема полягає в критеріях, за допомогою яких не лише аргументується та чи інша позиція, а й визначається певна домінуюча структура, яка зумовлює / продукує виникнення іншої. У цьому сенсі метамодернізм є закономірним продовженням, головним чином, ідей модернізму й постмодернізму» (Мірошніченко, 2017, с 110).

Метамодернізм у класичній інтерпретації (з грецької: μετά – згодом, після + англ: modern – сучасний) однозначного трактування не має, і розуміється, здебільшого, як реакція на постмодернізм, та протиставлення окремим аспектам як модернізму так і постмодернізму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретиками постмодернізму вважаються Жан Франсуа Ліотар, Юрген Хабермас, Фредрік Джеймсон, Чарльз Дженкс, Іхаб Хассан, Лінда Гатчеон та ін. Але майже одночасно усі, хто описував та притримувався цієї культурної, філософської, естетичної концепції, – відмовилися від неї. Проте культура та її надбання нікуди не поділися, постійно існує необхідність їх тим чи іншим чином описувати, отож виникла нагальна потреба введення нових понять

та термінів, що уміщували б значення останніх. Іван Шунін у бесіді із філософом Олександром Павловим про його нову книгу під назвою «Пост-постмодернізм: як соціальна та культурна теорії пояснюють наш час» розповідає, що термін «постмодерн» використовували ще у 1990-і роки у Росії, хоча масового ужитку він не отримав.

Тож, **мета** статті полягає у систематизації та узагальненні попередніх знань та теоретичних здобутків про метамодернізм як культурний феномен ХХІ століття.

Отже, повернімося до того, що на початку 2000-х років усі були змушені відмовитися від концепції постмодернізму як течії, що виникла на заміну модернізму. Коли Лінда Гатчеон 2002 року повторно видала свою книгу «Політика постмодерну», вона додала у нову версію видання епілог, в якому закликала теоретиків постмодернізму вигадати новий альтернативний варіант уживаного дотепер терміну, наголошуючи: «давайте просто скажемо це: усе скінчено»; Олександр Павлов вважає, що таким чином вона кинула виклик науковцям, проте нічого кращого, ніж додати ще один префікс до терміну, вона не вигадала: від цього і пішов термін пост-постмодерн – тобто це те, що слідує після постмодерну. Лінда Гатчеон завершує свій епілог наполегливим питанням, відповіді на яке вона сама не має: «Постмодерн у нашому, двадцять першому сторіччі завершений, не зважаючи на те, що його дискурсивні стратегії та його ідеологічна критика продовжуються так само, як вони продовжуються відносно до модернізму. Літературні історичні категорії типу модернізму та постмодернізму, в решті решт, є лише евристичні ярлики, які ми приклеюємо, намагаючись накреслити культурні зміни та наслідування. Пост-постмодернізм вимагає нового власного ярлика, і я підбиваю підсумок: кидаю виклик читачам самостійно відшукати його та дати йому власне ім'я у ХХІ столітті» (Hutcheon, 2002).

Виклад основного матеріалу. Деякі критики та теоретики зробили спробу відповісти на це суперечливе питання, висунуте Ліндою Гатчеон. Наприклад, Жиль Липовецький, французький філософ, письменник та соціолог, професор університету Стендаля у Греноблі, один із найоригінальніших соціальних мислителів у Франції сьогодні, висунув припущення, що на зміну постмодерну прийшов гіпермодерн, оскільки «сучасні культурні практики та соціальні відносини стали настільки по своїй суті безглуздими, що еволюціонують у гедоністичний екстаз настільки ж, як і в екзистенціальне страждання» (Lipovetsky, Charles and Brown, 2005). Термін «постмодерність» був використаний для опису цієї історичної трансформації кінця 20 століття, коли інституційні перерви, що стримували індивідуальну емансипацію, розпалися, тим самим породжуючи повне вираження індивідуальних бажань та прагнення до самореалізації. Але зараз є ознаки, що ми вступили в нову фазу «гіпермодерності» (суспільства, яке характеризується рухом, плинністю та гнучкістю, віддалене як ніколи від великих принципів структурування сучасності), що характеризується гіперспоживанням (споживанням, яке поглинає та інтегрує все більше і більше сфер соціального життя і яке спонукає людей споживати для власного задоволення, а не для підвищення свого соціального статусу) та гіпермодерною особистістю (орієнтована на задоволення та гедонізм, також наповнена тією напругою та тривогою, яка виникає внаслідок життя у світі, позбавленому традицій та перед невизначеним майбутнім). Усе це – гіпермодерні часи» (Lipovetsky, Charles and Brown, 2005).

Філософ Алан Кірбі запропонував для означення сучасної парадигми думок терміни «цифромодернізм» та/або «псевдомодернізм», що «винний своїм виникненням та винятковістю комп'ютеризації тексту, та надає нову форму змістовому навантаженню тексту, який відрізняється передовою прогресивністю, безсистемністю, нетривалістю та анонімністю – як соціальною, так і мульти-авторською» (Kirby, 2009).

Найважливішим осередком «цифромодернізму» Кірбі назвав світову мережу, а потім, беручи до уваги телебачення, кіно, комп'ютерні ігри, музику, радіо тощо, Кірбі проаналізував появу та наслідки цих різноманітних засобів масової інформації, що забарвлюють наш культурний ландшафт новими ідеями щодо текстів, а, оскільки користувачі фізично втручаються у створення текстів, наше електронно залежне суспільство стає все більше залученим до однієї великої оповіді. Новоявлені тенденції Кірбі порівнює із протилежними тенденціями попередньої епохи постмодернізму, намагаючись зрозуміти і завдяки цьому отримати контроль над означеною культурною парадигмою, при цьому уникає як ейфорії щодо появи принципово нових тенденцій, так і не вдається до песимістичного фаталізму, констатує, що «цифромодернізм» повністю охопив суспільство нового формату завдяки тим новим технологіям, що розгортаються майже щодня.

Теоретик культури Роберт Самуельс назвав нову суспільну епоху епохою автотехнологічного модернізму у контексті «технологічної автоматизації та автономії людини – ця несподівана та новаторська комбінація автономії та автоматизації може сприйматися як визначальні суперечності сучасності життя загалом та цифрової молоді зокрема» (Samuels, 2008). Самуельс називає кілька основних технологій, що повсюдно використовуються цифровою молоддю на початку XXI століття в глобалізованому західному світі: «персональні комп'ютери, текстові процесори, стільникові телефони, айподи, блоги, пульти дистанційного управління телевізорами та персональні комп'ютерні ігри – саме ці технологічні об'єкти високого рівня автоматизації допомагають людині підвищити відчуття особистої автономії (Samuels, 2008).

За визначенням Ніколя Бурріо, французького мистецтвознавця та художнього критика, нову культурну парадигму слід було б назвати альтермодерном, – його концепція вважається найбільш відомою, але ж і найменш зрозумілою; визначення альтермодерну не можна назвати чітким та послідовним, при цьому розмитими залишаються і постулати та їх структура за визначенням Бурріо – але відкритість кордонів визначення нової культурної парадигми стимулювала появу численних транснаціональних культурних переплетень, і там самим, нові форми сучасного мистецтва. Альтермодерн заснований (на протиположності мультикультуралізму) на креолізації, коли дві чи більше культур при взаємному перетині впливають одна на одну та вбирають культурні частини або ознаки одна одної (Bourriaud, ed. 2009). Крім того, одним з базових принципів альтермодерну Бурріо визначив гетерохронію, коли людська історія вважається не лінійною, а складається з декількох часів (Bourriaud, ed. 2009). За думкою Бурріо, твори сучасних митців відображають переплетення між собою тексту та зображення, часу і простору; митець подорожує сучасним та різноманітними історичними періодами, виокремлюючи певні їх знаки і за допомогою цього може спробувати осмислити «тут і зараз», перевтілюючись у свого роду «кочівника»: в просторі, в часі і серед знаків (Bourriaud, ed. 2009). Крім того, за визначенням мистецтвознавця, альтермодерн включає в себе поняття гібридизації, коли сучасне мистецтво прагне подолати національні кордони, стати всесвітньою мережею, або навіть гіпертекстом (Bourriaud, ed. 2009). Остаточне визначення альтермодерну за версією Бурріо наводимо як «синтез між модернізмом та постколоніалізмом», при цьому синтез цей виражається, відповідно, у гетерохронії та «архипелагографії», у «глобалізованому сприйнятті» – розвинений світ розширює свої кордони і це розширення призводить до гетерохронії глобалізованих окремих суспільств із різним ступенем модернізму і до всесвітнього архіпелагу без центру; до географій, що історично пов'язані та володіння яких глобально перетинаються – саме цьому сучасний культурний дискурс не можна сприймати без глобалізації, креолізації та культурного

номадизму як пласту культурної спадщини (Bourriaud, ed. 2009).

Основною проблемою постулатів Бурріо можна назвати наступне протиріччя: мистецтвознавець визнає, що форма та функції мистецтва змінилися, але не може зрозуміти, як і чому це сталося. Тому він справедливо підкреслює, що досвід та пояснення у цьому випадку – одне й те саме, і саме цьому гетерохронія, «архипелагографія» та номадизм для Бурріо – не лише система вираження структури відчуттів, але й самі відчуття. Саме тому, що Бурріо плутає різноманіття форм зі множинністю структур, його концепцію альтермодернізму не лише не визнають, але й називають гармидером. Тут слід відзначити, що, коментуючи експозицію «Altermodern: Tate Triennial 2009» у Тейт Британія, куратором якої був Ніколя Бурріо, мистецтвознавець Едріан Сірл, писав у «The Guardian» щодо огляду альтермодерну, назвавши експозицію «найбагатшою та найщедрішою», при цьому відзначив, що постмодернізм помер, але щось цілком більш дивне посіло його місце, до того ж, Сірл намагається відповісти на питання, чи є альтермодерн майбутнім сучасного мистецтва і цитує у своєму огляді Бурріо: «Більше немає коренів, які б підтримували форму, немає точної культурної основи, що слугувала б орієнтиром для варіацій, немає ядра, немає меж для художньої мови» (Searle, 2009).

Думки Сірла щодо альтермодерну як нового стану мистецтва, притримується і мистецтвознавець «The Times» Рейчел Кемпбел-Джонстон, так зазначаючи у передмові до своєї статті «Альтермодерн: Триєнале Тейт 2009 у Тейт Британія»: «добра новина від Тейт Британія полягає у тому, що постмодернізм загинув – це, безумовно, повинне стати великим полегшенням для усіх тих, хто ніколи не був упевнений у тому, що саме є постмодернізм; тепер у них більше немає необхідності навіть намагатися розібратися у проблемі. Погана новина полягає у тому, що після постмодернізму настала нова ера альтермодерну, і якщо постмодернізм – то відверта дурниця, але те, що прийшло йому на зміну – то взагалі повний гармидер» (Campbell-Johnston, 2009).

При цьому багато хто з дослідників погодився із синтаксично правильним, але семантично безглузким терміном пост-постмодернізм, через що виникла нагальна потреба у новому термінологічному найменуванні, яке б найповніше описувало новий порядок у мистецтві. Олександр Павлов, наприклад, відносить термін «метамодернізм» до «парасолькових» і при цьому наголошує, що метамодернізм став однією «із останніх інтелектуальних альтернатив постмодерну» (Павлов, 2019).

Даний термін запропонували двоє європейських дослідників Тімотеус Вермюлен та Робін ван ден Аккер. 2010-го року вони опублікували «Замітки про метамодернізм», у якому намагалися довести, що «у новій культурі здійснився поворот від цинізму та іронії до щирості та романтики. Цей поворот свідчить про виникнення нової епохи метамодерну» (Вермюлен і Аккер, 2015) і при цьому вони зробили першу спробу теоретичного обґрунтування метамодернізму. Російськомовний журнал про метамодернізм під назвою «METAMODERN» містить чимало статей, присвячених новій культурній парадигмі. У цьому електронному журналі знаходимо працю Тімотеуса Вермюлена та Робіна ван ден Аккера – самі автори віднесли її до жанру есе – у перекладі Андрія Єсипенко (Вермюлен і Аккер, 2015). Розглянемо основні постулати та прикметні обставини, що інтегрують метамодернізм «у один ідеологічно ангажований контекст» (Мірошниченко, 2017, с. 111).

Тімотеус Вермюлен та Робін ван ден Аккер у «Замітках про метамодернізм» охоче погоджуються із іншими критиками, експертами та науковцями з приводу того, що від постмодерну слід відмовитися, проте наголошують, що наукова еліта, легко відмовившись від культивування ситуації постмодернізму, не може дійти згоди щодо того, як розглядати та називати нові обставини, які контури для них означити; новий

культурний дискурс Тімотеус Вермюлен та Робін ван ден Аккер пропонують вважати осциляцією (лат. *oscillatum* – коливатися), тобто «розгойдуванням між ентузіазмом модернізму та постмодерністською насмішкою – метамодернізмом» (Вермюлен и Аккер, 2015). Вони пропонують досліджувати вияви метамодернізму на неоромантичному повороті, перш за все, у архітектурі Herzog & de Meuron Architekten – швейцарського архітектурного бюро, заснованого в Базелі 1978 року Жаком Герцогом та П'єром де Мевроном (експериментальні матеріали та мінімалістичні проєкти є фірмовими рисами бюро), інсталяціях голландського художника та фотографа Бастіана Іохана Крістіана Адера (псевдонім Бас Ян Адер), колажах та живописі британських художників з Лондону Девіда Торпа та Кей Доначі та кіномистецтві французького кінорежисера, сценариста та кліпмейкера Мішеля Гондрі та стверджують, що нові покоління митців «частіше відмовляються від естетичних сенсацій деконструкції, паратаксису, імітацій на користь естетичних уявлень реконструкцій, міфу та метаксису» (Вермюлен и Аккер, 2015).

Автори метамодерністських заміток пропонують обговорити «передбачувану смерть» постмодернізму та явне виникнення якогось нового модернізму, наголошуючи, що вони першими використовують термін метамодернізм для опису «поточної структури відчуттів», що коливається (як зазначалося вище – осцилює) між типово модерністською прихильністю та відмінно постмодерністською відчуженістю, проте не вперше використовують саме цей термін, що вже використовували задля опису постмодернної альтернативи постмодернізму, але при цьому опис нової структури відчуттів за Тімотеусом Вермюленом та Робіном ван ден Аккером не повторює та не наслідує жодної з висунутих раніше концепцій – «функція, структура та природа цих переговорів... являються повністю... власними... і ніяк не пов'язані із попереднім осмисленням» (Вермюлен и Аккер, 2015).

Визначення терміну «метамодернізм» дослідники подають у відповідності до «Греко-англійського лексикону», який часто називають Liddell & Scott або Liddell – Scott-Jones, або аббревіатурою LSJ, – це стандартна лексикографічна праця з давньогрецької мови під редакцією Генрі Джорджа Лідделла, Роберта Скотта, Генрі Стюарта Джонса та Родеріка Маккензі та опублікована 1843 року видавництвом «Oxford University Press» і наголошують, що префікс «мета» стосується таких понять як «з», «між», «за» – усі ці визначення даного префіксу можна використовувати при описі терміну «метамодернізм», адже за гносеологічним підходом він розташований саме «з» постмодернізмом, за онтологічним – «між» модернізмом та постмодернізмом, за історичним – «за» постмодернізмом. Автори заміток шукали можливість пов'язати чимало тенденцій, течій та напрямів у сучасному їх стані та сучасну естетику послідовністю спостережень, а не єдиною лінією мислення через переосмислення їх у термінах новонародженої чуттєвості, названої метамодерном, не намагаючись «нав'язати обумовлену систему мислення на конкретному наборі культурних практик» (Вермюлен и Аккер, 2015).

Реалізується метамодернізм, в основному, завдяки виникненню віртуальної реальності, він здебільшого і існує у віртуальному просторі нашого життя, що стало доступним лише з появою соціальних мереж. В. С. Мірошниченко прирівнює виникнення соціального віртуального простору до комунікативної революції, яка достеменно впливає на існування та сталий розвиток як суспільства, так і його культурної площини та називає цей процес, слідуючи за Тімотеусом Вермюленом та Робіном ван ден Аккером осциляцією, коливаннями – своєрідним маятником: при цьому осцилює, на думку дослідника, і метамодернізм – «він осцилює між надією й меланхолією, простодушністю й обізнаністю, емпатією й апатією, єдністю та безліччю,

цілісністю й розщепленням, чіткістю та неоднозначністю... Важливо не вважати це розгойдування балансуванням, навпаки... Щоразу, коли ентузіазм метамодерну хитнеться в напрямі фанатизму, гравітація повертає його назад до насмішки; у мить, коли насмішка хитнеться до апатії, гравітація повертає його назад до ентузіазму» (Вермюлен и Аккер, 2015).

Отже, соціальні мережі – то осциляція, розгойдування, коливання, адже в них немає ні балансу, ні гармонії, ні якогось концентру, від якого можна було б відштовхуватися, іноді вони навіть позбавлені логічних зав'язків. Нас цікавить, яким чином метамодернізм реалізується у віртуальному просторі і як він реагує на суспільні зміни, що еволюціонують з появою віртуальної реальності, як він підхоплює їх, взаємодіє з ними, як це зумовлює побудову нових риторик і практик, у тому числі і у різних видах мистецтва. В. С. Мірошніченко відзначає, що «метамодернізм більше асоціюється з візуальним мистецтвом, з великою долею ймовірності можна стверджувати: починаючи з 2000-х рр., завершується у своїх найрозлогіших імплікаціях ера слова, яку змінює ера візуального (візуалістика завжди мала місце, проте нині маємо справу із чимось якісно й кількісно іншим – не слово виражає емоцію, а смайл; до цього варто додати, що маніфест Л. Тернера складається з однієї сторінки тексту, що також тяжіє до візуального)» (Мірошніченко, 2017, с. 115).

Висновок. Більшість із сучасних видів мистецтва якраз і функціонують у віртуальному (цифровому чи оцифрованому) вигляді, а, отже, підтверджується висунутий нами вище постулат, що метамодернізм як новий контекстуальний мистецький маркер реалізується і існує, в основному, завдяки виникненню віртуального простору нашого життя. Соцмережі відкрили людству новий спосіб подання інформації про себе, своє життя, діяльність, творчість – за допомогою соціальних мереж ми можемо робити вищезазване миттєво та привселюдно; ми можемо демонструвати лише одну зі сторін свого життя; нерідко соцмережеве життя може різко відрізнитися від реального – але це зовсім інша проблематика для вивчення та аналізу, що відкриває подальші горизонти дослідження цього питання.

Перспективи подальшого вивчення. Отже, світ людини, що належить метамодерну, спирається на масову дигіталізацію суспільства, він розпадається на яскраві спалахи переживань, що постійно змінюють один одного – вони опосередковані масовою культурою і відтворенням естетичного, а життя замість тривалого, раціонального, самостійно спланованого проекту стає низкою споживаних вражень, при чому без певної конструкції – все це знаходить відображення у цифровому вимірі, де людина останнім часом може реалізуватися значно ширше, ніж у реальному житті, у вивченні постмодернового цифрового світу сучасної людини бачимо перспективи подальших досліджень.

Бібліографічний список

- Вермюлен, Т. и Аккер, ван ден Р., 2015. Заметки о метамодернизме. Перевод А. Есипенко. *METAMODERN — Журнал о метамодернизме*, [онлайн] 2 декабря. Доступно: <<http://metamodernizm.ru/notes-on-metamodernism/>> [Дата звернення 31.05.2021].
- Мірошніченко, В.С., 2017. Метамодернізм, осциляція, інтерпеляція. *Культура України. Серія: Культурологія*, 55, с.109 – 117.
- Павлов, А.В., 2019. Образы современности в XXI веке: сверхмодернизм. *Знание. Понимание. Умение*, 1, с.60-83. DOI: <http://dx.doi.org/10.17805/10.17805/zpu.2019.1.4>
- Bourriaud, N., ed. 2009. *Altermodern. Tate Triennial*. London: Tate Publishing.

- Campbell-Johnston, R., 2009. Altermodern: Tate Triennial 2009 at Tate Britain. *The Times*, [online] February 3. Available at: <<https://www.thetimes.co.uk/article/altermodern-tate-triennial-2009-at-tate-britain-kkpwc165s38>> [Accessed 01 July 2021].
- Hutcheon, L., 2002. *The Politics of Postmodernism*. New York, London: Routledge.
- Kirby, A., 2009. *Digimodernism: How New Technologies Dismantle the Postmodern and Reconfigure our Culture*. New York: Continuum.
- Lipovetsky, G., Charles, S. and Brown, A., 2005. *Hypermodern Times*. Cambridge: Polity Press.
- Samuels, R., 2008. Auto-Modernity after Postmodernism: Autonomy and Automation in Culture, Technology, and Education. In: T. McPherson, ed. *Digital Youth, Innovation, and the Unexpected*. Cambridge, MA: The MIT Press, pp.219–240. DOI: 10.1162/dmal.9780262633598.219
- Searle, A., 2009. The Richest and Most Generous Tate Triennial Yet. *The Guardian*, [online] February 3. Available at: <<https://www.theguardian.com/artanddesign/2009/feb/02/altermodern-tate-triennial>> [Accessed 01 July 2021].

References

- Bourriaud, N., ed. 2009. *Altermodern. Tate Triennial*. London: Tate Publishing.
- Campbell-Johnston, R., 2009. Altermodern: Tate Triennial 2009 at Tate Britain. *The Times*, [online] February 3. Available at: <<https://www.thetimes.co.uk/article/altermodern-tate-triennial-2009-at-tate-britain-kkpwc165s38>> [Accessed 01 July 2021].
- Hutcheon, L., 2002. *The Politics of Postmodernism*. New York, London: Routledge.
- Kirby, A., 2009. *Digimodernism: How New Technologies Dismantle the Postmodern and Reconfigure our Culture*. New York: Continuum.
- Lipovetsky, G., Charles, S. and Brown, A., 2005. *Hypermodern Times*. Cambridge: Polity Press.
- Miroshnychenko, V.S., 2017. Metamodernizm, ostsylitsiia, interpelitsiia [Metamodernism, oscillation, interpellation]. *Culture of Ukraine. Series: Culturology*, 55, pp.109–117. (in Ukrainian).
- Pavlov, A.V., 2019. Obrazy sovremennosti v XXI veke: sverkhmodernizm [Images of modernity in the XXI century: supermodernism]. *Knowledge. Understanding. Skill*, 1, pp.60-83. DOI: <http://dx.doi.org/10.17805/10.17805/zpu.2019.1.4> (in Russian).
- Samuels, R., 2008. Auto-Modernity after Postmodernism: Autonomy and Automation in Culture, Technology, and Education. In: T. McPherson, ed. *Digital Youth, Innovation, and the Unexpected*. Cambridge, MA: The MIT Press, pp.219–240. DOI: 10.1162/dmal.9780262633598.219
- Searle, A., 2009. The Richest and Most Generous Tate Triennial Yet. *The Guardian*, [online] February 3. Available at: <<https://www.theguardian.com/artanddesign/2009/feb/02/altermodern-tate-triennial>> [Accessed 01 July 2021].
- Vermeulen, T. and Akker, van den R., 2015. Zametki o metamodernizme [Notes on metamodernism]. Translated by A. Esipenko. *METAMODERN - Zhurnal o metamodernizme*, [online] December 2. Available at: <<http://metamodernizm.ru/notes-on-metamodernism/>> [Accessed 31 May 2021]. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 10.03.2021.

N. Gaiduk

**THE PHENOMENON OF METAMODERNISM AS A RE-INTERPRETATION
OF MODERNISM AND A CONCEPTUAL CONTINUATION OF
POSTMODERNISM**

The article is devoted to the systematization and generalization of the previous knowledge and theoretical achievements of metamodernism as a cultural phenomenon of the XXI century.

The origin and sources of the term, its connection with such cultural trends as modernism, postmodernism and post postmodernism are established. At the same time, the article emphasizes the non-acceptance by all postmodern theorists of the concept of postmodernism as a trend that emerged to replace modernism.

Metamodernism is presented as a reaction to postmodernism and is opposed to certain aspects of both modernism and postmodernism. In the focus of the study are the theorists of this cultural concept and general postulates that manifest the emergence of a new philosophical, aesthetic, cultural trend.

Back in 2002, when Linda Hutcheon republished her book “The Politics of Postmodernism”, she added an epilogue to the new version of the publication urging postmodern theorists to come up with a new alternative to the term used at the time.

Some critics and theorists have attempted to answer this controversial question posed by Linda Hutcheon, namely, Gilles Lipovetsky, the French philosopher, writer and sociologist, professor of Stendhal University in Grenoble, one of the most original social thinkers in France today, the philosopher Alan Kirby, the cultural theorist Robert Samuels, Nicolas Bourriaud, the French curator, art expert and critic, The Times newspaper’s art critic Rachel Campbell-Johnston.

At the same time, many researchers agreed with the syntactically correct but semantically meaningless term post-postmodernism, which led to the urgent need for a new terminological name that would most fully describe the new order in art. The new term “metamodernism” was proposed by two European researchers, Timotheus Vermeulen and Robin van den Akker, in the 2010 essay “Notes on Metamodernism”.

The authors of meta-modernist notes suggest discussing “anticipated death” of post-modernism and evident emergence of some kind of new modernism. They emphasize that they are the first to use the term “meta-modernism” to describe the current structure of feelings which fluctuates between the typically modernist coherence and exclusively post-modernist detachment. However, it is not the first time that they use this very term which has been used to describe post-modern alternative to post-modernism.

Key words: modernism, postmodernism, post-postmodernism, metamodernism.

УДК 808.55

К. А. Гайдукевич

**ПОСТАНОВКА МОВНОГО ГОЛОСУ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ
ПІДГОТОВКИ ІВЕНТ-МЕНЕДЖЕРА**

У статті здійснено спробу з’ясувати сутність та значимість постановки мовного голосу для івент-менеджерів у процесі професійної підготовки. Розглянуто особливості анатомо-фізіологічної будови мовного апарату з механізмами його

керування, сутність механізму голосоутворення, а також професійні властивості мовного голосу в контексті здійснення професійної діяльності. Особлива увага приділена ролі дихання у процесі формування виразності сценічного мовлення та розвитку мішано-діафрагматичного типу дихання.

Ключові слова: *властивості голосу, теорії голосоутворення, постановка голосу, дихальна система, почуття атаки, мішано-діафрагматичне дихання, недоліки мовного апарату.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-31-40

Постановка проблеми. Трансформація професійної структури в сучасному суспільстві суттєво позначилася не лише на статусних позиціях традиційних професій, появи нових видів професійної діяльності, але й значно змінила вимоги до професійних якостей та компетенцій фахівців у галузі культури. Наразі, в процесі оволодіння професією івент-менеджера студенти не лише здобувають професійні навички з організації, постановки та координації івентів, але вчаться швидко й ефективно вирішувати нестандартні завдання та форс-мажорні ситуації, домовлятися з людьми, взаємодіяти з командою, тобто майстерно оволодівати комунікативними якостями та вміннями. Як показує практика, успішній соціальній взаємодії між людьми сприяє рівень освіченості та інтелекту, а також здатність доносити інформацію до співрозмовника чітко, зрозуміло й переконливо. Саме тому використання різних методик техніки сценічного мовлення, прийомів і спеціальних вправ з розвитку та постановки мовного голосу є запорукою успішної кар'єри та професійного розвитку в івент-індустрії майбутніх івент-менеджерів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичну та методологічну основу дослідження особливостей постановки голосу, мовлення та виховання мовленнєвого апарату складають праці багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема: М. Барнича, А. Бруссер, Ю. Васильєва, М. Вороного, А. Гладишевої, Н. Грицан, Л. Дмитрієва, Т. Запорожець, М. Карасьова, М. Кнебель, Т. Кобзар, І. Козлянінової, О. Наконечної, В. Немировича-Данченка, Т. Нечаєнко, А. Овчиннікової, Г. Петрової, І. Промтової, З. Савкової, Є. Саричевої, Л. Сокирко, К. Станіславського, В. Топоркова, Е. Чарелі, К. Чорної, Р. Черкашина, Г. Фанта. Незважаючи на те, що у наукових розвідках цих авторів, окрім основних принципів роботи над літературним текстом, основних вимог до техніки сценічної мови та голосу, пропонуються різноманітні прийоми та вправи голосомовного тренінгу, досліджень, які б комплексно репрезентували особливості постановки мовного голосу майбутнього івент-менеджера у контексті його фахової підготовки недостатньо, що робить тему дослідження актуальною і обґрунтованою.

Мета статті полягає в обґрунтуванні значимості та узагальненні теоретичних засад виховання й постановки мовного голосу івент-менеджера в контексті його професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Важливою складовою становлення івент-менеджера як професіонала є мовлення, оскільки процес міжособистісної комунікації з колегами, партнерами, замовниками, підрядниками неможливо здійснювати поза мовленнєвою діяльністю. Проте, не варто недооцінювати значення голосу як незмінного робочого інструменту, адже професійна діяльність івент-менеджера невіддільна від роботи на сцені у якості ведучого, прелегента або модератора заходів.

На думку З. Савкової, визначаючи сутність діяльності ведучого або прелегента, варто виокремлювати три найважливіших уміння: організувати сприйняття мовлення

слухачами або партнерами; захоплювати увагу аудиторії та утримувати її до кінця виступу; справляти певний мовний вплив, який сприятиме зміні ситуації. Натомість, сутність діяльності слухачів зводиться до сприйняття мовлення, його усвідомлення та співпереживання. Сприймаючи та оцінюючи виступ промовця, слухачі або беззаперечно погоджуються з ним, або категорично заперечують почуте, хоча саме сутність взаємодії залишається головним визначальним моментом у налагоджуванні контакту між сценою та глядацькою аудиторією (Савкова, 1988).

У процесі організації сприйняття сценічного мовлення слухачами, надзвичайно важливим є те, як саме звучить голос оратора зі сцени, а також вміння не витратити перші – найцінніші – хвилини комунікації на те, щоб адаптуватися до невиразного і монотонного звучання.

Повноцінна професійна діяльність людей голосомовних професій, як правило, залежить не лише від працездатності їхнього мовного апарату або фізіологічних властивостей мовного голосу, але й від уміння правильно й ефективно використовувати мовний голос. До функціонування голосового апарату у професійному мовленні висуваються посилені вимоги, зокрема: голос має володіти певними якостями та бути витривалим для щоденної інтенсивної роботи протягом певного часу. Оскільки звучання голосу пов'язане не лише з роботою фонаційного апарату й індивідуальними якостями особи, але й із її загальною поведінкою, спілкуванням, настроєм і навіть психікою, голосовий апарат потребує виховання, розвитку, систематичного тренування та корекції ще на етапі освоєння професії.

Аналіз наукової літератури доводить, що до основних фізіологічних властивостей мовного голосу людини належать: сила голосу, його висота, тембр та діапазон. Рівність звучання мовленнєвого голосу на всьому діапазоні – одна із головних вимог до мовного голосу промовця. Розвиваючи об'єм голосу та вміння користуватися різними голосовими регістрами оратор робить своє мовлення поліфонічним і різноманітним. У мовному голосі людини виокремлюють три регістра: грудний, який складається із однорідних звуків та займає нижню частину діапазону мовного голосу; головний, який охоплює однорідні звуки та займає верхню частину мовного голосу; середній, який складається із звуків середнього звучання. Безсумнівно, межі регістрів мовного голосу у кожного різні та індивідуальні, хоча професіоналом вважається той промовець, мовний голос якого непомітно та плавно переходить із регістра в регістр. Виявити й розвинути найкращі індивідуальні якості людського голосу та прищепити відповідні навички для набуття професійних властивостей допоможе процес поставки мовного голосу.

Сьогодні постановкою голосу схильні вважати розвиток і пристосування голосового апарату для здійснення професійної діяльності людей голосомовних професій, а також формування здатності свідомо керувати голосовим апаратом для досягнення інтонаційно-виразного та приємного звучання. Правильною постановкою голосу М. Вороний називає таку постановку, за якої голос має милозвучність, повноту, силу, витривалість і гнучкість, і вважає, що: «Першою турботою артиста повинна бути якість його голосу. Бувають від природи голоси невдячні, з нечистим звуком – глухі, хрипкі, гугняві, верескливі, гаркаві, заїкуваті. Здебільшого ці вади голосу неорганічні, а набуті, здавна засвоєні, у процесі правильної постановки голосу від них можна повністю позбавитися» (Вороний, 1913, с. 43).

Р. Черкашин зазначав, що «поставити голос – значить очистити звучання від тембральних вад, виявити й розвинути властиву голосу природну милозвучність, посилити наявність «металу» в голосі, що є результатом резонування звуку в гортані й ротовій та носовій порожнині при спрямуванні струменя повітря «в маску» (Черкашин,

1989, с. 289).

К. Станіславський прищеплював думку про те, що сценічна мова – це мистецтво, яке вимагає величезної праці; що «секрети мовної техніки» обов'язково потрібно вивчати, і був переконаний, що лише систематична, щоденна праця актора здатна привести до такого оволодіння законами мовлення, що унеможливить випадки недотримання цих законів для актора. Невпинна праця лежить в основі вимог режисера до актора, який повинен «важке зробити звичним, звичне – легким, а легке – чудовим» (Кнебель, 1970, с. 113).

Зазначене свідчить про те, що поставити голос – означає виявити й розвинути його найкращі індивідуальні якості та шляхом систематичних тренувань позбавити звучання голосу від тембральних недоліків і вад, тим самим виробивши правильні мовні й голосові навички для здійснення професійної діяльності.

Аналіз і узагальнення наукової літератури дає змогу констатувати, що до основних професійних властивостей поставленого мовного голосу читця, ведучого або прелегента належать: рухливість, польотність, гнучкість, тембральна милозвучність і чистота, дикційна чіткість, володіння різними голосовими регістрами та здатність без значної перевтоми витримувати підвищені навантаження на голосомовні органи. Розвиток та формування професійних властивостей голосу відбувається шляхом використання спеціальних вправ і прийомів з постановки голосу.

Необхідно зазначити, що у процесі використання мовлення та голосу як незамінних інструментів професійної діяльності, мовного голосовий апарат людини може не впоратися з великими навантаженнями. Внаслідок неправильної експлуатації голосу та нехтування найпростішими правилами голосової гігієни можуть виникати хворобливі відчуття, хрипи, відкашлювання, постійна втомлюваність голосу, незмикання голосових зв'язок, фальцетне звучання, погане самопочуття. На психологічному рівні, відчуття хворого голосу створює важкі перенавантаження і для нервової системи, викликає важкі порушення, що призводять до повної втрати голосу або хронічної голосової патології (Петрова, 1981).

Як показує практика, до найпоширеніших мовних порушень голосу належать: паталогічно уповільнений або прискорений темп мовлення (бадалалія або тахілалія), порушення звукомовлення при наявності нормального слуху (дислалія), відсутність фонації або її розлад внаслідок паталогічних змін голосового апарату (дисфонія), втрата голосу або підвищена втомлюваність (фонастенія), а також порушення голосу та звукомовлення, що обумовлені анатомо-фізіологічними дефектами мовного апарату (рінолалія).

Перелік професійних захворювань голосового апарату, які виникають у результаті інтенсивного навантаження, коли голос втрачає необхідні акустичні ознаки (сила, зміна тембру, втрата витривалості тощо) затверджений на законодавчому рівні Постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2000 р. № 1662 «Про затвердження переліку професійних захворювань». Окремою категорією виокремлюються захворювання, що викликані перенапруженням голосового апарату, зокрема: хронічний ларингіт, вузлики голосових складок (вузлики співаків), контактні виразки голосових складок, фонастенія. Основним виробничим фактором, вплив якого може викликати зазначені вище професійні захворювання визначено систематичне перенапруження голосових складок протягом тривалого часу (Кабінет Міністрів України, 2000).

Оскільки порушення голосу різного ступеню тяжкості можуть призводити до зниження творчої активності та навіть до втрати професійної придатності, велике значення необхідно приділяти профілактичним заходам попередження патологій голосу й урахуванню тих факторів, що негативно впливають на роботу мовного

апарату. Практика доводить, що виправлення недоліків мовного голосу можливе не лише за рахунок медикаментозної терапії, але й ефективно внаслідок застосування спеціалізованої гімнастики всіх частин голосового апарату.

Сутність механізму голосоутворення відображається в механічній, аеродинамічній, м'якотатичній, мукоондулярній теоріях, проте найпопулярнішими прийнято вважати міоеластичну теорію А. Феррейна, нейрохронаксичну теорію Р. Юссона та резонансну теорію співу В. Морозова. Згідно міоеластичної теорії звукотворення, яка вважалася загальноприйнятою до II пол. XX ст., голос виникає шляхом коливання голосових зв'язок внаслідок своєї пружності та під дією повітряного тиску. В цьому контексті процес голосоутворення розглядався виключно як периферичне явище.

Нейрохронаксична теорія, автором якої є французький фізіолог Р. Юссон, доводить, що голосові зв'язки у процесі творення звуку активно скорочуються під впливом імпульсів нервового збудження, що надходять по нижньогортанному нерву із центральної нервової системи. Тривалий науковий аналіз акустичних і фізіологічних даних не заперечує жодної з вище зазначених теорій, а доводить, що голосоутворення визначається двома одночасно співіснуючими механізмами, що регулюються центральною нервовою системою, яка впливає на всі акустично-механічні фактори голосового апарату (Юссон, 1974).

Цікавою та неоднозначною вважається резонансна теорія співу В. Морозова, яка сформувалася у 90-х рр. XX ст. Автор наголошує на тому, що голосоутворення – це процес управління людиною резонансними якостями свого голосу. На відміну від інших теорій, ця теорія вивчає функції резонаторів у взаємозв'язку із роботою дихання й гортані. Резонансна теорія пояснює та розглядає роль резонансу як найважливішого фактора, що обумовлює естетичну досконалість співочого голосу, захист голосового апарату від професійних захворювань і дає практичні рекомендації для теорії та практики вокальної педагогіки і виконавства (Морозов, сост. 2013).

Отже, різні теорії голосоутворення свідчать про те, що розвиток голосу обов'язково повинен відбуватися під контролем свідомості, у координованій узгодженості знань про анатомо-фізіологічні особливості мовного апарату, закономірності резонування, слух, артикуляцію, дихальну систему, а також роботу центральної нервової системи. Для свідомого й ефективного виконання вправ і прийомів на розвиток та постановку голосу студентами, знайомство з анатомо-фізіологічною будовою та механізмами керування мовного голосового апарату буде вкрай корисним.

Мовний апарат людини умовно можна поділити на два основні відділи – центральний і периферичний. Центральний відділ, до якого належить головний мозок і його провідні шляхи, здійснює керівництво та регуляцію звукового мовлення, а периферичний відділ відповідає за членороздільну вимову звуків мовлення, що забезпечується роботою голосових складок, органів дихання та артикуляції.

Головний мозок людини, будучи центральним апаратом мовлення, складається із двох півкуль, довгастого мозку та мозочку. Провідною у процесі керування та регуляції мовлення є ліва півкуля головного мозку, де знаходяться ділянки, з роботою яких пов'язана мовна система (задні відділи нижньої лобової звивини, верхні скроневі звивини, нижня тім'яна часточка). Нормальне функціонування зазначених ділянок забезпечує керівництво та регуляцію мовної системи, а порушення діяльності певних областей кори головного мозку призводить до різноманітних порушень мовлення, часткової або повної втрати мови. У довгастому мозку зосереджені важливі центри, а також відцентрові нерви, що забезпечують роботу м'язів язика, слинних залоз і

регулюють діяльність серця та травної системи. Органом, що узгоджує рухи людського організму, є мозочок (Чарели, 2000).

До периферичного відділу мовного апарату належать три взаємопов'язані системи: голосова, артикуляційна та дихальна.

Голосова система – апарат, що утворює голос, гортань і голосові зв'язки. Трубку, розміщену між глоткою та трахеєю, що займає передню частину шиї, називають гортанню. Скелет гортані складається із перстневидного, щитовидного та двох черпакуватих хрящів, до одного з яких прикріплений голосовий м'яз. Усі гортанні хрящі скріплені багаточисельними м'язами. Голосові зв'язки, що прикріплені між внутрішнім краєм щитовидного хряща і голосовим паростком черпакуватого хряща з відповідної сторони, можуть бути зімкнутими та розімкнутими. Голос виникає за допомогою зімкненої голосової щілини.

Важливе значення для розвитку мовного голосу має щільність змикання голосових зв'язок і сила видихання повітря. Безпосередні пошуки вільного звучання голосу пов'язані з вихованням почуття атаки. Атака, або приступ – це момент встановлення голосових зв'язок на певний тон і характер звучання мовлення. Прийнято розрізняти три види атак. Тверда атака характеризується сильним змиканням голосових зв'язок перед початком звучання та їх розмиканням під сильний натиск повітря після. Як наслідок – виникнення твердого, різкого звуку, за м'язовим відчуттям схожого на коротке та різке вигукання звука «А!». За м'якого приступу момент змикання голосових складок і початок видихання співпадають, а голосові складки змикаються менш щільно, ніж при твердій атаці. Для неї характерний м'який, плавний і багатий обертонами звук. Придиховою атакою вважають такий спосіб подачі голосу, коли голосові складки змикаються нещільно, а видихання струменю повітря відбувається до того, як зв'язки змикаються. Видихання супроводжується легким шумом спільно із голосним звуком. Користування зазначеними формами приступу залежить не лише від поставлених творчих завдань, емоційного стану людини, але й від індивідуальних властивостей голосу промовця.

Зловживання придиховою та твердою атакою може призвести до значних змін в голосовому апараті та втраті необхідних якостей звуку, зниження тону внутрішніх м'язів гортані, а постійна тверда голосова атака може спровокувати органічні зміни голосових складок (контактні язви, вузлики, гранульоми) (Лаврова, 2014). Атака звуку суттєво впливає не лише на початок звуку, але й подальше голосоутворення, натомість вміння володіти правильною атакою безпосередньо впливає на виховання та постановку мовного голосу.

Артикуляційна система, що сформується за допомогою м'якого піднебіння, зубів, язика, порожнини рота, носа і глотки, губ, нижньої щелепи, об'єднує ротову та носоглоткову частини мовного апарату. Підсилення звуку відбувається завдяки гортанним порожнинам, яким належить роль резонаторів. Артикуляцією називається робота органів мовлення у процесі вимовляння словосполучень, слів, фраз та їх розміщення в різні моменти мовного процесу. Відчуття концентрації звукових хвиль прийнято називати резонуванням. Зв'язок резонування та артикуляції в процесі виховання й постановки голосу має важливе значення, адже гортань утворює звук, який не характерний для жодного голосного звуку, а його характерні обертони з'являються завдяки резонаторно-артикуляційній діяльності (Козлянинова, Чарели, 1985). Відтак, правильна координувана робота всіх частин внутрішньоглоткової та зовнішньої артикуляції, вивільнення мовного апарату від м'язових затисків, відчуття звуку в резонаторних порожнинах та змикання голосових складок, забезпечується виконанням спеціальних артикуляційно-фонетичних вправ і тренуванням внутрішньоглоткової та

зовнішньої артикуляції у процесі професійної підготовки студентів.

Дихальна система (легені, бронхи, трахея) мовного апарату покликана підтримувати процес голосоутворення. Принцип дихання полягає у здійсненні вдиху й видиху в результаті скорочення діафрагми та міжреберних м'язів. Першоелементом голосоутворення є фонаційне дихання, яке пов'язане зі звуком. На відміну від фізіологічного дихання, воно має ряд відмінностей у процесі мовлення. Зокрема, організація вдиху та видиху пов'язана зі структурою мовного вислову; можливістю використовувати більший об'єм повітря; тривалість вдиху зводиться до мінімуму, а видих може бути значно довший. Порядок елементів дихального процесу відбувається в такій послідовності: вдихання – свідомо пауза – видихання (Черкашин, 1989).

У залежності від того, яка група м'язів переважає в мовному процесі під час дихання, визначається конкретний тип дихання (грудний, ключичний, черевний, мішано-діафрагматичний). Аналіз наукової літератури доводить, що ізольований тип дихання фактично не зустрічається. Натомість, домінування роботи однієї групи м'язів над другою в дихальному апараті, породжує недоліки розмовного голосу та значно гальмує роботу з його виховання.

Оскільки, мішано-діафрагматичний тип дихання найбільше відповідає умовам правильного глибокого дихання і в його роботі задіяна вся дихальна мускулатура (діафрагма, м'язи черевного пресу, грудна клітина) однаково, саме на розвиток цього типу дихання варто звернути особливу увагу.

Для формування навичок правильного мішано-діафрагматичного типу дихання варто скористатися рекомендаціями І. Козлянінової, Г. Петрової, Е. Чарелі:

1. Виховання правильної осанки. Характеризується такими ознаками: плечі розміщені на одному рівні й дещо відведені назад, грудна клітина й низ живота помірно підтягнуті, спина пряма.

2. Помірне дихання. Для нього притаманне безшумне вдихання повітря через ніс, без перебору, щоб не викликати зайву напругу під голосовими зв'язками. Недобір повітря позбавляє голос сили й звучності, а надмірне наповнення легенів повітрям може призвести до розвитку гіпертрофованого тиску в бронхах або розвитку легеневої недостатності.

3. Правильний видих. Такий видих не повинен доходити до кінця, до спазматичного стиснення. Він повинен бути рівним, еластичним, гнучким, тренувати видих потрібно через майже зімкнуті губи.

4. Внутрішнє мовлення (уявне читання на фазі видиху). Під час внутрішнього проголошення фрази сама думка викликає рух органів артикуляції. Займаючись дихальною гімнастикою із уявним читанням студент вчиться розподіляти свій видих, сприяє зберіганню голосу позбавленого форсування звуку й напруженості м'язів.

5. Дихальні вправи з рухом. Допомагають правильно організувати процес резонування та дихання.

Дихальні вправи та прийоми для розвитку та постановки дихання розробляли такі науковці як К. Бутейко, Л. Кофлер, Ю.Ковнер, О. Лобанова, І. Пряншніков, С. Рігс. Проте найпопулярнішою дихальною технікою й сьогодні вважається система дихальних вправ О. Стрельнікової розроблена у 30-40 роках ХХ ст. Незважаючи на те, що авторська дихальна гімнастика була розроблена як метод відновлення співочого голосового апарату та закріплення дихальних м'язів, використання унікальних дихальних вправ і технік надзвичайно ефективні для насичення організму киснем, покращення обміну речовин, підвищення імунітету, підтримки м'язового тону, а також корекції осанки та виправлення деформацій хребта (Щетин, 2010).

Правильне виховання навичок і раціональне використання мовного дихання,

сприяє не лише фізичному розвитку голосового апарату, але й збагачує мовленнєвий голос, знімає голосу втому.

Злагоджена робота мовного апарату досягається одночасною діяльністю всіх трьох систем за управління й регулювання центрального відділу мовлення, головного мозку з його провідними шляхами та під контролем слуху. Методи постановки голосу можуть різнитися між собою, проте всі вони ґрунтуються на загальних принципах і етапах у роботі над голосом: розвиток мовленнєвого дихання; набуття навичок з використання атаки звука, резонаторів; робота з розвитку рухливості органів мовленнєвого апарату; опанування та закріплення різних прийомів і технік з постановки дихання та голосу. Побічна підготовка мовного апарату до правильного використання артикуляції, дихання, резонування передбачає використання різних масажних прийомів та прийомів аутогенного тренування та релаксації, адже оволодіння навичками загального м'язового розслаблення у процесі постановки голосу сприятиме упорядкованій роботі м'язів, виробленню потрібних рефлексів і формуванню стійких мовних навичок.

Висновки. Результати здійсненого аналізу дозволяють дійти висновку про те, що досягнення належного рівня розвитку та постановки мовного голосу в процесі фахової підготовки івент-менеджера, можливе за умови розуміння концептуальних засад функціонування мовного голосового апарату, використання в процесі навчання різних вправ, прийомів і технік, спрямованих на вироблення навичок правильного голосоутворення, дихання та резонаторно-артикуляційної діяльності, що, безсумнівно, допоможе в процесі правильної експлуатації мовного органу та знизить ризик виникнення професійних захворювань у майбутньому.

Перспективи подальшого вивчення. Зважаючи на те, що охопити у окремій статті всі важливі складові постановки мовного голосу видається неможливим, подальших наукових розвідок вимагають вивчення характеристик професійних властивостей мовного голосу і методики їх формування та розвитку у процесі здійснення професійної підготовки івент-менеджера.

Бібліографічний список

- Вороний, М.К., 1913. *Театр і драма. Збірка критичних статей з обсягу театрального мистецтва і драматичної літератури*. Київ: Волосожар.
- Кабінет Міністрів України, 2000. Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження переліку професійних захворювань № 1662. *Верховна Рада України*. [онлайн] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1662-2000-%D0%BF#Text>> [Дата звернення: 25 липня 2021].
- Кнебель, М.О., 1970. *Слово в творчестве актера*. 3-е изд. Москва: Всероссийское театральное общество.
- Козлянинова, И.П. и Чарели, Э.М., 1985. *Речевой голос и его воспитание*. Москва: ГИТИС.
- Лаврова, Е.В., 2014. *Логопедия. Основы фонетики*. Москва: В. Секачев.
- Морозов, В.П., сост. 2013. *Резонансная техника пения и речи. Методики мастеров: Сольное, хоровое пение, сценическая речь*. Москва: Когито-Центр.
- Петрова, А., 1981. *Сценическая речь*. Москва: Искусство.
- Савкова, З.В., 1988. *Техника звучащего слова*. Москва: ВНИИ НТИКПР.
- Чарели, Е., 2000. *Как развить дыхание, дикцию, голос*. Екатеринбург: Издательство Дома учителя.
- Черкашин, Р.О., 1989. *Художнее слово на сцене*. Київ: Вища школа.
- Щетин, М.Н., 2010. *Дыхательная гимнастика А.Н. Стрельниковой*. Москва: Метафора.

Юссон, Р., 1974. *Певческий голос: Исследование основных физиологических и акустических явлений певческого голоса*. Москва: Музыка.

References

- Cabinet of Ministers of Ukraine, 2000. Postanova Pro zatverdzhennia pereliku profesiinykh zakhvoriuvan № 1662 [Decree on the adoption of the list of occupational diseases № 1662]. *Verkhovna Rada of Ukraine*. [online] Available at: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1662-2000-%D0%BF#Text>> [Accessed 25 July 2021]. (in Ukrainian).
- Chareli, Ye., 2000. *Kak razvit dykhanie, diktsiyu, golos* [How to develop breathing, diction, voice]. Yekaterinburg: Izdatelstvo Doma uchitelya. (in Russian).
- Cherkashyn, R.O., 1989. *Khudozhnie slovo na stsenistseni* [Artistic word on stage]. Kyiv: Vyshcha shkola. (in Ukrainian).
- Knebel, M.O., 1970. *Slovo v tvorchestve aktera* [The word in the work of the actor]. 3rd ed. Moskva: Vserossiyskoe teatralnoe obshchestvo. (in Russian).
- Kozlyaninova, I.P. and Chareli, E.M., 1985. *Rechevoy golos i ego vospitanie* [Speech voice and its upbringing]. Moskva: GITIS. (in Russian).
- Lavrova, Ye.V., 2014. *Logopediya. Osnovy fonopedii* [Speech therapy. Fundamentals of phonopedics]. Moskva: V. Sekachev. (in Russian).
- Morozov, V.P., compiler. 2013. *Rezonansnaya tekhnika peniya i rechi. Metodiki masterov: Solnoe, khorovoe penie, stsenicheskaya rech* [Resonant technique of singing and speaking. Techniques of the masters. Solo, choral singing, stage speech]. Moskva: Kogito-Tsentr. (in Russian).
- Petrova, A., 1981. *Stsenicheskaya rech* [Scenic speech]. Moskva: Iskusstvo. (in Russian).
- Savkova, Z.V., 1988. *Tekhnika zvuchashchego slova* [Spoken word technique]. Moskva: VNMTs NTIKPR. (in Russian).
- Shchetin, M.N., 2010. *Dykhatel'naya gimnastika A.N. Strel'nikovoy* [Respiratory gymnastics A.N. Strel'nikova]. Moskva: Metafora. (in Russian).
- Voronyi, M.K., 1913. *Teatr i drama. Zbirka krytychnykh statei z obsiahu teatralnoho mystetstva i dramatychnoi literatury* [Theater and drama. Collection of critical articles on the volume of theatrical art and dramatic literature]. Kyiv: Volosozhar. (in Ukrainian).
- Yusson, R., 1974. *Pevcheskiy golos: Issledovanie osnovnykh fiziologicheskikh i akusticheskikh yavleniy pevcheskogo golosa* [Singing voice. Investigation of the basic physiological and acoustic phenomena of the singing voice]. Moskva: Muzika. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 07.03.2021.

K. Haidukevych

VOICE TRAINING IN THE PROCESS OF THE EVENT MANAGER PROFESSIONAL TRAINING

The article considers the voice training of the event manager as an integral part of his/her professional training because the modern event managers' professional skills are not limited to the organization and coordination of events. The key to a successful career and professional development of the event manager also comprises important communicative qualities and skills, which are determined not only by the level of education and intelligence of the event manager but also by the ability to convey information clearly and intelligibly through the trained voice.

The author analyzes the views of scientists on voice training and argues that most

researchers and educators tend to consider voice training as the process of identifying and developing the best individual personality traits through systematic training, which eliminates voice timbral defects and faults and, moreover, produces correct speech and voice skills for professional activities.

The article considers the main professional properties of the trained speech voice, as well as the most common speech disorders that occur due to large voice overloads or anatomical and physiological defects of the speech apparatus. It is noted that occupational diseases of the vocal apparatus caused by overexertion of the vocal apparatus in the professional activities of people of vocal professions can be avoided if proper attention is paid to preventive measures and the voice hygiene rules.

The author briefly presents the most popular theories of voice formation in the works of A. Ferrein, R. Husson and V. Morozov, which explain the essence of the mechanism of voice formation and suggest that the development of voice should take place under the control of consciousness, in the coordinated unity of knowledge features of the speech apparatus, articulation, hearing, respiratory system and the work of the central nervous system.

The particular attention is paid to the anatomical and physiological structure of the vocal apparatus, the mechanisms of its control, which significantly helps students in the development and training of voice to perform special exercises and techniques consciously and effectively. The emphasis is placed on the importance of the peripheral part of the speech apparatus and its three interconnected systems (voice, articulation, respiratory), the simultaneous and coordinated functioning of which is achieved by controlling and regulating the central speech region of the brain with its conduction tracts and under control of hearing.

The analysis of the study allows to come to the conclusion that reaching the proper level of voice development and training in the course of professional training of the event manager is possible provided that there is understanding of the conceptual bases of the speech and vocal apparatus functioning, the use of various exercises, techniques and methods in the learning process aimed at developing the skills of proper voice formation, breathing and resonator-articulation activities.

Key words: *properties of voice, theories of voice formation, voice training, respiratory system, feeling of attack, mixed-diaphragmatic breathing, shortcomings of the speech apparatus.*

УДК 141.4"652"

І. В. Горохолінська

СИНЕРГІЯ РЕЛІГІЙНОГО ТА СВІТСЬКОГО У ФІЛОСОФСЬКІЙ ДУМЦІ АНТИЧНОСТІ ЯК ІДЕЙНЕ ДЖЕРЕЛО СУЧАСНОЇ ПОСТСЕКУЛЯРНОСТІ

У статті авторка вдається до аналізу специфічних тенденцій у філософській думці Античності, котрі заклали можливості взаємодії світських і релігійних елементів у світоглядному самовизначенні європейців. Такі інтенції виявляються у думках багатьох давньогрецьких мислителів, але основну дослідницьку увагу статті зосереджено довкола ідейного поля концепцій релігійно-філософського мислення Ксенофана з Колофона та Піфагора.

Як аксіологічні, онтологічні, гносеологічні, так і праксеологічні свідчення, закладені в думках та способі життя Ксенофана та Піфагора, демонструють їхню

прагнення не тільки раціоналізувати істини віри, але й витлумачувати їх в той спосіб, котрий є характерним і для гуманістичних релігійних систем сьогодення: синергійно та гармонійно, з урахуванням ключових складових когнітивного досвіду і досвіду Богоспілкування. Саме такий підхід визначив не тільки подальшу долю філософського витлумачення релігії та релігійності в європейській традиції, але й сформував світоглядні основи секулярного та постсекулярного типів світовідчуття і світобачення.

Ключові слова: *секулярність, постсекулярність, Античність, синергія, Піфагор, Ксенофан із Колофона, релігійність.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-40-49

Постановка проблеми. Джерела й витоки постсекулярності відшукати набагато складніше, ніж причини та передумови секуляризації. Адже відомо, що секуляризація, витлумачувана як процес значущих змін у моделях взаємозв'язків між різними соціальними інституціями, об'єктивувалася конкретними історичними подіями чи рішеннями та процесом їх реалізації. Саме вони й стали яскравими свідченнями «секуляризаційних процесів». Постсекулярність натомість охоплює комплексно і всі пов'язані із секуляризаційними процесами події та ідеї, а також ті, котрі сформували світоглядну контрсекуляризацію та певний релігійний ренесанс, «релігійне повернення» за В. Єленським, в науково-філософський дискурс, освіту та громадський простір. Постсекулярність постає як феномен світоглядний та соціальний, ціннісний та віроповчальний, освітньо-науковий та культуротрансляційний. Але попри те, що розмови про постсекулярність ведуться філософами, соціологами, культурологами та богословами з позицій оцінки світоглядних маркерів сьогодення уже доволі давно, все ж за першої ж нагоди згадок про певні кризові явища в культурі та ціннісному самовизначенні, доволі часто ми можемо зустрічати апеляції до секулярності як їхньої причини.

Українська авторка книжки про історико-філософські мотивації секуляризації У. Луц увиразнює думку, що багато хто з дослідників помилково визначає секуляризацію як чинник кризових культурно-світоглядних станів сьогодення. Ця авторка констатує, що переживання кризи, переосмислення-перегляд попереднього досвіду світосприймання відзначали різні етапи світової історії, тож немає належних резонів говорити про унікальну ситуацію кризи сьогодення. Дослідниця акцентує: «До того ж критика сучасності і діагностування кризи є свого роду наслідком віри у міф про «Золотий вік», ідеалізоване минуле, порівняно з яким тепер (яким би століттям не було це «тепер») усе погано. По-друге, секуляризація – це складний тривалий процес, повноцінне розгортання якого стало можливим завдяки унікальному синтезу здобутків Осьового часу, Античної спадщини, християнства та європейського культурно-історичного середовища» (Луц, 2016, с. 9). Себто вдаючись до аналізу прикметних рис сучасності й відповідаючи на питання про сутнісні межі секулярності й постсекулярності в сучасному світогляді (і в сучасній релігійності), маємо звертатися як до джерел не тільки до дискурсів Ренесансу та Просвітництва (хоча саме з ними першочергово співвідносять відповідні світоглядні зміни). Адже в ці епохи мислителі вже підсумовували конкретні секуляризаційні процеси, здійснювали рецепції історично попередніх теоретичних здобутків в цій царині. І як наслідок, їхні ідеї, що вважаються першими теоретичними маніфестаціями секуляризаційних змін в житті європейського соціуму, постають як рельєфне віддзеркалення явищ, сучасниками яких вони були. А отже, провістки таких явищ і відповідного стилю міркувань слід шукати в ідейних

ресурсах, що поставали задовго до ренесансних і новочасно-просвітницьких інновацій витлумачення суспільних реалій і змін філософської парадигми. Якщо додержуватися логіко-історичного підходу у вивченні окресленої проблеми, то варто вдатися до осмислення ідейного спадку тих мислителів, котрі підготували платформу для творення простору секулярності, а відтак і постсекулярності як особливих типів світогляду європейців.

Тут наш дослідницький погляд звертається до надбань ще давньогрецьких філософів. Деякі з них інтуїтивно (звісно ж, не маючи достеменного знання про перспективу ціннісних перетворень, котрі відбудуться в Європі після того, як зміниться її релігійна ідентичність з язичницької на християнську, а лише будучи «людьми своєї доби»), все ж спромоглися закласти настільки потужні смислові імпульси, які «запрограмували принцип ефективної синергії філософських та богословських, світських та віроповчально-релігійних інтенцій в релігійності» (Горохолінська, 2019, с. 74). До того ж, попри величезну історичну віддаль, багато в чому їхні ідейні взірці корелюються із розумінням секулярних смислових надбань як «іншої духовності» (таке розуміння притаманне, наприклад, Ч. Тейлору чи Х. Касанові). Ця інша духовність «не суперечить релігійності, а лише змушує відповідальніше та вимогливіше ставитися до власних релігійних переконань на предмет їхньої морально-ціннісної адекватності» (Горохолінська, 2019, с. 74). Подібні висновки робить й У. Луц, для якої «секуляризація є свідченням духовного поступу, хоч, ясна річ, цей процес не є всеосяжним, однорідним; до того ж трапляються прикрі рецидиви у формі псевдорелігій тоталітаризму та сучасної міфотворчості. Секуляризація не призводить до втрати трансцендентного, подолання прірви між досконалим божественним і нікчемним людським. І внаслідок цього злиття трансцендентне зовсім не вульгаризується, не знецінюється – натомість іманентне, цьогосвітнє, людське переоцінюється і стає значущим» (Луц, 2016, с.9).

Така динамічна модель переоцінки «людського» в поєднанні з постулюванням цінності й життєвої ваги Трансцендентного розпочалася ще в добу Античності. А тому вивчення філософсько-релігійних ідей мислителів Античності здатне відповісти на питання про важливі джерела постсекулярної реальності сьогодення, коли секулярні та релігійні імпульси самовизначення синергічно співіснують не тільки в суспільстві, а часом й у світобаченні та способі мислення конкретної особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Найрізноманітнішим аспектам вивчення інтелектуальних, аксіологічних та культурно-естетичних доробків мислителів Античності присвячено численну кількість досліджень у різноманітних царинах наук. Передусім тут варто окремо відзначити розвідки щодо давньогрецької та давньоримської міфології, літературної спадщини, актуальних аспектів соціально-політичного вчення та етики запропонованих філософськими школами того часу. Не даремно цей період розквіту філософської думки іменують «колискою європейської цивілізації», саме в цей час усі сфери культури та людської життєдіяльності сягнули доволі значних параметрів розвитку. Античність виплекала стандарти-взірці, що надихають і багатьох сучасних філософів, митців, богословів, Ці надбання – такі собі первинні «дороговкази», смислові матриці подальших інтелектуальних шукань.

Серед українських дослідників в аспекті вивчення філософсько-релігійної спадщини Античності варті уваги праці І. Мозгового (Мозговий, 2009) (вплив античної філософії на християнських мислителів середньовіччя); О. Юдінцева (Юдінцев, 2014) (осмислення ідеї Бога в європейській філософії, зокрема, і в античній). Цікавими є ідеї Ю. Шадських (Шадських, 2009) щодо співмірності східного типу світогляду та давньогрецьких мисленневих візій.

Для нашої розмови про секулярність та секуляризацію важливо, що саме в давньогрецькій традиції мислення можна віднайти спроби координації і взаємодії ресурсів філософії, наукової думки і релігійного містицизму, котрі доволі яскраво вплинули на формування сучасної секулярної \ постсекулярної світоглядно-ціннісної ситуації. Такі джерельні витoki сучасного стану світогляду і релігійності вивчалися авторкою цієї статті в дисертаційному дослідженні «Демаркація секулярного / постсекулярного в сучасній релігійності: філософський та богословський дискурс» (Горохолінська, 2019). У цій роботі окремим підрозділом ми розглядали значущість античної філософії в контексті формування секулярності сучасної релігійної свідомості та практики. Тож, як висновується у згаданому підрозділі дисертаційної роботи, ця філософська традиція «в подальшому ході історії європейської цивілізації... впливатиме не тільки на методи раціоналізації релігії, але й на ірраціоналізацію теоретичного мислення. Саме така настанова сприятиме витворенню своєрідної філософії й аксіології, але передусім (і це надважливо) – творенню специфічної релігійної свідомості, котра здатна вбирати в себе одночасно ідеї «уярмленості душі» тілом, необхідності дбати про життя «неземне» поряд з усвідомленням важливості соціальної активності, наукових відкриттів та економічного процвітання; концепти свободи волі та напередвизначеності; фатальної гріховності людської природи та її величі як «образу і подоби»» (Горохолінська, 2019, с. 75).

Знаковими персоналіями давньогрецької філософії саме в ракурсі віднаходження такої синергії і подальшої спадковості відповідних ідей є Ксенофан з Колофона та Піфагор. Їхні філософські системи активно досліджуються, зокрема й закордонними вченими: вплив ідей Ксенофона на негативну теологію є в полі зору П. Пінеля Мартінеза (Pinel Martínez, 2020), а їхня співмірність із філософією ХХ–ХХІ ст. – Р. Атфілда (Attfield, 2014); піфагорійський спосіб життя та мислення досліджують А.-Б. Ренгер та А. Ставру (Renger, Stavru, 2016) й А. А. Мартінес (Martinez, 2013).

З огляду на це **метою нашої статті** є виокремлення в міркуваннях Ксенофана з Колофона та Піфагора ідей ефективної синергії світських і релігійно-містичних інтенцій світогляду та виявлення кореляції цих ідей із настановами сучасної постсекулярної релігійності, яка обґрунтовується, зокрема, в актуальних концепціях сучасного богослов'я.

Виклад основного матеріалу. *Провістки раціоналізації релігійності у творчості Ксенофана з Колофона.* Інтригуючою характерною рисою поетизованих розмислів Ксенофана з Колофона є дивовижна ясність, інтуїтивна багатомірність богословського (і водночас іманентно філософічного) бачення, що вилилося й у критичний аналіз релігійності його сучасників. Тут варто одразу згадати про існування погляду щодо певної умовності авторства Ксенофана (твори його дійшли до нас лише в уривках, значний масив його ідей відомий нам лише у формі «свідчень» і тлумачень пізніших мислителів). «У такому ракурсі ідеї, приписувані Ксенофанові, мали можливість «переплестися» зі смислами вчення Платона, Аристотеля й демонструватися Діогеном Лаертським чи іншими, уже через призму наявних на той час пізніших філософських концептів» (Горохолінська, 2019, с. 76). Так чи інакше, незаперечним є те, що ці ідеї – породження Античної доби, і це для інтенцій нашого дослідження принципово важлива й методологічно ефективна обставина.

Прикметно, що формування світогляду та світовідчуття Ксенофана відбувалося в духовно-елітарному середовищі давньогрецьких рапсодів, поетично-музичних майстрів, які, як відомо, захоплено оспівували гомерівську міфологію, піддавали її естетичним рецепціям, розкриваючи у своїх творах характери та «плани» міфологічних божеств і їхнього «промислу» у світі. Ксенофан з Колофона в цій когорті унікальний,

адже, як наголошено у Псевдо-Аристотеля (котрий описує систему поглядів мислителя на Бога): якщо Бог один, то «мусить бути скрізь подібний: скрізь бачити, [скрізь] чути та [скрізь] мати інші чуття. Інакше його частини, які є частинами Бога, перебували б між собою у відношеннях панування й підкорення, що неможливо. А оскільки він скрізь подібний, то мусить бути кулевидним, бо річ не в тім, що він тут такий, а там ні, але так, що він скрізь [такий]. Оскільки він вічний, один і кулевидний, то він і не нескінченний, і не скінченний. Справді ж, нескінченним є не-сущє, бо ж саме воно не має ні середини, ні початку, ні кінця, ані жодної іншої частини, а таким є нескінченне» (Рожанский, 1989, с. 160). Таке усвідомлення Божественної Сутності – впроваджена Ксенофаном світоглядна новація. І справді, через мислення про Бога у світлі властивостей єдності, нескінченності, абсолютної могутності (повнота бачення і всієї множини можливостей сприймання) уявлення про нього набували смислової глибини і просували вперед і релігійну свідомість, і філософську. У цьому бачимо не лише «дійсність потреби й потягу людини до пошуку відповідей на питання про основи світу та власного місця в ньому, але й інтелектуальну спроможність «прориватися» через культурне середовище до ще науково не зартикульованих, богословськи не узагальнених, але ціннісно й когнітивно затребуваних людською природою глибин віри» (Горохолінська, 2019, с. 77).

Мабуть, саме така інтелектуальна інтуїція давала поштовх так званій теорії «прамонотеїзму», котра актуалізувала факт єдності й нескінченності Бога, що відкривалася «молодому», але допитливому природному розумові дохристиянських мислителів. О. Юдінцев зазначає: «Вища Істота в релігіях архаїчних суспільств є реліктом споконвічного монотеїзму – свідченням первинної, втраченої згодом, віри першолюдини в єдиного Бога-Творця. Це припущення, однак, залишається принципово недоказовим, будучи радше предметом віри, а не перевірюваним науковим фактом. Це, до речі, розуміли й ті, кого вважають засновниками теорії прамонотеїзму – англійський релігієзнавець Ендрю Ленг та австрійський етнограф Вільгельм Шмідт» (Юдінцев, 2014, с. 270). Як бачимо, ідеї Ксенофана суголосні цій лінії, бо підкреслюють контраверсійність дуалізму віри та істини; наукової раціональності і трансцендетальної інтуїції; пізнавальних можливостей людини і її потреб у релігійному досвіді та Богоспілкуванні. Для підтвердження такої тези варто навести уривок з твору Ксенофана (на жаль, без збереження поетичного розміру): «Достеменної істини про богів і про все, що я тільки обговорюю, ніхто з людей не побачив і ніхто її не довідається: якщо комусь і вдасться цілком сказати те, що здійснилося, сам він все одно не знає; в усьому маємо лише здогад» (Рожанский, 1989, с. 173). Але в контексті нашого дослідження не таким важливим є факт інтелектуальної потреби Ксенофана констатувати непізнаванність Бога й неспроможність розумових процедур підтвердити чи спростувати істинність його існування. Цей аспект філософії релігії й «доказовості буття Бога» є предметом для інших розвідок. Для нас методологічно показовим є те, що саме античну епоху в середовищі ранніх античних мислителів сформувалися провістки настанови на раціоналізацію релігійності, принципи усвідомленого ставлення до релігійних феноменів (хай і з чітким усвідомленням меж такої раціоналізації). Такий заклик не сприймати віросповідні істини без права піддавати їх осмисленню з чіткою настановою не заперечити їх, а поглибити і структурувати, буде з надзвичайною потужністю відтворено у філософії релігії Нового часу та Просвітництва, що надалі вплине і на секуляризаційні тенденції в релігійному житті. А вже в умовах постсекулярності осмислена віра та релігійність стають мейстрімом і промоутером релігії в громадянському просторі (телебачення, нові медіа, громадські організації тощо).

У Ксенофана виявляємо й критику антропоморфізації уявлень про Божественну сутність. Ця критика фігурує в нього у формі своєрідного сарказму: «Якби бики, чи леви, чи коні мали руки і якби вмiли будь-що писати, наче люди, то коні богів уподібноли б до коней. А бики дали б безсмертним богам бичачий образ. Їх кожен увiдповiднiв би зовнiшнiстю до тiєї породи, до котрої вiн сам належить на землi» (Дератани и Тимофеева, 1965, с. 84–85). «Ефіопи мислять богів чорними та кирпатими, натомість фракійці мислять їх блакитноокими й руськими» (Дератани и Тимофеева, 1965, с.85). Звичайно, для мислителів наступних епох подібні думки стануть природними (зокрема, тут спадає на думку передусім ідейний доробок Л. Фoєрбаха). Але для філософа Античності такі висновки були проявом інтелектуальної відваги, адже в методологічно-ідейному плані звучали революційно. Відомо, що «грецька міфологія, будучи панівною ідейною системою, не тільки пронизана красою та філософською алегоричністю. Вона транслювала конкретні соціальні настрої, а поряд з тим і формувала нормативність суспільних зв'язків у тогочасному соціумі. Сумніви щодо її основ каралися як загроза політичній злагоженості (згадаймо лише про вирок Сократу, котрий насмілювався, слідом за Ксенофаном, поставити питання щодо істинності політеїзму)» (Горохолінська, 2019, с. 78).

На ґрунті сказаного можна констатувати, що система поглядів Ксенофана – це початок шляху відкидання антропоморфних сюжетів міфів та характерних язичницькій релігійній свідомості містифікації соціальних феноменів на користь заклик до раціоналізації віри, що, однак, не заперечує, а, навпаки, уможлиблює і своєрідну розумово-інтуїтивну ревелюцію (одкровення) Трансцендентного. Як підкреслює М. Конрад, «від Ксенофана починаються намагання філософів очищувати міфологічні вірування й узгоджувати релігійні правди з вимогами розуму» (Конрад, 1974, с. 120). Тут варто застерегти, що ми не вказуємо на тотожність раціоналізації релігійності з її секулярністю чи секуляризаційними тенденціями в суспільних інститутах. Проте вважаємо що раціоналізація релігійності є потужним чинником, який вплинув на становлення класичних теорій секуляризації та конкретних виявів секулярності релігійної практики та уявлень в особі ХХ та ХХІ ст. Раціоналізація змісту віри сприяла й розбудові специфічної постсекулярної реальності, коли «постулати віри сприймаються не як тоталітарні імперативи, а як гуманістичні спонуки до усвідомленого вибору життєвих пріоритетів» (Горохолінська, 2019, с. 79).

Система вірувань давньогрецької релігії не вимагала постійності засвідчення власної релігійної ідентичності та вірності традиції через конкретні вчинки й поведінку (втім, як і будь-яка політеїстична, народна релігія). Практика життя та етика поведінки стає «знаменом» віри уже в християнстві (яскравим свідченням цього є відома словоформа «християнський спосіб життя»). Підтвердження власної релігійної приналежності виключно в час звершення релігійно-культової практики вимагає не надто великих зусиль. Значно більшого ресурсу самоконтролю та відповідальності вимагає імператив узгоджувати увесь спосіб свого життя із нормами власної релігійної системи поглядів та переконань. Давньогрецька релігія вимагала такої наполегливості лише від служителів культу, а не від пересічних людей. Тим унікальнішою є традиція піфагорійців, спосіб організації спільнотного життя та спілкування яких мали риси і філософської, і релігійної спільноти. Піфагорійці промовисто демонстрували практикою власні ідеали життя та світобачення, що за своїми концептуальними основами є цікавими для нашого дослідження.

Синергія науки, філософії та релігії у творчості Піфагора. Піфагор відомий як філософ та науковець далеко за межами професійного середовища. Геродотова характеристика його як найбільшого еллінського мудреця не скасовує того, що життя

Його оповите легендами, а щодо авторства його творів немає жодної достеменно переконливої інформації. Основні висновки щодо його системи поглядів ми можемо здійснювати тільки завдяки зверненню до праць його послідовників, які подекуди сповнені надмірним звеличенням Вчителя. «Піфагор залишається загадкою, бо в ньому у дивний спосіб уживалися і вчений (усякий школяр знає його ім'я як математика), і містик, що видавав себе за посланця богів, створив спілку однодумців, наповнену символічними таємницями та схожу на релігійну секту. Ось це поєднання, здавалося б, непоєднуваного, і породило філософію – особливу форму світобачення й творчості» (Шадських, 2009, с. 102). Філософування Піфагора і його «спілчан», як і унікальний модус його долі та свідомо обраної життєвої лінії – це вражаючий синтез тогочасної освіченості, науковості, логіко-математичного дослідництва, пізнавального експериментаторства, етичних вправ із експресивною містерійністю релігійно-естетичних практик.

Піфагореїзм, як відомо, доволі потужно вбирав дух і смисли різних культурних та релігійних традицій. На цьому ґрунті завдяки цілісності генія засновника й піфагорійській спільнотній згуртованості та «ансамблевості» формувалася оригінальна смислова тканина космологічних й етичних, містичних і когнітивних, теоретичних та життєво-практичних ідей. У славнозвісному тексті Ямвліха про піфагорійську ідейну специфіку та спільнотну ідентичність читаємо: «Ще він, як твердять, поєднав філософію про божеств з усілякими культурами, одного навчившись в орфіків, іншого – в єгипетських жерців, третього – в халдеїв та магів, четверте запозичивши з містерій, які здійснювалися в Елевсині, на Імбросі, Лемонсі і в Самофракії, а дещо – у тих спільнот, котрі поширені в кельтів та іберів» (Ямвлих, 1998, с. 101). Піфагорійський спосіб життя позначений духом справді релігійної натхненності та духовної дисциплінованості. Власне, і саме словосполучення «піфагорійський спосіб життя» – то вже «усталений вислів, як і християнський чи мусульманський спосіб життя. Адже він також спирався на конкретну ієрархію цінностей, котра визначала його зміст. У цій ієрархії першорядна роль відводиться прекрасному та добродію (сюди піфагорійці відносили й науку в широкому розумінні цього слова); на другому місці – все, що вигідне й корисне, а на третьому – приємне. Єдність естетичного, етичного та інтелектуального – як найвища цінність в релігійній спільноті – ось зразок первинної ефективної синергії світського та віроповчального, філософського та богословського. Адже такі аксіологічні пріоритети детермінували своєрідну праксеологію релігійного культу, коли не жертвопринесення чи поклоніння є визначальними у релігійності, а спільнотність та дружба, гармонія душі й тіла, естетичні поривання в музиці, інтелектуальні звершення в науці, первинна цінність споглядання тощо. А коли піфагорійцям й рекомендувалося вдатися до обрядів, то практикувати їх слід було не предметно-практично, не натуралістично, а символічно (як спосіб виявити благоговіння, вдячність, захват, каяття тощо)» (Горохолінська, 2019, с. 80). І хоч це прозвучить, можливо, парадоксально, але піфагореїзм такою організаційною та ціннісною моделлю облаштування власної спільноти накреслив провістки сучасних моделей облаштування постсекулярної релігійності.

Піфагорова любов до мудрості – це своєрідний гімн життєвості, яка водночас підтримується й організується вірою в суще, що онтологічно нематеріальне, вічне та самочинне. Ямвліх розгортає таку позицію Піфагора про суще: «А решта ж, однойменна з ним, – це матеріальні і тілесні види, котрі звуться сущими через причетність до істинно сущих, види породжені і такі, що руйнуються та ніколи у справжньому значенні цього слова не існують. А Мудрість – то знання про реальності, сущі панівним чином, а не про однойменні з ними подібності, бо ж тілесні речі і

непізнаванні, і перешкоджають виробленню точного уявлення про них, будучи й безмежними і неохопними пізнанням і ніби такими, що взагалі не існують через їхню розрізненість загалом і неможливість встановити межу, яку можна було б позначити правильно. Науку ж про те, що за своєю природою непізнаване, неможливо навіть собі уявити. Отже, треба прагнути не до безпредметного знання, але більше до знання про реальності, суцї панівним чином, завжди тотожні собі, повсякчас незмінні і відповідні поняттю «суцце». А осягнення істинно суццого – так уже сталося – пов'язане також і з осягненням однойменних з ними подібностей, і цей зв'язок, раніше не досліджуваний, виявляється в тому відношенні, в якому перебуває наука про часткове до науки про загальне» (Ямвлих, 1998, с. 105). Для Піфагора, отже, неминуча риса філософії й філософування – це трансцендування, тяжіння до божественно-сислового як опори світогляду і праведного способу життя. «Естетична та інтелектуальна обізнаність та зацікавленість, дружність та спільнотність, увага та повага до інших культурних традицій, усвідомлення важливості наукових відкриттів у контексті пізнання божественних засад – ось ті модуси піфагореїзму, котрі вказують на його детермінантну роль у формуванні особливого світоглядно-методологічного поля тяжіння європейської релігійної культури до такого типу, який згодом сумарно під впливом інших чинників, сформує секулярну свідомість, а далі трансформується в особливий тип релігійності, де секулярне й постсекулярне, релігійне й світське повсякчас доповнюють одне одне задля глибиннішого пізнання людиною власної релігійної ідентичності та підтвердження власної віри через осмисленість ціннісного й розумового вибору» (Горохолінська, 2019, с. 82).

Висновки. Поза сумнівом, синтез раціональності і віри, обґрунтований постсекулярним релігійно-філософським і богословським дискурсом, спричинено колізіями сучасної соціальної і духовної ситуації. Але першорядність сьогодення в його формуванні не скасовує вагомості й нелінійних ідейно-історичних впливів, джерела яких – ще в Античності, де віднаходимо чимало провіщень відповідних світоглядно-сислових настанов. Й увага до дискурсів Ксенофана з Колофона та піфагореїзму це засвідчує. У них ми виявляємо зорієнтованість на відтворення людською думкою і спільнотною організацією розумного облаштування космосу, а водночас і цінність віри в Божественну його наснаженість та значущість богоспїлкування. Відповідно, заохочуються і піетет перед Сакральним в його онтологічних та естетичних форматах, і здорова, індивідуалізована критичність щодо омасовлених, знеособлюваних форм релігійності. Відголоски цих ідей виявляємо у багатьох дискурсах сучасних постсекулярних богослов'я і філософії, що виказує нелінійний діалог історично віддалених духовних епох. Цей діалог та його евристичні можливості варті дослідницької уваги та поглибленого аналізу.

Перспективи подальшого вивчення. Настанова на міждисциплінарний аналіз філософських здобутків Античності в їхній історичній життєвості (при ширшому залученні ідей мислителів цього періоду) дасть змогу розширити методологічні студії світоглядних наук, а також змотивувати нові аксіологічні розвідки щодо дієвості відповідних ціннісних ідей. Це доволі актуально для сучасного етапу розвитку гуманітарних наук в Україні.

Бібліографічний список

- Горохолінська, І.В., 2019. *Демаркація секулярного/постсекулярного в сучасній релігійності: філософський та богословський дискурс*. Доктор наук. Автореферат. Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ.
- Дератани, Н.Ф. и Тимофеева, Н.А., 1965. *Греческая литература: Хрестоматия по*

- Античної літературе*. Москва: Просвещение, Т.1.
- Конрад, М., 1974. *Нарис історії стародавньої філософії*. Рим.
- Луш, У., 2016. *Феномен секуляризації: наближення до трансцендентного*. Львів: Літопис.
- Мозговий, І., 2009. *Неоплатонізм і патристика, або Світло в приємках великої цивілізації*. Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ».
- Рожанский, И.Д., ред. 1989. *Фрагменты ранних греческих философов*. Москва: Наука, Часть I: От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики.
- Шадських, Ю., 2009. Східна мудрість і давньогрецька філософія. *Вісник національного університету «Львівська Політехніка»*, 636: Філософські науки, с.99–103.
- Юдінцев, О.В., 2014. Походження ідеї Бога: між класичним еволюціонізмом та церковною догмою. *Гілея: науковий вісник*, 89, 265–272.
- Ямвлих, 1998. *Жизнь Пифагора*. Москва: Алетея, Новый Акрополь.
- Attfield, R., 2014. Popper and Xenophanes. *Philosophy*, 89(347), pp.113–133.
- Martinez, A.A., 2013. *The Cult of Pythagoras: Math and Myths*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Pinel Martínez, P., 2020. Negative Theology and its Interpretation as an Atheistic Attitude in 5th Century Athens. *Revue de l'histoire des religions*, 2(237), pp.277–290.
- Renger, A.-B. and Stavru, A., eds. 2016. *Pythagorean Knowledge from the Ancient to the Modern World: Askesis, Religion, Science*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc770xm>

References

- Attfield, R., 2014. Popper and Xenophanes. *Philosophy*, 89(347), pp.113–133.
- Deratani, N.F. and Timofeeva, N.A., 1965. *Grecheskaya literatura: Khrestomatiya po Antichnoy literature [Greek literature: Chrestomathy on Ancient Literature]*. Moskva: Prosveshchenie, T.1. (in Russian).
- Horokholinska, I., 2019. *Demarkatsiia sekuliarnoho/postsekuliarnoho v suchasniy relihiinosti: filosofskiy ta bohoslovskiy dyskurs [The demarcation of the secular/postsecular in modern religiosity: philosophical and theological discourse]*. Ph.D. Abstract. National Pedagogical Dragomanov University. Kyiv. (in Ukrainian).
- Konrad, M., 1974. *Narys istorii starodavnoi filosofii [Essay on the history of ancient philosophy]*. Rym. (in Ukrainian).
- Lushch, U., 2016. *Fenomen sekularyzatsii: nablyzhennia do transtsendentnoho [The phenomenon of secularization: approaching the transcendent]*. Lviv: Litopys. (in Ukrainian).
- Martinez, A.A., 2013. *The Cult of Pythagoras: Math and Myths*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Mozghovyi, I., 2009. *Neoplatonizm i patrystyka, abo Svitlo v prysmerkakh velykoi tsyvilizatsii [Neoplatonism and Patristics, or Light in the Twilight of Great Civilization]*. Sumy: DVNZ «UABS NBU». (in Ukrainian).
- Pinel Martínez, P., 2020. Negative Theology and its Interpretation as an Atheistic Attitude in 5th Century Athens. *Revue de l'histoire des religions*, 2(237), pp.277–290.
- Renger, A.-B. and Stavru, A., eds. 2016. *Pythagorean Knowledge from the Ancient to the Modern World: Askesis, Religion, Science*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctvc770xm>
- Rozhanskiy, I.D., red. 1989. *Fragmenty rannikh grecheskikh filosofov [Fragments of the early Greek philosophers]*. Moskva: Nauka, Part I: From epic theocosmogonies to the emergence of atomism. (in Russian).
- Shadskykh, Yu., 2009. Skhidna mudrist i davnohretska filosofiiia [East wisdom and Greek

- philosophy]. *Visnyk natsionalnoho universytetu «Lvivska Politekhnikha»*, 636: Filosofski nauky, pp.99-103. (in Ukrainian).
- Yamvlikh, 1998. *Zhizn Pifagora [Life of Pythagoras]*. Moskva: Aleteya, Novyy Akropol. (in Russian).
- Yudintsev, O.V., 2014. Pokhodzhennia idei Boha: mizh klasychnym evoliutsionizmom ta tserkovnoiu dohmoiu [The origin of the idea of God: between classical evolutionism and church dogma]. *Gileá: naukovyi visny*, 89, pp.265–272. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 07.04.2021.

I. Horokholinska

SYNERGY OF THE RELIGIOUS AND THE SECULAR IN THE PHILOSOPHICAL THOUGHT OF ANTIQUITY AS CONCEPTUAL SOURCE OF MODERN POST-SECULARITY

The significance of such research is determined by the need to find the sources of the interpretation of post-secularity. The author sees post-secularity as a consequence of secular changes, and secularity like a “new type of spiritual life” (Charles Taylor). Post-secularity is the sum of such secular tendencies and the “return of religion” (Viktor Yelenskyi) to public space.

In view of the fact that modern post-secular religiosity is not rooted in any just one particular philosophical system of views, cultural transformations, political and social program, religious and religious norms, the author raises the question about a separate phenomenon in philosophy, which in the integrity of other factors has influenced modernity.

In the article the author analyses specific trends in the philosophical thought of Antiquity, which laid the groundwork for the interaction of secular and religious elements in the worldview of Europeans. Such intentions are manifested in the minds of many ancient Greek thinkers, but this research focuses on the ideological field of the conceptions of religious and philosophical thinking of Xenophanes from Colophon and Pythagoras.

The a summarises axiological, ontological, epistemological and praxeological aspects of the main philosophical works of these philosophers and some lines of life way of Xenophanes and Pythagoras. The conclusions demonstrate the desire of ancient authors not only to rationalize religious truths, but also to interpret them in a way that is characteristic for humanistic religious systems of nowadays. In their ideas they describe all the components of cognitive experience and the experience of the communion with God. This approach determined not only the further development of the philosophical interpretation of religion and religiosity in the European tradition, but also formed the ideological foundations of the secular and post-secular types of worldview.

Guidelines for the interdisciplinary analysis of philosophical achievements of Antiquity with the wider involvement of the ideas of thinkers of this period will expand the methodological studies of worldview sciences, as well as give reasons for further axiological research, which is quite relevant for the current stage of the humane studies in Ukraine.

Key words: *secularity, post-secularity, antiquity, synergy, Pythagoras, Xenophanes from the Colophon, religiosity.*

УДК 7.034.5:929Леонардо

І. В. Петрова

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕОНАРДО ДА ВІНЧІ У КОНТЕКСТІ ПОДІЄВОЇ КУЛЬТУРИ ВІДРОДЖЕННЯ

У статті дослідницьку увагу автора зосереджено на діяльності Леонардо да Вінчі як видатного розпорядника придворних святкувань, офіційних урочистостей та масових видовищ. Здійснено спробу проаналізувати процес становлення та еволюції творчих ідей митця у ролі організатора різноманітних звеселянь і церемоній; обґрунтувати сутнісне в культурних інноваціях, запропонованих Майстром; охарактеризувати значимість подієвої культури у контексті державної політики доби Ренесансу. Автором використовувалися праці культурфілософського, культурісторичного й антропологічного спрямування із застосуванням методів культурантропологічного, порівняльного, історичного, структурно-функціонального й системного аналізу. Це дозволило, з одного боку, охарактеризувати творчість Леонардо да Вінчі у контексті подієвої культури доби Ренесансу, а з іншого – обмежити наукову розвідку чітко визначеною предметністю пошуку, не відволікаючи увагу читача на історичні та культурні особливості епохи Відродження, ренесансного мистецтва та філософії гуманістів.

Ключові слова: Леонардо да Вінчі, культура Відродження, подієва культура, придворне дозвілля, святкова культура.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-50-61

Актуальність дослідження. В усьому світі Леонардо да Вінчі відомий як людина всеохопних знань, «геній від Бога», «талановитості якого настільки багато, що, до яких би труднощів не звертався його дух, він вирішував їх із легкістю» (Вазари, 2008). Пронизливий розум митця цікавить «математика і механіка, фізика й астрономія, хімія та геологія, географія й ботаніка, анатомія та фізіологія» (Махов, 2012). У листі до Лодовіко Сфорца флорентієць характеризує себе як механік, військовий інженер, гідравлік, будівничий, архітектор. Майстер здатен одночасно «конструювати, реставрувати, консервувати, ремонтувати оздоблення і обстановку кафедрального собору, здійснювати підготовку до війни проти Венеції, перейматися кортежем для урочистого вступу Людовика XII в Мілан, організувати свята» (Шово, 2017). Не зважаючи на «всеохопну компетентність» (Коллінсон-Морлей, 2005), серед своїх сучасників видатний митець зажив слави, передусім, завдяки таланту івент-менеджера. І хоча діяльність Майстра у Мілані характеризувалася багатогранністю, запрошено його до двору Лодовіко Сфорца саме у ролі розпорядника придворних урочистостей та святкувань (Алферова, 2015). Вазарі стверджує, що Леонардо да Вінчі прибуває до двору Сфорца, передусім, як музикант, а не живописець: «Леонардо із великою пошаною відправлений до герцога для гри на лірі, звук якої дуже подобався герцогу, і Леонардо взяв із собою цей інструмент, власноруч їм виготовлений переважно з срібла у формі кінського черепа, – річ дивну і досі небачену, – щоб надати їй повноголосся великої труби і більшої милозвучності, у результаті чого й переміг всіх музикантів, які з'їхалися туди для гри на лірі. До того ж, він був найкращим імпровізатором віршів...» (Вазари, 2008). Різноманітні придворні звеселяння вимагають вирішення художніх, сценічних, технічних, дизайнерських рішень, «а Леонардо захоплює все: сценографія,

костюми, декорації, музика, машинерія, хореографія, алегоричні алюзії, автомати і всілякі технічні винаходи» (Айзексон, 2019). Організуючи святкування й урочистості для найвідоміших осіб епохи Відродження, Леонардо да Вінчі зарекомендує себе як талановитий режисер-постановник, придворний декоратор, костюмер та ілюзіоніст.

Характерною ознакою його творчості, як і ренесансної культури в цілому, є неперервний зв'язок між мистецтвом та наукою. У ролі організатора святкувань «великий художник та геніальний вчений» (Габричевский, 1934) отримує можливість сповна апробувати винахідницькі ідеї, «проявляючи себе настільки яскравим новатором, що успіх не змушує на себе чекати» (Шово, 2017). Флорентієць над усе цінує театральні видовища, майстерно володіє музичними інструментами, виявляє неабиякий хист та смак до театральних ефектів, завдяки чому «стає надзвичайно бажаним серед усіх можновладців, які його знають» (Волинский, 2015; Гуковский, 1947, с. 320; Кларк, 2009). Виконання замовлень на організацію подій (святкувань, урочистостей, театралізованих постанов) сприяє формуванню особистості митця як живописця: «він намагається зрозуміти як працюють правила перспективи з різних точок огляду, полюбить змішувати ілюзії з реальністю, обожнює вигадувати різні спецефекти, костюми, сценічні декорації та театральні механізми» (Айзексон, 2019, с. 77–78); його сила полягає «не у вирішенні проблем, а в їх постановці, не у конкретному застосуванні нового метода, а у його формулюванні» (Габричевский, 1934).

Стверджувати, що Леонардо да Вінчі *змушений* проти власної волі витратити свою технічну винахідливість на розробку театральних декорацій або ж організацію святкувань і придворних забав (Зубов, 2008, с. 35), підстав немає. Інновації й події експерименти використовуються відомим митцем, передусім, як засіб для постановки проблеми й формулювання нового методу (Габричевский, 1934; Згарби, 2020; Кларк, 2009); сприйняття творчого акту як свідомого, розсудливого процесу, у якому відповідальність та обов'язок творця – формування художніх цінностей, «зброя для різноманітних культурних удосконалень» (Волинский, 2015).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Грунтовне вивчення життя й творчості митця розпочинається лише з кінця XIX ст., актуалізуючись у XX ст. Дослідниками різних країн (Баткін, Брагіна, Бріон, Бруно, Валері, Волинський, Гастев, Губер, Гуковський, Деболіні, Дживілегов, Зубов, Кларк, Коллінсон-Морлей, Лосєв, Ольшкі, Педретті, Рутенбург, Сеайль, Фумагаллі, Цьольнера, Ясперс тощо) постать Леонардо да Вінчі вивчається як художника, вченого, естета, філософа, анатома, винахідника, архітектора. Численні наукові пошуки XX ст. сконцентровано у бібліографіях наукових праць про митця, зібраних Верга (Болонья, 1931), Гейденрейхом (Мюнхен, 1952), Лоренці (Мілан, 1960), інших. Цінні біографічні першоджерела містяться у працях Белтрамі «Documenti e memorie riguardanti la vita e le opere di Leonardo da Vinci» (Beltrami, 1919), Волинського («Леонардо да Винчи», 1901), Анджолілло «Leonardo: feste e teatri» (Angiolillo, 1979) тощо. Так, Анджолілло проаналізувала малюнки й ескізи митця, що вказують на участь Леонардо у різноманітних святкових подіях. Дослідниця переконана, що зображення на аркушах 3 (алегоричні мотиви), 35r (переносні помости для прикрашання стіни), 28v й 29v (арки), розміщені у Кодексі В (Інститут Франції), пов'язані з облаштуванням весільних урочистостей Джана Галеаццо Сфорца та Ізабелли Арагонської (Angiolillo, 1979, р. 36–37).

З кінця XX – початку XXI ст. людство отримує можливість ознайомитися із життям, творчістю та спадщиною Леонардо да Вінчі завдяки мультимедійним технологіям («Гений, неподвластный времени. Леонардо да Винчи». Cordis&Media. New Media Generation, CD-ROM, 2005; «Leonardo». ARTE Giunti, DVD, 2000; «Da Vinci

CODE dévoile: Mystere ou complot?» Highland. DVD, 2005; документальні фільми «GENIUS: Leonardo da Vinci», 2001; «Великий Леонардо и его окружение», Рим/ООО «Тен-видео, 2001. «Великие мастера: Леонардо да Винчи. Я хочу сделать чудо», BBC, Великобритания, 2003-2004 тощо) та на теренах Інтернет-мережі (у першу чергу, на тематичних сайтах Museo Nazionale della Scienza e della Tecnologia Leonardo da Vinci <http://www.museoscienza.org> ; Leonardo da Vinci Paintings, Drawings, Quotes, Biography <https://www.leonardodavinci.net>; Codex Atlanticus <http://www.codex-atlanticus.it/#/Overview>; Artcyclopedia <https://cutt.ly/hQLiMze> ; The Web Gallery of Art <https://cutt.ly/7QZr1zq>; Leonardo DaVinci <http://www.vinci.ru>, ін.).

Деякі біографічні моменти Леонардо да Вінчі, його безпосередня участь в організації різноманітних подій, висвітлені й проаналізовані у працях вчених доволі всебічно, а також підтверджуються збереженими до нашого часу документами. Наприклад, спогади про участь флорентійця у придворних святкуваннях містяться у віршах Беллінчіоні (Bellincioni and Fanfani, 1876), дослідженні Малагуцці-Валері (Malaguzzi-Valeri, 1915) тощо. Про те, що великий митець бере безпосередню участь в організації святкувань (наприклад, турніру «диких людей»), ми можемо стверджувати, спираючись на збережені записи, зроблені особисто Майстром (аркуш 15v Кодексу С (Інститут Франції), на якому зображено ескізи костюмів для диких людей). Гастев припускає, що йдеться про організацію видовища для турніру у домі Галеаццо да Сансеверіно (Гастев, 2009).

Особливо вплинули на погляди автора статті дослідження Баткіна (зокрема, праця «Леонардо да Винчи и особенности ренессансного творческого мышления»), у якій структура мислення й творчої діяльності Леонардо да Вінчі «ізоморфна культурологічному змісту його предметних ідей та образів» (Баткин, 1990, с. 358) Поклавши в основу свого дослідження культурологічний підхід, Баткин доводить, що Леонардо да Вінчі, конфліктуючи зі своїм часом, «творить» смисл культурної ситуації епохи Відродження, її «формулу»; унаочнює й увиразнює приховані суперечності культурного тексту італійського Ренесансу, доводячи «культуру Відродження до логіко-історичної межі й цю межу долаючи» (Баткин, 1990, с. 365). І саме у суперечливій, безмежній, різноманітній ланці Леонардових новацій та зачинань був «винайдений Винахідник, спроектований Проектувальник, створена унікальна модель культурної творчості» (Баткин, 1990, с. 247).

Проте питання значущості для Леонардо да Вінчі приватних і громадських івентів, які ним організовувались або у яких він брав активну участь (як розпорядник, режисер, сценарист, декоратор), об'єктом наукового аналізу вітчизняної гуманітаристики не стало. Тому **метою нашого дослідження** є теоретичне усвідомлення культурної значимості подій у творчості митця.

Виклад основного матеріалу. Проаналізувавши численну кількість першоджерел та наукових праць, маємо підстави стверджувати, що за активної участі Майстра організовано весілля герцога Джованні Галеаццо та Ізабелли Арагонської (1489–1490); весільні урочистості з приводу одруження Лодовіко Моро із Беатрічею д'Есте (1491), зокрема, турнір «дикунів» у резиденції головнокомандувача ломбардської армії Галеаццо да Сансеверіно (1492); урочисте видовище на честь французького короля Карла VIII (1493); здійснено постановку п'єси Бальдассаро Такконе «Даная» (1496); проведено офіційні урочистості, присвячені перемозі Людовіка XII над Генуєю (1507); хрестини первістка французького короля Франциска I, й, одночасно, весілля Мадлен де ля Тур д'Овернь (племінниці короля) із Лоренцо II ді П'єра де Медичі, племінником папи (1517). Також Леонардо да Вінчі організовуються численні придворні звеселяння, розваги й фокуси, змагання на списках, урочисті церемонії тощо. С. Шово стверджує, що

Майстер особисто «спостерігає за виготовленням та розміщенням вуличних прикрас, прикрашає міські майдани та вулиці, встановлює абсолютно неймовірні декорації у замках та палацах... І лише після облаштування місця для проведення вистави переходить до інсценування» (Шово, 2017).

Численні придворні події відіграють неабияке значення у державній політиці, а святковий простір використовується для самоствердження, демонстрації сили та влади, або ж досягнення певних політичних, суспільних чи релігійних завдань. Як зазначає Ніколл, аналізуючи діяльність Леонардо да Вінчі у Венеції, «вороги могли без упину доводити народу про порушення його прав з боку Медичі, проте безвідмовно» (Ніколл, 2016). Можемо припустити, що Леонардо мав чудові можливості не лише спостерігати численні театралізовані видовища (передусім, релігійні процесії), але й брати в них участь. Так, на аркуші 296v-а Атлантичного кодексу (<http://www.codex-atlanticus.it>) зображено механізм, який, перекоаний Бутовченко, використовувався під час релігійної процесії. «Це самохідна платформа з п'ятьма колесами, чотирма бічними і п'ятим, прикріпленим до чогось, що є подобою керма. Бічні колеса попарно діють незалежно таким чином, що візок, будучи керованим як штурвалом п'ятим колесом, може повертатися» (Бутовченко, 2002). А оскільки подібна конструкція була самохідною й не передбачала використання коней, вона могла бути доволі затребуваною для перевезення персонажів або сцен із декораціями під час свят.

Можновладці доби Ренесансу не просто утримують розкішний двір, вони намагаються презентувати свою владну міць та статусність шляхом улаштування неймовірних, витратних святкувань. Природно, що правителі звертаються з дорученням організувати святкові події до художників, «мистецтво яких повинно слугувати престижності тієї особи, яка керує містом». Кажуть, що автором цих слів був Козімо Медичі. До слова, участь в урочистостях та святкуваннях і для придворних, і для інженерів та митців, була обов'язком й невід'ємною складовою їхньої повсякденної роботи (і Леонардо не був винятком). «Ці видовища, насичені історичними та біблійськими персонажами, ніби утверджували в очах народу правління роду Сфорца, і саме тому Лодовіко Моро перетворив організацію подій у цілу виробничу галузь. Архітектори, механіки, музиканти, поети, актори і військові інженери – усі працювали над підготовкою вистав. Перед Леонардо, який вважав себе представником усіх цих професійних груп, відкривалася ідеальна можливість домогтися слави при дворі Сфорца» (Айзексон, 2019, с. 77). До того ж, у святкових видовищах величезне значення відігравало їхнє оформлення (костюми, бутафорія, декорації), що було обов'язком майстрів живопису (Уоллэйс, 1997; Rubin, 1990).

Леонардо да Вінчі використовує будь-які можливості для поєднання мистецьких талантів з інженерними навичками й науковими вподобаннями, отримуючи від цього неабияке задоволення. Не дивно, що організація будь-якої події, влаштованої генієм синтезу гуманітаристики й технологій, супроводжується технічними інноваціями та спецефектами, винайденими флорентійцем. Так, під час весілля Лодовіко Моро з Беатріче д'Есте та одруження Анни Сфорца із Альфонсо д'Есте (урочистості відбуваються одночасно), Леонардом продемонстровано автомат, що рухається завдяки захованому усередині нього хлопчику. Цей пристрій можна вважати прообразом сьогоденнього робота. Під час вшанування військової перемоги при Маріньяно, Леонардо презентує публіці гармати, які закидають публіку кульками, що кумедно підплигують, викликаючи у натовпі сміх. А у палацових залах герцога Сфорца да Вінчі створює справжній експериментальний театр. Маючи об'ємні знання з фізики та хімії, Леонардо да Вінчі розважає придворну публіку різноманітними фокусами із використання скла, чорнил, оцту, купоросу (Алферова, 2015). Або ж вдається до

письменницьких здібностей, складаючи для розваги придворних Лодовіко Моро так звані загадки-пророцтва, які унаочнює пантомімою й супроводжує відповідними емоціями. На межі XV–XVI ст., коли в суспільстві поширюються чутки про кінець світу, а майдани та площі переповнюються численними пророками, магами й шарлатанами, подібні «передбачення-прогнози» мають неабиякий попит. Таких, збережених до наших днів ребусів, нараховується більше 150. «У них Леонардо постає світським жартівником, критиком суспільних звичаїв, упорядником тонких за змістом загадок, до яких італійці вельми охочі. Він бавиться, спостерігаючи за тим, як придворні, намагаючись випередити один одного, шукають до них відповіді» (Шово, 2017). Ось лише деякі з них: «О міста! Я бачу ваших громадян людьми із міцно зв'язаними руками й ногами, які не розуміють слів, і вони можуть полегшити страждання і втрату свободи лише у сльозних молитвах, зітхаючи і нарікаючи про себе на того, хто їх зв'язав й не розуміє їхніх нарікань» (відповідь – «сповиті немовлята»). Або ще одна: «Перебувала вода у своїй стихії, у гордовитому морі; але забажала вона піднятися в повітря, й, зміцнившись вогняною стихією, піднеслася тонким паром і, здавалося, стала такою ж легкою, як повітря. Проте, піднявшись догори, опинилася вона серед повітря ще більш тонкого і холодного. І тоді її маленькі частинки, пригнічені одне одним, почали з'єднуватися між собою і набувати ваги, і при падінні обернулася гордість води у приниження й втечу» (відповідь – «потужна злива») (Цит. за: Гастев, 2009, с. 11). Загадки Леонардо захопили увесь світ: ренесансний час та простір, загадковість буття й безмежності, можливості Усього та особливостей Дечого (Баткин, 1990, с. 334–345).

Будь-які звеселяння сприймаються митцем не як порожні розваги, а як можливість удосконалити театралізовані постановки, обґрунтувати правила художньої перспективи, поєднати реальне та уявне. Айзексон переконаний, що «відомий повітряний гвинт Леонардо, який часто сприймають як прототип першого гелікоптера, ... належить до «ingegni» - механізмів для розважальних вистав. ... Як і деякі механічні птиці, розроблені Леонардо, його повітряний гвинт, найімовірніше, розбурхував та підіймав угору уяву глядачів, але не їх самих» (Айзексон, 2019). Таку ж думку висловлюють інші дослідники творчості митця. Наприклад, до весілля Лодовіко Моро з Беатріче д'Есте, Леонардо організовує джостри (змагання на списах), а також розробляє для цієї події костюми й декорації. Зубов припускає, що саме під час цих міланських «джостр» Леонардо спостерігає за механікою людських рухів та силою тяжіння (Зубов, 2008, с. 36), що, унаочнено у відповідних записах митця («Той, хто бере участь у джострах, коли бере спис за держак, переносить центр своєї ваги на передню частину коня» (цит. за: Зубов, 2008, с. 36).

У 1489 р. весільний кортеж Ізабелли Арагонської зустрічає «величезний автомат у вигляді гігантського вершника, який, здавалося, рухався сам собою і, що особливо здивувало присутніх, упізнав наречену! Автомат впевнено вирушив їй назустріч, привітав своєю механічною рукою і подарував їй букет квітів, який витягнув зі своїх відкритих грудей. ... Гігантське створіння ... було неймовірно схоже на Лодовіко Моро» (Шово, 2017).

У 1490 р. відбулося розкішне театралізоване свято, присвячене одруженню герцогині Ізабелли Арагонської та Джона Галеаццо, й закарбоване у пам'яті нащадків як «Райське» (Прокоф'єва, Скуратовская, 2012; Steinitz, 1969). Як зазначається нами вище, автором п'єси «Il Paradiso» («Рай») є придворний поет Бернардо Беллінчіоні, тоді як автором декорацій та костюмів – Леонардо да Вінчі. У першому виданні творів Беллінчіоні (Мілан, 1493), текст «Раю» містить такий вступ: «Наведена нижче оперета була написана мессіром Бернардо Белінзоном для свята або, скоріше, вистави, званої

«Paradiso», що влаштувалася на прохання лорда Лодовіко на честь герцогині Міланської, і була названа «Раєм», тому що для її інсценування великим генієм і майстерністю маестро Леонардо да Вінчі, флорентійця, був виготовлений справжній Рай, навколо якого оберталися всі сім планет. Планети були представлені чоловіками, одягненими так, як змальовувалося поетами, і всі ці планети вихваляли герцогиню Ізабеллу, у чому ви самі далі переконаєтеся» (Bellincioni, 1876, 149v).

У Святі продемонстровано талант Леонардо як театрала, майстра декорацій та спецефектів, який вмів працювати з тканиною, деревом, воском, світлом, музикою, танцями, віршами. Доволі ґрунтовний опис свята міститься у праці Ніколлі: «справжня вистава розпочалася опівночі. Світло згасло, і перед очима присутніх постав Рай, що був представлений у формі половини яйця, внутрішню поверхню якого вкрито позолотою. Безліч вогників виконували роль зірок. В окремих нішах (fessi) розташувалося сім планет ... Навколо верхньої межі цієї напівсфери було розміщено дванадцять знаків [зодіаку], які тримали скляні ліхтарі, що додавало виставі галантності та краси...» (Ніколл, 2019). Ніколл переконаний, що участь в організації театральних подій відкриває для Леонардо да Вінчі можливості створювати фантастичні, гротескні, екзотичні образи, що було неприпустимим у живописі. «Волю своїй фантазії Леонардо давав лише в малюнках. Більшість «чудовиськ», створених ним на папері, пов'язані з його участю в театральних виставах (Ніколл, 2019).

Наголосимо на тому, що розкішне свято мало на меті не лише презентацію технічних інновацій, але – і передусім – досягнення важливого політичного завдання: Лодовіко Моро мав наміри зберегти свій контроль над герцогством та племінником (останній мав лише титул без реальної влади). Це бажання враховано у декораційному оформленні свята. «Якою б довгою не була промова, дійові особи неодмінно завершують її пишномовними виразами, вихваляючи герцогиню Ізабеллу; проте, де лише можливо ... розміщено анаграму міланського регента. Тому на обличчі герцогині відображаються сум'яття і гнів, а на обличчі Моро – диявольське задоволення» (Шово, 2017). Ця постановка свята зробила Леонардо відомим, закарбувавши у пам'яті гостей та можновладців, які неодноразово здійснюватимуть безуспішні спроби його наслідування, феєричність усієї події та декорацій (Зубов, 2008; Шово, 2017).

Як підтверджують численні дослідження, Леонардо да Вінчі є розпорядником двох весільних церемоній, що відбуваються одночасно (1491): Лодовіко Моро з Беатріче д'Есте з одного боку, та Анни Сфорци (його племінниці) із Альфонсо д'Есте – з іншого. Леонардо прикрашає палацову залу Лодовіко Моро картинами, які ілюструють перемоги Франческо Сфорца, розробляє меню, прикраси й костюми для запрошених, родзинкою святкування стають спецефекти великого Майстра. Запрошені на весіллі сідають за стіл лише з одного боку й серед учених «блукає» думка нібито цю ідею розсаджування гостей використано для картини «Таємна вечеря» (щоправда, доказів цієї думки нами не знайдено).

Леонардо да Вінчі також організовує турнір «дикунів», що відбувається у резиденції Галеаццо да Сансеверіно (зять Лодовіко Моро). З приводу святкування Майстер розробляє костюми дикунів, які, за народними уявленнями середньовічної особи, мають бути одягнуті у звірячі шкури із додаванням у одяг листя та кори дерев. Гастев, посилаючись на придворного історика Сімонетту, пише, що кавалькаду особисто очолює сеньйор Галеаццо, коня якого «вкрито золотою лускою і колючками; золотий шолом обтягується золотим змієм ... а із щита проглядає бородате обличчя, один лише погляд на яке має перелякати ворога» (Гастев, 2009). Учені припускають, що на аркуші 250r Кодексу Арундель (Британський музей) міститься недомальована фігура вершника та ґрунтовний опис турнірного вбрання, що може слугувати

підтвердженням участі Майстра в організації міланського турніру (Бутовченко, 2002).

Між 1491 та 1495 рр. планувалася постановка п'єси Поліціано «Орфея», і, на думку Бутовченко, нариси на аркушах 224r и 231v Кодексу Арундель (Британський музей) виконувалися митцем саме для неї (Бутовченко, 2002).

У 1496 р. Леонардо здійснює театралізацію п'єси Такконе «Даная». Майстром застосовано технічні інновації (зокрема, розроблено сцену із рухомими механізмами), унаслідок чого присутні можуть спостерігати, як ллється із неба золотий дощ; як Меркурій спускається з небесного Олімпу; як Даная, перетворившись у зірку, піднімається на небо, а Аполлон співами вихваляє Юпітера й державця, ідентифікуючи останнього з Лодовіко Моро.

Непрямі докази підтверджують нашу думку про те, що, здібності Майстра у питаннях організації пишних придворних урочистостей та народних святкувань було використано і при дворі Борджіа, й на службі новим міланським правителям. Так, тріумфальний в'їзд до Мілану Людовіка XII (1507) унаслідок перемоги над венеціанцями, супроводжується небувалими видовищами, метою яких є зміцнення у переможених «відчуття політичного упокорення» (Вольнський, 2015, с. 32). У результаті тривалої підготовки, споруджено тріумфальні арки, а громадські й приватні заклади прикрашено живописом. У першоджерелах, що дійшли до нашого часу, міститься інформація про винагороду Майстра з боку Людовіка XII титулом королівського живописця, стипендією та правом на отримання прибутків з Великого міланського каналу. Щоправда, посада живописця короля Франції не втримує Леонардо від «спокуси» брати участь в організації патріотичних урочистостей на честь зайняття престолу Максиміліаном (син Лодовіко Моро) під час короткочасного повалення французької влади.

Згодом Леонардо да Вінчі знову переходить на службу до наступника Людовіка XII, Франциска I. Із технічними доробками Майстра Франциско I знайомиться на святкуванні, влаштованому з приводу тріумфального входження короля до Ліону (1515): високоповажного гостя зустрічає величезний механічний лев, із грудей якого сиплються оберемки лілій для короля. Здивувати незвичайним подарунком короля Франції доручив Леонардові Папа Римський Лев X (Джованні Медичі), оскільки мріяв про встановлення миру. Механічний лев розробляється не лише заради королівської втіхи, він насичений алегоричним змістом: Лев – папське ім'я, стилізована лілія – емблема французького королівського роду та Флоренції, а також батьківщина Льва X. Тобто, механічна іграшка нібито пропонує укласти мирну угоду між папою та королем; Флоренцією та Францією (Алферова, 2015). У 2019 р. в Італійському інституті культури в Парижі було презентовано створену за частково збереженими зображеннями й кресленнями модель автоматизованого лева (Il Leone meccanico di Leonardo Da Vinci, 2019). Король Франції подарує Леонардо да Вінчі замок у Кло Люсе, куди митець переїде у 1517 р. Французький період життя Майстра також насичений святкуваннями з різних приводів: військових перемог французів, одруження Лоренцо ді П'єро ді Медичі, хрестин дофіна Франциска. Останнє святкування датується 1518 р. й достеменною інформацією, з якого приводу воно відбувається, на жаль, не зберіглося. Існує думка, що митець мав намір організувати подію, яка б ототожнювала Райські святкування, влаштовані ним колись у Мілані. Останньою режисерською задумкою став сценарій процесу власного поховання.

Висновки та перспективи подальшого вивчення. Достовірної інформації або ж речових доказів про безпосередню участь флорентійця в організації відомих подій в історичних хроніках та першоджерелах, небагато (або досі не знайдено). Водночас, маємо підстави стверджувати, що:

- Леонардо да Вінчі, будучи талановитим винахідником, організатором і режисером різноманітних подій та видовищ, використовує придворні святкування й урочистості (шляхом поєднання мистецьких талантів, інженерних навичок і наукових уподобань, адже «практика має ґрунтуватися на хорошій теорії») для втілення своїх творчих задумів. Емпіричний пошук, досвід реальності, події експерименти, мають на меті сприйняття творчого акту як свідомого, розсудливого процесу, в якому відповідальність та обов'язок митця – формування художніх цінностей і культурних перетворень;

- характерною рисою ренесансної культури є синтез мистецтва й науки. Незмінною складовою у цьому цілісному ланцюжку, що забезпечує взаємозв'язок й структурне взаємопроникнення між двома способами мислення, двома сферами, виступають, для Леонардо да Вінчі, івенти (державні урочистості, святкування, театральні видовища, буденні придворні культурні практики), які дозволяють митцю суміщати різні види діяльності (наукову й художню), унаочнювати зображення численних явищ та феноменів. Основоположним принципом культуротворчого задуму є ідея та постановка проблеми;

- ренесансні свята й державні урочистості використовуються у державній політиці як інструмент потужного впливу на формування суспільної свідомості; засіб вирішення конкретних соціальних, політичних та іміджевих завдань можновладців. Леонардо да Вінчі, для досягнення цілей, використовує численні алегоричні композиції, що візуалізують різноманітні образи (Сонця, Бідності, Щастя, Брехні, Мудрості, Хоробрості, Заздрості, Невдячності тощо).

В умовах трансформації аксіологічної картини сучасного суспільства питання сутності культурологічної концепції доби Відродження; значення Творчості, «універсальної» людини й «вільного художника»; проявів ренесансної синергії науки, мистецтва й релігії; культурологічного аналізу рецепції Леонардо да Вінчі в культурних практиках сучасності, вимагає ґрунтовного вивчення й теоретичного осмислення. Це, на нашу думку, дозволить розширити культурно-антропологічну парадигму дослідження сучасної епохи.

Бібліографічний список

- Айзексон, В., 2019. *Леонардо да Вінчі*. Переклад Я. Стріхи. Київ: Наш формат.
- Алферова, М., 2015. *Леонардо да Винчи. Настоящая книга гения*. Москва: АСТ.
- Баткин, Л., 1990. *Леонардо да Винчи и особенности ренессансного творческого мышления*. Москва: Искусство.
- Бутовченко, Ю., 2002. Леонардо да Винчи и театр. *Leonardo Da Vinci*. [онлайн] Доступно: <http://www.vinci.ru/mk_11.html> [Дата звернення 1 березня 2021].
- Вазари, Дж., 2008. *Жизнеописания наиболее знаменитых живописцев, ваятелей и зодчих. Полное издание в одном томе*. Москва: АЛЬФА-КНИГА.
- Вольнский, А., 2015. *Жизнь Леонардо да Винчи*. Москва, Берлин: Директ-Медиа.
- Габричевский, А., ред. 1934. *Книга о живописи мастера Леонардо да Винчи живописца и скульптора флорентийского*. Москва: Огиз-Изогиз.
- Гастев, А., 2009. *Леонардо да Винчи*. 3-е изд. Москва: Молодая гвардия.
- Гуковский, М., 1947. *Механика Леонардо да Винчи*. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР.
- Згарби, В., 2020. *Леонардо. Гений несовершенства*. Москва: Слово.
- Зубов, В., 2008. *Леонардо да Винчи. 1452-1519*. 2-е изд. Москва: Наука.
- Кларк, К., 2009. *Леонардо да Винчи: творческая биография*. Пер. с англ. А. Глебовской. Санкт-Петербург: Вита Нова.

- Коллинсон-Морлей, Л., 2005. *История династии Сфорца*. Пер. с англ. А.О. Чулкова. Москва: Евразия.
- Леонардо да Винчи, 2000. *Избранные произведения. Переводы, статьи, комментарии: в 2 т.* Санкт-Петербург: Нева; Москва: ОЛМА-ПРЕСС, Т. I.
- Леонардо да Винчи. 2000. *Избранные произведения. Переводы, статьи, комментарии: в 2 т.* Санкт-Петербург: Нева; Москва: ОЛМА-ПРЕСС, Т. II.
- Махов А., 2012. Леонардо-сказочник. В. Леонардо да Винчи. *Сказки, легенды, притчи*. Перевод А. Махова. 6-е изд. Москва: Амрита-Русь, с.4-16.
- Николл, Ч., 2016. *Леонардо да Винчи. Загадки гения*. Пер. с англ. Т. Новиковой. Москва: КоЛибри.
- Прокофьева, Е. и Скуратовская, М., 2012. Джан Галеаццо Сфорца и Изабелла Арагонская. В: Е. Прокофьева и М. Скуратовская. *100 великих свадеб*. Москва: Вече, с.69-71.
- Уоллэйс, Р., 1997. *Мир Леонардо да Винчи. 1452-1519*. Пер. с англ. М. Карасевой. Москва: Терра.
- Шово, С., 2017. *Леонардо да Винчи*. Москва: Молодая Гвардия.
- Angiolillo, M., 1979. *Leonardo: feste e teatri*. Napoli: Societa editrice napoletana.
- Bellincioni, B. and Fanfani, P., 1876. *Le rime*. Bologna: Romagnoli.
- Beltrami, L., 1919. *Documenti e memorie riguardanti la vita e le opera di Leonardo da Vinci: in ordine cronologico*. Milano: Treves. DOI: <https://doi.org/10.11588/diglit.27181#0013>
- Il Leone meccanico di Leonardo Da Vinci, 2019. *L'Istituto Italiano di Cultura di Parigi*, [online] 12 settembre. Available at: https://iicparigi.esteri.it/iic_parigi/it/gli_eventi/calendario/2019/09/le-lion-mecanique-de-leonard-de.html [Accessed 21 April 2021].
- Malaguzzi-Valeri, E., 1915. *La corte di Lodovico il Moro, la vita privata e l'arte a Milano nella seconda metà del quattrocento*. Milano: Hoepli, Vol. 2: Bramante e Leonardo da Vinci.
- Rubin, P., 1990. What men saw: Vasari's life of Leonardo da Vinci and the image of the Renaissance artist. *Art History*, 13(1), pp.34-46. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8365.1990.tb00378.x>
- Steinitz, K., 1969. *Leonardo architetto teatrale e organizzatore di feste: "Quando s'apre Il Paradiso di Plutone..."*. IX lettura vinciana, 15 aprile 1969 : Vinci, Biblioteca Leonardiana. Firenze : Barbera.

References

- Aizekson, V., 2019. *Leonardo da Vinchi*. Translated by J. Strikha. Kyiv: Nash format. (in Ukrainian).
- Alferova, M., 2015. *Leonardo da Vinchi. Nastoyashchaya kniga geniya [Leonardo da Vinci. A real book of genius]*. Moskva: AST. (in Russian).
- Angiolillo, M., 1979. *Leonardo: feste e teatri [Leonardo: parties and theaters]*. Napoli: Societa editrice napoletana. (in Italian).
- Batkin, L. 1990. *Leonardo da Vinchi i osobennosti renessansnogo tvorcheskogo myshleniya [Leonardo da Vinci and the features of Renaissance creative thinking]*. Moskva: Iskusstvo. (in Russian).
- Bellincioni, B. and Fanfani, P., 1876. *Le rime [The rhymes]*. Bologna: Romagnoli. (in Italian).
- Beltrami, L., 1919. *Documenti e memorie riguardanti la vita e le opera di Leonardo da Vinci: in ordine cronologico [Documents and memories concerning the life and works of Leonardo da Vinci: in chronological order]*. Milano: Treves. DOI: <https://doi.org/10.11588/diglit.27181#0013> (in Italian).

- Butovchenko, Yu., 2002. Leonardo da Vinci i teatr [Leonardo da Vinci and theater]. *Leonardo Da Vinci*. [online] Available at: <http://www.vinci.ru/mk_11.html> [Accessed 1 March 2021]. (in Russian).
- Gabrichevskiy, A., ed. 1934. *Kniga o zhivopisi mastera Leonardo da Vinchi zhivopitsa i skulptora florentiyskogo* [Book about painting by master Leonardo da Vinci painter and sculptor Florentine]. Moskva: Ogiz-Izogiz. (in Russian).
- Gastev, A., 2009. *Leonardo da Vinchi*. 3rd ed. Moskva: Molodaya gvardiya. (in Russian).
- Gukovskiy, M., 1947. *Mekhanika Leonardo da Vinchi* [Mechanics by Leonardo da Vinci]. Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR. (in Russian).
- Il Leone meccanico di Leonardo Da Vinci [Leonardo Da Vinci's Mechanical Lion], 2019. *L'Istituto Italiano di Cultura di Parigi*, [online] 12 September. Available at: <https://iicparigi.esteri.it/iic_parigi/it/gli_eventi/calendario/2019/09/le-lion-mecanique-de-leonard-de.html> [Accessed 21 April 2021]. (in Italian).
- Klark, K., 2009. *Leonardo da Vinchi: tvorcheskaya biografiya* [Leonardo da Vinci: creative biography]. Translated from English by A. Glebovskaya. Sankt-Peterburg: Vita Nova. (in Russian).
- Kollinson-Morley, L., 2005. *Istoriya dinastii Sfortsa* [History of the Sforza dynasty]. Translated from English by A.O. Chulkov. Moskva: Yevraziya. (in Russian).
- Leonardo da Vinci, 2000. *Izbrannye proizvedeniya. Perevody, stati, kommentarii: v 2 t.* [Selected works. Translations, articles, comments: in 2 volumes]. Sankt-Peterburg: Neva; Moskva: OLMA-PRYeSS. Vol. I. (in Russian).
- Leonardo da Vinci, 2000. *Izbrannye proizvedeniya. Perevody, stati, kommentarii: v 2 t.* [Selected works. Translations, articles, commen_ts: in 2 volumes]. Sankt-Peterburg: Neva; Moskva: OLMA-PRYeSS. Vol. II. (in Russian).
- Makhov A., 2012. Leonardo-skazochnik [Leonardo the storyteller]. In: *Leonardo da Vinci. Fairy tales, legends, parables*. Translated by A. Makhov. 6th ed.. Moskva: Amrita-Rus, pp.4-16. (in Russian).
- Malaguzzi-Valeri, E., 1915. *La corte di Lodovico il Moro, la vita privata e l'arte a Milano nella seconda metà del quattrocento* [The court of Lodovico il Moro, private life and art in Milan in the second half of the fifteenth century]. Milano: Hoepli, Vol. 2: Bramante e Leonardo da Vinci [Bramante and Leonardo da Vinci]. (in Italian).
- Nikoll, Ch., 2016. *Leonardo da Vinchi. Zagadki geniya* [Leonardo da Vinci. Riddles of a genius]. Translated from English by T. Novikova. Moskva: KoLibri. (in Russian).
- Prokofeva, Ye. and Skuratovskaya, M., 2012. Dzhhan Galeatstso Sfortsa i Izabella Aragonskaya [Gian Galeazzo Sforza and Isabella of Aragon]. In: Ye. Prokofeva and M. Skuratovskaya. *100 great weddings*. Moskva: Veche, pp.69-71. (in Russian).
- Rubin, P., 1990. What men saw: Vasari's life of Leonardo da Vinci and the image of the Renaissance artist. *Art History*, 13(1), pp.34-46. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8365.1990.tb00378.x>
- Shovo, S., 2017. *Leonardo da Vinchi*. Moskva: Molodaya Gvardiya. (in Russian).
- Steinitz, K., 1969. *Leonardo architetto teatrale e organizzatore di feste: "Quando s'apre Il Paradiso di Plutone..."* [Leonardo theatrical architect and party organizer: "When Pluto's Paradise opens ..."]. IX lettura vinciana, 15 aprile 1969: Vinci, Biblioteca Leonardiana. Firenze : Barbera. (in Italian).
- Uolleys, R., 1997. *Mir Leonardo da Vinchi. 1452-1519* [The world of Leonardo da Vinci. 1452-1519]. Translated from English by M. Karaseva. Moskva: Tyerra. (in Russian).
- Vazari, Dzh., 2008. *Zhizneopisaniya naibolee znamenitykh zhivopistsev, vayateley i zodchikh. Polnoe izdanie v odnom tome* [Biographies of the most famous painters, sculptors and architects. Complete edition in one volume]. Moskva: ALFA-KNIGA (in Russian).

- Volynskiy, A., 2015. *Zhizn Leonardo da Vinchi [The life of Leonardo da Vinci]*. Moskva, Berlin: Direkt-Media. (in Russian).
- Zgarbi, V., 2020. *Leonardo. Geniy nesovershenstva [Leonardo. The genius of imperfection]*. Moskva: Slovo. (in Russian).
- Zubov, V., 2008. *Leonardo da Vinchi. 1452-1519. 2nd ed.* Moskva: Nauka. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 15.04.2021.

I. Petrova

LEONARDO DA VINCI'S CREATIVE ACTIVITY IN THE CONTEXT OF THE EVENT CULTURE OF THE RENAISSANCE

In the focus of the article are the studies of Leonardo da Vinci's activities as an outstanding administrator of court celebrations, official celebrations and mass performances. An attempt is made to analyze the process of formation and evolution of creative ideas of the artist as an organizer of various fun activities and ceremonies; to identify and justify the essential features in cultural innovations suggested by the master; to characterize the significance of event culture in the context of state policy. Leonardo da Vinci's activities as an event manager, stage director, decorator, theater-goer and talented entertainer are analyzed.

It is shown that numerous court events play an important role in state politics, and the festive space is used for self-affirmation, the demonstration of strength and power, or the achievement of certain political, social or religious tasks, the formation of public opinion (the wedding of Lodovico Moro and Beatrice d'Este, Anna Sforza and Alfonso d'Este, the tournament of "savages", the production of B. Taccone's play "Danaya", the solemn entry into Milan by Louis XII etc.). The theme of the article, the choice and application of its theoretical and methodological approaches are determined by the subject of scientific knowledge and the aim of the study. In the article the author used the works of cultural and philosophical, cultural and historical and anthropological trends applying the methods of cultural anthropological, comparative, historical, structural and functional and systemic analysis. This made it possible, on the one hand, to characterize Leonardo da Vinci's works in the context of the event culture of the Renaissance, and on the other hand – to restrict scientific research to a clearly defined objective search, without distracting the reader's attention to the historical and cultural features of the Renaissance, Renaissance art and humanist philosophy. The generalized results of the scientific research gave grounds to come to the following conclusions:

- Leonardo da Vinci, being a talented inventor, organizer and director of various events and spectacles, uses court celebrations and performances (by combining artistic talents, engineering skills and scientific preferences, because "practice should be based on a good theory") to implement his creative ideas. Empirical search, experience of reality, event experiments, are aimed at perceiving the creative act as a conscious, reasonable process, in which the responsibility and duty of the artist is the formation of artistic values and cultural transformations;

- a typical feature of the Renaissance culture is the synthesis of art and science. An invariable component in this integral chain, which provides a continuous relationship and structural interpenetration between two ways of thinking, two spheres, are, for Leonardo da Vinci, events (state celebrations, other celebrations, theatrical spectacles, everyday court cultural practices), which allow the artist to combine different types of activities (scientific and artistic), to clarify the image of numerous phenomena. The fundamental principle of cultural creation is the idea and the problem statement;

- the Renaissance holidays and state celebrations are a powerful instrument of influence onto the formation of public opinion; a means of solving specific social, political and image tasks of those in power. Leonardo da Vinci, to achieve his goals, uses numerous allegorical compositions that visualize images of The Sun, Poverty, Happiness, Lie, Wisdom, Courage, Envy, Ingratitude and others.

Key words: *Leonardo da Vinci, Renaissance culture, event culture, court leisure, holiday culture.*

УДК 316.73:711.4

А. М. Тормахова

КУЛЬТУРНЕ МАПУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ АНАЛІТИКИ СТРАТЕГІЙ ТРАНСФОРМАЦІЇ МІСТА

В статті наголошується увага на шляхах досягнення комунікації у питаннях, пов'язаних з міським простором. Підкреслено роль візуальної комунікації у сучасній культурі. Визначено специфіку культурного мапування як методології, що орієнтована на створення своєрідного зведеного інфоресурсу, який надає можливість окреслити попит та пропозицію у різних сферах, пов'язаних з міським простором. Культурне мапування є не лише переліком можливостей, запропонованих з огляду на суб'єктно-об'єктний ресурс, але й шляхом виявлення потенційного перспективного рівня, який може бути досягнутий у певному регіоні чи місцині. Впровадження комунікації між суб'єктами (міською владою, громадою, інвесторами) дозволяє усвідомлювати існуючі проблемні галузі. Залучення методології культурного мапування стає дієвим аналітичним інструментом, що дозволяє виявляти пріоритетні напрямки для формування культурної політики та становлення стратегій трансформації міста.

Ключові слова: *місто, культурне мапування, культурна політика, трансформація, комунікація, аналітика, методологія.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-61-66

Постановка проблеми. Сучасний простір міста невпинно трансформується. Будучи центром взаємодії різних представників соціуму, місто має відповідати тим запитам, що висувуються людством. Важливим завданням постає вироблення певних стратегій, які б дозволили розкривати культурний потенціал міського простору, зробивши його максимально зручним для розвитку креативного потенціалу його мешканців, відвідування гостями міста, вдалих інвестицій тощо. Задля створення аналітичних розвідок, які б дозволили не лише констатувати наявні можливості міста, але й змальовували потенціал його подальшого удосконалення, пропонується використовувати практику культурного мапування. Дана методологія починає поступово впроваджуватися у різних практичних кейсах, пов'язаних з розвитком міст, що й обумовлює дослідницький теоретичний інтерес до аспектів її застосування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд провідних напрямків візуальних досліджень сучасної культури здійснено в дисертаційній праці А. Реутова. Питання трансформації міст під впливом історико-політичних обставин досліджується в публікації Б. Коуп та Н. Мілерюс. Роль громади у формуванні культурної політики міста розглянуто в роботах Н. Іванової, Я. Мінкіна, Ю. Антошук та G. Demel. Практики

культурного мапування як шлях гармонізації міського середовища в соціологічному вимірі аналізуються в праці А. Орлова. Результати проведеного культурного мапування Старобільська представлено в розробці О. Очкурової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Методологія культурного мапування поступово стає однією з провідних при аналізі ресурсів міста, проте вона не набула достатньо ґрунтовного дослідження в сучасному культурологічному дискурсі.

Мета статті - дослідити особливості використання методології культурного мапування як інструменту аналітики стратегій трансформації міста.

Виклад основного матеріалу. Комунікація є основою людської життєдіяльності. Вона лежить в основі усіх сфер, що мають стосунок до соціуму. Внаслідок того, що сучасна комунікація проходить у тісному зв'язку з візуальністю, найбільш дієвими формами передачі інформації виступають зображальні засоби. Візуальний об'єкт постає за своєю суттю одиницею візуальної комунікації. Передумовами цього процесу було поступове ускладнення технічних засобів, що сприяло становленню нового світу, де функціонують інші смисли. «Технічні винаходи, як фотографія і кінематограф, а потім синергетичний ефект їх розвитку, призвели до того, що для сучасної людини візуальні образи є не тільки і не стільки трансляторами інформації, а власне інформацією. Вони, скоріше, створили новий особливий життєвий світ культури - світ смислів і відносин, куди занурений суб'єкт» (Реутов, 2018, с. 3). Превалювання візуальних форм комунікації сприяє тому, що відбувається запозичення методології, яка була орієнтована на зорове сприйняття та перенесення її у принципово інші сфери.

Комунікація нерідко протікає у зв'язку з містом та навколо питань, що пов'язані з міським простором. Сучасна культура великих міст, які вміщують значну частину населення, виступають центром взаємодії, що стосується обміну даними. «В епоху глобальних міст значущим фактором, що забезпечує добробут і процвітання мегаполісу, виявляється його місце в глобальних потоках транспортування людей, товарів та інформації» (Коуп і Милерюс, 2008, с. 17). Водночас масштабність сучасних міст, їх розгалуженість та швидке зростання потребують шляхів їх комплексного осягнення. Це досягається завдяки процесам цифровізації та віртуалізації, які сприяють становленню комунікативному простору, що гнучко реагуватиме на запити спільноти.

А. Орлов відмічає ті процеси, які стосуються трансформацій міста. Вони включають породження системи, її ускладнення, взаємодію з довкіллям та поступовий занепад. «1) утворення культурної системи і виконання адміністративних функцій; 2) інтенсивний вплив на зовнішнє середовище, зміна ландшафту, збільшення притоку населення; 3) створення штучного середовища в місті і його впливу на спосіб життя населення; 4) занепад культурного життя та адміністративних функцій; 5) занепад міст» (Орлов, 2014, с. 47). Процес функціонування міста потребує моніторингу з позицій висвітлення його значення як середовища, в якому реалізуються творчі сили людства.

Упродовж останніх років була сформована методологія культурного мапування. Мапування досить тривалий час сприймалось як створення своєрідної карти, яка пов'язана з фізичним простором та мало стосунок до географії. Натомість у сучасному дискурсі поширюється розуміння культурного мапування. Дослідники наголошують на його методологічному значенні. А. Орлов визначає культурне мапування, як «методологію або технологію для ідентифікації, опису, популяризації та відновлення культурних ресурсів та цінностей певної місцевості» (Орлов, 2014, с. 50). В ряді робіт вітчизняних авторів надається ще більш ґрунтовне визначення даному явищу, що розуміється як «складання мапи творчих ресурсів території для оцінки потенціалу творчого сектору, визначення його можливостей і потреб. Культурне мапування є

аудитом ресурсів і потреб території за допомогою матеріального і суб'єктного поля культури, а також аналіз нематеріального символічного простору» (Очкурова, 2019, с. 6). Воно є більш повним на наше переконання, адже включає також символічний вимір. Тобто культурне мапування є своєрідним зведеним інфоресурсом, що надає можливість увібрати попит та пропозицію, які стосуються різних сфер, пов'язаних з соціумом. Причому варто відзначити, що культурне мапування не може бути сприйняте, як простий перелік можливостей, запропонованих з огляду на суб'єктно-об'єктний ресурс, але й як певний потенційний та перспективний рівень, який може бути досягнутий у певному регіоні чи місцині.

Культурне мапування виступає своєрідним ресурсом, що надає можливість створювати комунікаційну платформу, в якій будуть взаємодіяти не лише індивіди, належні до певної регіональної місцевої групи, а й ті, хто можуть долучитися до взаємодії з ними (туристи, інвестори у проекти тощо). У ряді проектів, проведених за підтримки Українського культурного фонду, зокрема у «Культурне мапування Старобільська» наголошується увага на різних компонентах. Це і опис культурних закладів і ресурсів міста, і аналіз тих подій, що проходили у місті, і результати різних розвідок, які стосуються подальших перспектив опанування міського простору у сфері культурних та креативних індустрій.

Використання принципу культурного мапування дозволяє виявити ті проблемні аспекти, що наявні у суспільстві. Це недостатній рівень розвитку певних інституцій, чи їх повна відсутність у тому місці, де це було б доцільно. Водночас різноманітні інституції можуть докорінно змінювати стратегії розвитку міста та сприяти виникненню позитивної динаміки у культурному вимірі. «Громадські інституції та неформальні об'єднання поступово починають відігравати одну з провідних ролей у культурному розвитку міста. Саме вони стають агентами впливу новітніх культурних тенденцій та провідниками сучасної парсипативної культури...» (Очкурова, 2019, с. 13).

Внаслідок використання методології культурного мапування доречно корегувати роботу закладів дозвілля, змінювати зміст діяльності організацій, сприяти формуванню можливостей не лише для корпоративного, а й індивідуального дозвілля. Досягнення даної мети стає можливим лише завдяки взаємодії усіх суб'єктів, які дотичні до певного міського простору - це й громадськість, й органи влади, що опікуються питаннями культури в місті, й самі мешканці. Таким чином відбувається не лише констатація певних фактів, а й планування. «Культурне планування є новітнім для України, оскільки передбачає залучення не лише фахівців у галузі культури чи розробки стратегій, а й усіх зацікавлених у розвитку культури – як творців так і споживачів, інвесторів та розробників» (Іванова, 2012, с. 18). Важливим чинником постає не лише зворотній зв'язок з окремими громадянами, а й з представниками громади – тобто людьми, об'єднаними спільними інтересами, місцем проживання та задачами тощо. Причому можна виділити як територіальні громади, так і ті, що споріднені завдяки релігійним, культурним чи політичним смакам.

Культурне мапування має здійснюватись у декілька етапів, під час яких відбувається моніторинг ресурсів, а також визначаються базові потреби. Не менш важливим є етап визначення ключових організацій, що впливають на розвиток культури. Наступний крок передбачає встановлення зв'язків між усіма учасниками процесу. У результаті здійснення усіх кроків відбувається переосмислення бачення міста. «Таким чином формується нова ідентичність міста через культуру, яка може містити культурну спадщину, сучасні й традиційні мистецтва, парки, річки, релігійні звичаї, традиції та чимало іншого, що є важливим у тому чи іншому місті» (Іванова,

2012, с. 18).

Задля створення повноцінної картини попиту та пропозиції у сфері культури вкрай необхідним є залучення інформації, яка буде об'єктивно відображувати потреби індивідів. Наразі в умовах поширення цифрової культури набуває розвитку практика впровадження додаткових можливостей задля комунікації. Здебільшого актуалізується потреба здійснення зв'язків у віртуальному просторі. Це реалізується не лише у сферах, які стосуються певних адміністративних послуг, а й комунікації, що відбувається між окремими індивідуумами. Нерідко це здійснюється у соціальних мережах, де наявне формування утворень, які пов'язані з певними регіональними чи навіть районними осередками. Дана тенденція розкривається у створенні груп, де можливий обмін інформацією, надаються певні послуги чи товари. Тому доречним є залучення даних, що стосуються віртуальних об'єднань та груп. Узгодження різних – офіційних та неофіційних джерел дозволить кращому усвідомленню можливих стратегій розвитку культурної політики країни, міста, регіону.

Усі форми інтеграції громадян є вкрай важливими задля здійснення змін міського простору. Результати чисельних розвідок дали можливість переконатися у тому, що лише усвідомлюючи здатність сприяти змінам, громадяни прагнуть до активного втручання у життя міста. Це відбувається і через виявлення нагальних потреб, і завдяки створенню документації, і на етапі оцінювання досягнутих результатів. Формування громад, які пов'язані з територіальним чинником, дозволяє покращити результативність впроваджуваних проєктів. При цьому має бути кореляція ролей безпосередньої влади та мешканців. «Локальна влада стає більше координатором стратегічного процесу, а не його єдиним власником, а мешканці більшою мірою беруть на себе відповідальність за його реалізацію» (Мінкін, Антошук и Демель, уклад. 2017, с. 8). Окрім процесу мапування культури міста, як простору креативних, соціальних та матеріальних можливостей, відбувається також подібна практика і по відношенню виключно до людського ресурсу. Ряд дослідників визначають його як «картування громади» або «мапування громади». Це спроба створити соціальну карту, яка у візуальній формі представляє зібрану інформацію. «Картування громади (Community Mapping) – це процес мапування (mapping) ресурсів та створення образу громади, який би демонстрував її здатність та потенціал. Це все про залучення мешканців до виявлення цінних якостей (індивідуальних, суспільних, інституційних) і творення образу свого міста/ регіону, в якому хотілося б жити» (Мінкін, Антошук и Демель, уклад. 2017, с. 10). Тобто даний процес доволі близький до культурного мапування, але він сконцентрований саме на суб'єктивному факторі. Відповідно трансформація міста відбувається завдяки залученню методології культурного мапування та мапування громади. Ця методологія дозволяє враховувати наявні ресурси, спрямовувати вектор розвитку культурної політики, здійснювати кооперацію між громадами, владою та інституціями, що орієнтовані на зміну міського культурного простору.

Висновки та перспективи подальших розвідок. Культурне мапування та картування громад виступає дієвою методологією формування стратегічних напрямків розвитку міст. Здійснення моніторингу наявних творчих ресурсів сприяє осмисленню перспектив подальших можливих трансформацій міського простору. Впровадження комунікації між суб'єктами (міською владою, громадою, інвесторами) дозволяє усвідомлювати існуючі проблемні галузі, що стосуються культурно-дозвілєвого рівня. Залучення методології культурного мапування, впроваджене в багатьох містах України, демонструє позитивні зрушення у формуванні культурної політики та виявленні пріоритетних напрямків її розвитку.

Бібліографічний список

- Іванова, Н., 2012. Посилення впливу громади на культурну політику міста. *Місцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні*, 1, с.17-18.
- Коуп, Б. и Милерюс, Н., 2008. Введение. В: Н. Милерюс, Б. Коуп, ред. *P.S. Ландшафты: оптики городских исследований*. Вильнюс: ЕГУ, с.7-36.
- Мінкін, Я., Антошук, Ю. и Демель, Г., уклад. 2017. *Картування громад в Україні*. Київ: УБА.
- Орлов, А.В., 2014. Практики культурного мапування як шлях гармонізації міського середовища в соціологічному вимірі. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія"]*. Серія : Соціологія, 234(222), с.46-50.
- Очкурова, О., 2019. Культурне мапування Старобільська (Луганська область). *Issuu*. [онлайн] Доступно: <<https://issuu.com/489629/docs/9ee07aebb8196b>> [Дата звернення 26 березня 2021].
- Реутов, А.С., 2018. *Визуальные исследования современной культуры: феноменологический аспект*. Кандидат наук. Диссертация. Нижегородский государственный педагогический университет имени Козьмы Минина. Нижний Новгород.

References

- Cope, B. and Milerius, N., 2008. Vvedenie [Introduction]. In: B. Cope and N. Milerius, eds. *P.S. Landscapes: Optics for Urban Studies*. Vilnyus: European Humanities University, pp.7-36. (in Russian).
- Ivanova, N., 2012. Posylennia vplyvu hromady na kulturnu polityku mista [Strengthening the influence of the community on the cultural policy of the city]. *Mistseve samovriadvannia ta rehionalnyi rozvytok v Ukraini*, 1, pp.17-18. (in Ukrainian).
- Minkin, Ya., Antoshchuk, Yu. and Demel, G., compilers. 2017. *Kartuvannia hromad v Ukraini [Mapping communities in Ukraine]*. Kyiv: UBA. (in Ukrainian).
- Ochkurova, O., 2019. Kulturne mapuvannia Starobilska (Luhanska oblast) [Cultural mapping Starobilsk (Luhansk region)]. *Issuu*. [online] Available at: <<https://issuu.com/489629/docs/9ee07aebb8196b>> [Accessed 26 March 2021]. (in Ukrainian).
- Orlov, A.V., 2014. Praktyky kulturnoho mapuvannia yak shliakh harmonizatsii miskoho seredovyscha v sotsiologichnomu vymiri [Practices cultural mapping as a way of harmonizing the urban environment in sociological measurement]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia"]*. Seriiia : Sotsiologhiia, 234(222), pp.46-50. (in Ukrainian).
- Reutov, A.S., 2018. *Vizualnye issledovaniya sovremennoy kultury: fenomenologicheskii aspekt [Visual studies of modern culture: a phenomenological aspect]*. Ph D. Dissertation. Minin University. Nizhniy Novgorod. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 02.05.2021.

A. Tormakhova

CULTURAL MAPPING AS A TOOL FOR ANALYZING CITY TRANSFORMATION STRATEGIES

The article focuses on the ways of achieving communication on issues related to urban space. The role of visual communication in modern culture is emphasized. Communication is the basis of human life. It is the essential for all spheres related to the society. Due to the fact

that modern communication is closely related to visuality, the most effective forms of information transfer are visual aids. A visual object is in fact a unit of visual communication. Communication often takes place in connection with the city and around the issues related to urban space. Modern cultures of large cities, which accommodate a large part of the population, are the center of interaction regarding data exchange.

The specific features of cultural mapping as a methodology is focused on the creation of a kind of consolidated information resource, which provides an opportunity to outline supply and demand in various areas related to urban space. Cultural mapping is not only a list of opportunities offered in terms of subject-object resource, but also by identifying a potential perspective level that can be achieved in a particular region or place.

Cultural mapping should be carried out in several stages, during which resources are monitored and basic needs are identified. Equally important is the stage of identifying key organizations that influence the development of culture. The next step is to establish connections between all the participants in the process. As a result of all the steps, the vision of the city is undergoes reinterpretation.

In addition to the process of mapping the culture of the city as a space of creative, social and material opportunities, there is also a similar practice in relation to exclusively human resources. Some researchers define it as “community mapping”. It is an attempt to create a social map that visually presents the collected information. All the forms of integration of citizens are extremely important for the implementation of changes in the urban space. The results of numerous surveys made it possible to state that only by realizing the ability to promote change citizens seek to actively intervene in the life of the city. This is due to the identification of urgent needs, and through the creation of documentation, and at the stage of evaluating the results achieved. The formation of communities that are related to the territorial factor contributes to improving the effectiveness of the implemented projects.

The introduction of communication between the participants (city authorities, community, investors) promotes understanding of the existing problem areas. Involvement of the methodology of cultural mapping becomes an effective analytical tool that allows to identify the priority areas for the formation of cultural policy and the formation of strategies for transformation of the city.

***Key words:** city, cultural mapping, cultural policy, transformation, communication, analytics, methodology.*

УДК 784.079

К. М. Федосенко

СПЕЦИФІКА РОЗВИТКУ ФЕСТИВАЛЬНОГО РУХУ В КОНТЕКСТІ МУЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ ХХІ СТОЛІТТЯ

В статті представлено специфіку вітчизняного фестивального руху. Музичний фестиваль є своєрідним комунікаційним осередком, який сприяє інтегруванню, рекреації публіки. Наголошується увага на тому, що фестиваль є невід’ємною частиною музичної індустрії, тому їх проведення створює можливість для просування музичної продукції. Організація музичних фестивалів потребує урахування якості музичного матеріалу, рівня технічного оснащення, залучення знань менеджменту та маркетингу. Наголошено, що серед вітчизняних музичних фестивалів найбільш касовими та популярними є ті, на яких презентується різностильовий матеріал, що

належить до напрямків неакадемічної музики. Внаслідок пандемії Covid-19 відбулись зміни у проведенні ряду фестивальних та концертних заходів, проте вони не втрачають своєї актуальності в контексті сучасної культури.

***Ключові слова:** фестиваль, культура, музична індустрія, менеджмент, комунікація.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-66-74

Постановка проблеми. Музична індустрія є невід’ємною частиною сучасного культурного простору України. Розвиток музичної індустрії відбувається у нерозривній єдності із різноманітними чинниками, як такими, що мають соціально обумовлений характер, так і з суто технологічним рівнем. Як частина культури, формування музичної індустрії залежить від менеджменту соціокультурної сфери, сучасних трендів, які наявні у музиці, звукозаписуючих лейблів, організації фестивальних та концертних заходів. Трансформаційні процеси, що спостерігаються при організації вітчизняних музичних фестивальних та концертних заходів не були достатньо висвітлені в межах культурологічного дискурсу. Актуальним завданням постає окреслення шляхів розвитку фестивального руху в контексті музичної культури України XXI ст. Т

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Специфіка фестивалю як соціокультурному феномену висвітлювалась в дисертаційному дослідженні О. Меньшикова. Основні тенденції розвитку вокальних фестивалів-конкурсів у сучасній Україні окреслено в статті Н. Овсяннікової. Особливості музичного контенту українських фестивалів аналізував Н. Бережник. Джазові фестивалі та їх роль у становленні вітчизняної музичної освіти представлено в статті Т. Пістунової. Питання взаємодії мистецтв в арт-фестивалях розробляла К. Рафікова.

Мета статті – розкрити специфіку розвитку музичних фестивалів, які представлені в українському культурному просторі.

Виклад основного матеріалу. Фестиваль є типом творчого проєкту, масової форми дозвілля, що добре відображає провідні тенденції, наявні у культурі. Водночас можна спостерігати поступову трансформацію даних культурно-мистецьких заходів, які починають відігравати істотну роль у розвитку міста та навіть країни. «Лише у XX столітті фестивалі набувають нових рис, пропагують культурну діяльність конкретних країн або міст. Це всесвітньо відомі Венеціанський карнавал у Італії та фестиваль Святого Патрика в Ірландії. З цього часу також поширюються вузькоспеціалізовані фестивалі – етнічні, фольклорні, вокальні та театральні» (Овсяннікова, 2018, с.437). Особливо яскраво це проявляється у XX–XXI ст. Якщо за радянських часів проведення даних заходів не мало настільки комерційно орієнтованої спрямованості, то в умовах сьогодення організація фестивалів має на меті отримання прибутку. Водночас проводяться благодійні фестивалі, які впроваджуються задля привернення уваги до певної культурної чи соціальної проблеми, музичного напрямку чи культурного явища. Завдяки фестивалям відбувається комунікативний процес між учасниками, глядачами тощо, що власне є важливим компонентом музичної індустрії. «У всьому світі фестивалі успішно використовуються для просування територій. Вони також впливають на внутрішню аудиторію міст і регіонів, сприяючи розвитку їх креативного середовища. Сучасний фестиваль є не стільки оглядом, скільки комунікативним майданчиком і творчою лабораторією» (Рафікова, 2016, с.139).

Найбільш важливою рисою фестивального руху виступає прагнення до міжкультурних контактів представників різних країн, внаслідок чого друга половина XX ст. – початок XXI ст. знаменуються намаганням впроваджувати міжнародні

фестивалі, міжнародні концерти-акції, які набувають всесвітньо відомого характеру. Фестивалі мають системний характер та дозволяють створити особливий простір, у якому реалізується творчий потенціал представників різних професій. О. Меншиков у своєму дослідженні наводить наступну класифікацію фестивалів, які мають стосунок до мистецьких практик: «універсальні (що охоплюють кілька видів мистецтва), спеціалізовані (по одному виду мистецтва – театральні, музичні, кінофестивалі тощо), монографічні (присвячені одному автору, драматургу, режисерові, композитору, актору), тематичні (присвячені певному жанру, епосі або стилістичному напрямку), вузькоспеціалізовані (наприклад, фестиваль народної, дитячої, молодіжної пісні)» (Меньшиков, 2004, с.7). Причому внаслідок того, що фестиваль пов'язаний генетично з синкретичними практиками, в ньому найбільш життєздатними виявляється прагнення до синтезування мистецьких та не мистецьких сфер.

Наразі функціонують різні типи музичних фестивалів. Їх можна розподілити за рядом критеріїв – за стильовим напрямком, за тривалістю та частотою проведення, за типом професіоналізму (аматорські та професійні), за охоптом аудиторії та учасників (національні, регіональні, міжнародні) та т.п. Доволі важко виокремити ті риси, які будуть притаманні для усіх фестивалів. Водночас усі вони мають масовий характер, поєднують різні форми. Кожен фестиваль має по-своєму презентувати музичний продукт, створивши незабутнє враження про подію, адже здебільшого вони не мають державної підтримки, а є такими, що потребують обов'язкової спонсорської підтримки. «В умовах економіки вражень затребуваними стають ті культурні продукти, які пропонують унікальний досвід, реалізують нові форми культурної комунікації. У зв'язку з цим проблеми розробки художньої концепції фестивального проекту не можуть розглядатися як суто естетичні, від них безпосередньо залежить успішність, впізнаваність і затребуваність фестивального проекту» (Рафикова, 2016, с.140).

Велике значення при проведенні фестивалю має вибір того чи іншого музичного напрямку. Адже в рамках академічної та естрадної музичної практики було сформовано різні традиції, які стосуються організації та проведення фестивальних рухів. І академічні, і рок-фестивалі можуть проходити на відкритому повітрі, у приміщеннях, концертних залах тощо. Проте академічні частіше відбувались у залах, в той час як рок-фестивалі та поп-фестивалі – на відкритому повітрі, з наметами або на дахах. Виконавці виступали на тимчасово побудованих сценах.

Треба окреслити, що фестиваль та концерт є явищами взаємопов'язаними, проте не тотожними. Окремі концерти є складниками музичних фестивалів, які є більш масштабними подіями, де за певною тематикою поєднані окремі івенти. Водночас нерідко спостерігається ситуація, коли концерт називають фестивалем. Це стосується фестивалю «Чайка», який на думку Н. Овсяннікової скоріше є концертом. «Буває так, що фестивалем називається масштабний концерт за участю популярних виконавців (наприклад, фестиваль «Чайка» у Києві), що проходить раз у певний період» (Овсяннікова, 2018, с.438). Тобто відбувається підміна понять, обумовлена позицією організаторів проекту. Водночас, фестиваль, будучи не лише музичним явищем (концертом) може нараховувати й інші форми заходів, як такі, що мають стосунок до мистецтва, так і ні.

Прикладом академічних музичних фестивалів можуть слугувати такі міжнародні проекти, як «Бакинський Міжнародний Фестиваль Мстислава Ростроповича», «Дні музики в Донауешінгені», «Зальцбургський фестиваль», «Міжнародний Музичний фестиваль, присвячений Узеїру Гаджибекову» та ряд вітчизняних – «Марафон пам'яті Василя Сліпака», «Музична Трибуна Київської Молоді», «Kyiv Contemporary Music Days», «Контрасти», «Київ Музик Фест», «Музичні прем'єри сезону», «Музичні імпрези

України», Міжнародний фестиваль сучасного мистецтва «Два дні і дві ночі нової музики» та ряд інших заходів. Вітчизняні фестивалі переважно проходили у приміщенні філармоній, консерваторій та інших концертних залів. Їх контент складається з творів академічної (класичної) та авангардної композиторської творчості та рідко коли включає приклади музичних творів, що стосуються інших стилів.

Так само і джазові фестивалі поєднують виключно джазових виконавців, причому, як вітчизняних, так і зарубіжних. Репертуар джазменів може включати як джазові стандарти, так і класичні та фольклорні твори, які будуть представлені в певних стилях джазу. Серед джазових фестивалів виокремлюються «Leopolis Jazz Fest» (до 2017 р. називався «Alfa Jazz Fest»), «Jazz in Kiev», «Art Jazz Cooperation», «Jazz Bez», «Odessa JazzFest», «Додж», «Jazz Koktebel». Їх проведення сприяє розвитку музичної культури України. Нерідко в них приймають участь провідні джазові виконавці з усього світу. Серед них був Боббі Макферін, Хербі Хенкок, Маркус Міллер, Джордж Бенсон та ін. джазмени, виступи яких збирають велику аудиторію по всьому світу. Зокрема саме у Львові проходили найяскравіші фестивалі джазу, які давали змогу побачити на власні очі, та ще й прийняти участь з тими, ким захоплюється джазова публіка. Т. Пістунова відмічає роль «Leopolis Jazz Fest» та подібних фестивалів для розвитку українського джазу: «Завдяки їм українська публіка змогла побачити виступи зірок джазу: Джорджа Бенсона, Ела Джерро, Хербі Хенкока, Чіка Корія, Маркуса Міллера, Уінтона Марсаліса, Касандри Уілсон, Джіно Ваннеллі, Джона Маклафліна» (Пістунова, 2017, с.137–138). Робота даного джазового фестивалю включає не лише такі форми, що наявні і на інших проєктах, як концерти, майстер-класи, кінопокази, а таку, яка притаманна саме для джазових івентів - jam session. Jam session (джерем-сесія) є формою імпровізації різних виконавців без попередньої підготовки. Вона сприяє творчому взаємообміну музикантів, до того ж нерідко у них можуть приймати участь відомі джазові виконавці, до яких можуть долучитись будь-хто з присутніх. Інші українські джазові фестивалі також можуть включати такі форми, як джем-сесія, майстер-класи тощо. Проте не кожен фестиваль проходить одночасно на декількох сценах, як на «Leopolis Jazz Fest», де є головна сцена в парку ім. Б. Хмельницького – сцена імені Едді Рознера, сцена на площі Ринок та у дворіку палацу Потоцьких.

Можна виділити чимало фестивалів, які спрямовані на розвиток рок-музики. Серед найбільш масштабних фестивалів, що вже неодноразово з успіхом проходили в українському культурному просторі, можна виділити такі, як «Stare Misto», «Файне місто», «Західфест», «Країна мрій» та ряд інших. Менш масштабними та такими, які спрямовані на розвиток певного стилю рок-музики є «Terroraiser Metal Fest», «Коловорот», «Мазепа-Фест», «Рок Січ», «Руйнація», «Схід-рок», «Тарас Бульба», «Бандерштат». Доволі прогресивне значення мають етно-фестивалі, як, наприклад, «Країна мрій», в рамках якого проходить чимало виступів рок-колективів та народних фольклорних гуртів. Подібний синтез різних сфер музичної культури вбачається одним з таких, що мають перспективний характер та дозволяють створювати національно забарвлений музичний продукт.

Якщо ж казати про фестивалі, які стосуються інших неакадемічних напрямків музики, то їх також є чимало, причому нерідко вони стосуються різних музичних стилів, які презентуються одночасно з різних сцен однієї події. Фестиваль «Woodstock Україна», «Atlas Weekend» є такими, що поєднують різних виконавців та гурти, належних і до рок-направків, і до поп-направків (електро, техно, реп, поп). Їх універсальність, особливо останнього фестивалю, дозволяє збирати чималу слухацьку аудиторію. Водночас їх рисою є велика еклектичність. При їх формуванні було

засвоєно світовий досвід проведення масштабних фестивалів, які проходять у різних країнах: Sziget Festival (Будапешт, Угорщина), Roskilde (Роскілле, Данія), Summerfest (Мілуокі, США), Rock In Rio (Ріо-де-Жанейро, Бразилія), Woodstock Music & Art Fair (США).

Музичний фестиваль є феноменом культури, який сприяє консолідації людей з певними спільними смаками. Значення цього культурного феномену полягає у тому, що завдяки фестивалям виникає особливий комунікативний простір, який сприяє інтеграції представників різних соціальних груп. «Фестивальний рух є одним із основних способів творчої комунікації, а пісня здатна донести будь-яку інформацію через звукообразну символіку» (Овсяннікова, 2018, с.436). Також можна відзначити, що фестивалі нерідко мають інтерактивний характер, містять ігрове начало. Фестивальні практики останніх років дають змогу казати про зростання ролі не лише менеджменту їх організації, а й кураторської справи. В багатьох фестивалях куратори не лише займаються підбором музичного матеріалу, учасників, а й вибудовують певний концепт для кожної події, що сприяє мінливості навіть тих фестивалів, які мають циклічний характер. На думку дослідників, можна навіть казати, що деякі арт-фестивалі можуть розглядатися не лише в якості форми показу музичних творів, а й можуть навіть сприйматися як певна самодостатня художня самість. «Вони стають не тільки формою демонстрації окремих творів, а й самі можуть розглядатися як більш-менш цілісні художні тексти, організовані на основі принципів поліглотизма і інтермедіальності» (Рафікова, 2016, с.143).

Як вже відзначалось, окрім того, що фестиваль відіграє важливу роль у розвитку музичного мистецтва, вони є частиною музичної індустрії. Нерідко саме на фестивалях презентуються нові альбоми, або сингли з них. Може відбуватись просування того чи іншого виконавця. Фестиваль виступає точкою перетину багатьох фахівців, що мають стосунок до музичної індустрії – виконавців, продюсерів, звукозаписуючих лейблів, радіостанцій, творців різних підкатів тощо. Їх взаємодія та власне факт проведення події сприяє приверненню уваги до певного регіону, зростанню туризму та є фактором просування креативних індустрій. Наразі ряд фестивалів, які виникли в українському культурному просторі, можуть поєднувати не лише презентацію музичного матеріалу, а й рекреацію. Н. Овсяннікова відзначає групу фестивалів, які проходили у літній період та виступали приводом для відпочинку учасників. «На сьогодні популярними стають літні фестивалі, які передбачають відпочинок учасників з одночасною конкурсною програмою – «Азовська субмарина», «Зірки виходять на сцену», «Перлина біля моря», «Зірки Чорного моря», «Феєрверк талантів», «Зіркові хвилі талантів», «Форт-місія», «Inter Fest Kiten» та інші» (Овсяннікова, 2018, с.438).

Розвиток музичної індустрії зазнав модифікації упродовж ХХ ст. Значну роль відіграла поява нових технологій, змінюючи стратегії просування даної сфери. Також варто відзначити, що будучи об'єктом соціокультурного проектування, фестиваль має бути орієнтований на підтримку перспективних культурних починань і програм, на розвиток вітчизняних мистецьких практик та планомірний розвиток міст і регіонів. Саме тому фестивалі гнучко адаптуються до певних змін, що спостерігаються у сфері культурної політики. В них задіяні ресурси задля інтерактивного обміну. Просування музичного продукту на фестивалі потребує урахування основ маркетингу, адже будучи продуктом колективної творчості багатьох професіоналів, він потребує самоокупності. Водночас наявність на фестивалі різних виконавців – як тих, що мають світове визнання та є хелдайнерами, так і маловідомих – дозволяє уникнути збитковості даних подій. Внаслідок посилення конкурентної боротьби в сфері культури і мистецтва, унаочнюється потреба формування фестивалів, як креативного простору, в якому

мають враховуватись усі показники. «Ситуація вимагала перегляду засобів і методів управління в сфері культури. Відповіддю на такі вимоги стали фестивалі, як перехрестя ідей, як ярмарки талантів та джерело інформації, як своєрідна площадка для справжньої творчої змагальності» (Меньшиков, 2004, с.12). При організації фестивалів має враховуватись можливість побудови загальної картини подій, що плануються до проведення. Це дозволить уникнути зайвого суперництва та створити простір для творчого самовиявлення усіх учасників.

Водночас, можна зазначити, що початок 20-х років ХХІ ст. сприяв появі нових практик у проведенні фестивалів. Пандемія Covid-19, яка охопила світ у 2020–2021 рр., продемонструвала докорінну трансформацію музичної індустрії. Скасування концертних та фестивальних заходів, зменшення кількості учасників процесу створення музичного продукту вплинуло на економічну доцільність цієї сфери. Унаочнився ряд проблем, які стосувались проведення заходів, що були розраховані на великі глядацькі аудиторії. Змінився формат проведення концертних заходів. Зокрема, було змінено кількість глядачів у бік зменшення, у заходах, що проходили у закритих приміщеннях.

Зазнали змін і ті концерти, що відбувались на пленері. Якщо в 2020 р. ряд фестивалів було скасовано, то в 2021 р. набула поширення практика проведення концертів із «регульованою» чисельністю відвідувачів. Наочним прикладом може слугувати масштабний та один з найбільш популярних фестивалів України – Atlas Weekend. В 2021 р. було зменшено кількість зірок, які мали виступати на сценах. Здебільшого надано перевагу вітчизняним колективам та окремим учасникам, в той час як закордонні музиканти фактично були відсутні. Серед них прийняли участь такі відомі гурти, як «ВВ», «Океан Ельзи», «Друга Ріка», «Kozak System», «Скай», «ТНМК», «Скрябін & Юркеш», «The Hardkiss», «Go-A». Також прийняли участь провідні виконавці: Тіна Кароль, Jamala, Verka Serduchka, Валерій Меладзе, Onuka, Melovin, NK, Dorofeeva, Lida Lee, Нікіта Ломакін, Dantes, Tarabarova, Alekseev, Konstantin, Khayat, Laud, Артем Пивоваров та інші виконавці. Навіть на перші два дні фестивалю, коли був безкоштовний вхід до заходу, була передбачена реєстрація глядачів із «продажем» безкоштовних квитків. Це дозволило моніторити кількість відвідувачів й обмежувати її.

Цей фестиваль, який проходить майже тиждень одночасно на декількох сценах, добре інтегрований в міську культуру столиці. Серед даних показників можна згадати місце розташування (на території ВДНГ - Національного комплексу «Експоцентр України»), що знаходиться у доволі зручній з боку транспортної інфраструктури локації, велику територію, на якій достатньо місця для розташування усіх бажаючих. Об'єктивно даний фестиваль був якнайкраще підготовлений з урахування тих вимог, що висувались до масових заходів до пандемії. Проте подібний масштаб став не надто прийнятним в умовах можливостей впровадження карантинних заходів.

Набрали поширення концерти на відкритому повітрі, на тих майданчиках, що раніше або не мали такої популярності, або взагалі не існували. Зокрема йдеться про концерти у ботанічному саду, на даху (Дах ЦУМ) та інших локаціях. Зокрема саме культурна агенція SVITLO CONCERT! почала облаштовувати заходи та музичні івенти у Національному Ботанічному саду імені Гришка. В даному форматі почали проводитись сольні концерти різної стильової спрямованості – джазові, академічні, естрадні. Зокрема літній сезон 2021 р. був майже повністю присвячений джазовим концертам на Даху ЦУМ. У Львові концерти проходили у !FESTrepublic, Арена «Львів», Митрополичі сади (Сад собору Святого Юри). Це дозволило не лише інтенсифікувати концертне життя та підтримати функціонування музичної індустрії.

Поточні тенденції музичної індустрії будуть продовжувати свій розвиток, адже

світовий та український культурний простір знаходяться у стані боротьби з пандемією та її наслідками. Наразі можна констатувати, що повне повернення до того стану, який був притаманний для музичної індустрії до 2020 р., неможливе. Водночас, не можна казати, що практика проведення фестивалів та концертних заходів пішла у минуле. Ряд з проєктів хоча й скасовуються, проте найбільш масштабні та «касові» івенти хоча й переформатовуються, але не втрачають своєї актуальності. Доречно буде зазначити, що практика проведення заходів пройшла в українському просторі чималий шлях. Відбувається розвиток мистецьких проєктів, який демонструє неухильне еволюціонування. Наслідування найкращим традиціям західних фестивалів, сприяло виходу вітчизняних проєктів на їх рівень, що на початку періоду незалежності України було недосяжним. Прогнози С. Бережника щодо майбутнього українських музичних івентів є такими, що мають вірогідний характер. «Музичні фестивалі й гастрольні тури в Україні виходять на більш новий, європейський рівень, і з такими темпами вони вже за декілька років зможуть конкурувати з європейськими» (Бережник, 2017, с.43). Дійсно, на даний час вітчизняні фестивалі та концертні заходи демонструють високий рівень підготовки у питанні організації та реалізації музичного продукту.

Висновки та перспективи подальших розвідок. В сучасному просторі України наявний бурхливий розвиток фестивального руху. Музичні фестивалі презентують різностильовий матеріал. Серед фестивалів, що мають найбільш високу продуктивність та значний інтерес публіки, виокремлюються мультижанрові заходи, в яких представлено неакадемічну музику. Фестивалі виконують інтегративну роль, поєднуючи людей зі спільними музичними смаками. Завдяки фестивалям виникає особливий комунікативний простір, який поєднує естетичну, рекреаційну, інтегративну функцію. Внаслідок пандемії Covid-19 почали трансформуватись умови проведення фестивалів. Сучасні івенти мають відтепер менший масштаб та охоплюють переважно вітчизняних виконавців. Водночас високий рівень організації даних івентів дає можливість казати, що ці заходи не втрачають своєї актуальності.

Бібліографічний список

- Бережник, С.І., 2017. Творчі здобутки провідних музичних гуртів України. *Культура і мистецтво у сучасному світі*, 18, с.25–46. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1915.18.2017.155685>
- Меньшиков, А.М., 2004. *Фестиваль как социокультурный феномен современного театрального процесса*. Кандидат наук. Автореферат. Российская академия театрального искусства. Москва.
- Овсяннікова, Н.Ю., 2018. Основні тенденції розвитку вокальних фестивалів-конкурсів у сучасній Україні. *Мистецтвознавчі записки*, 33, с.435–441. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-2180.37.2020>
- Пістунова, Т., 2017. Джаз в системі української музичної освіти. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мистецтвознавство*, 1, с.134–139.
- Рафикова, К.В., 2016. Взаимодействие искусств в коммуникативном пространстве арт-фестиваля. *Вестник Самарского муниципального института управления*, 1, с. 139–144.

References

- Berezhnyk, S.I., 2017. Tvorchi zdobutky providnykh muzychnykh hurtiv Ukraine [Creative achievements of the leading music bands of Ukraine]. *Culture and Art in the Modern World*, 18, pp.25–46. DOI: <https://doi.org/10.31866/2410-1915.18.2017.155685> (in Ukrainian).

- Menshikov, A.M., 2004. *Festival kak sotsiokulturnyy fenomen sovremennogo teatralnogo protsessa* [Festival as a sociocultural phenomenon of the modern theatrical process]. Ph.D. Abstract. Russian Institute of Theatre Arts. Moskva. (in Russian).
- Ovsiannikova, N.Iu., 2018. Osnovni tendentsii rozvytku vokalnykh festyvaliv-konkursiv u suchasni Ukraini [The main tendencies of development of vocal festivals-competitions in modern Ukraine]. *Notes on Art Criticism*, 33, pp.435–441. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-2180.37.2020>. (in Ukrainian).
- Pistunova, T., 2017. Dzhaz v systemi ukrainskoi muzychnoi osvity [Jazz in system of ukrainian musical education]. *Scientific Issues of Ternopil National Pedagogical Volodymyr Hnatiuk University. Series: Art Studies*, 1, pp.134–139. (in Ukrainian).
- Rafikova, K.V., 2016. Vzaimodeystvie iskusstv v kommunikativnom prostranstve art-festivalya [Arts interaction in communication space of art festival]. *Vestnik Samarskogo municipalnogo instituta upravleniya*, 1, pp.139–144. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 13.04.2021.

K. Fedosenko

SPECIFIC FEATURES OF FESTIVAL MOVEMENT DEVELOPMENT IN UKRAINIAN MUSIC CULTURE OF THE XXI CENTURY

The article presents the peculiar features of the domestic festival movement. A music festival is a kind of communication centre that promotes integration, recreation of the public. It is emphasized that a festival is an integral part of music industry, so holding festivals creates an opportunity to promote musical products. A festival is a type of a creative project, a mass form of leisure that effectively reflects the leading trends in culture. We can observe a gradual transformation of cultural and artistic events, which are beginning to play a significant role in the development of the city and even the country.

The most important feature of festival movement is the desire for establishing intercultural contacts between different countries, which resulted in the second half of the XXth century – the beginning of the XXIst century in the efforts to introduce international festivals, international concerts, actions that have become world famous. Festivals have a systemic character and allow creating a special space in which the creative potential of the representatives of different professions is realized. The organization of music festivals requires consideration of the quality of musical material, the level of technical equipment, the involvement of management and marketing knowledge. It is emphasized that among the domestic music festivals the most box office and popular ones are those that present a variety of material related to the areas of non-academic music.

As a result of the Covid-19 pandemic, there have been changes in a number of festival and concert events. The abolition of concert and festival events, limitation of the number of participants in the process of creating a musical product have affected the economic feasibility of this sphere. A number of problems have been identified in relation to the holding of events aimed at large audiences. The format of concert events has changed. In particular, the number of spectators has been reduced at the events that take place indoors.

Current trends in the music industry will continue to develop as the world and Ukrainian cultural space are in a state of struggle against the pandemic and its consequences. It can now be stated that a full return to the state that was inherent in the music industry until 2020 is impossible. At the same time, it cannot be said that the practice of holding festivals and concert events is a thing of the past. Although a number of projects have been cancelled, the largest and “cash” events, although reformatted, have not lost their

relevance. It should be noted that the practice of holding events has come a long way in Ukraine. There has been the development of art projects, which demonstrates the steady evolution. Following the best traditions of Western festivals has contributed to the emergence of domestic projects at their level, which at the beginning of Ukraine's independence was unattainable.

Key words: festival, culture, music industry, management, communication.

УДК 141:111.852

С. М. Холодинська

«НАУКОВО-РЕАЛЬНА ЕСТЕТИКА» ЯК «ОСОБЛИВА СФЕРА ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ»: СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

У статті розглянуто процес становлення та розвитку концепції «науково-реальна естетика», яка вважається одним із теоретичних «проривів» французької гуманістики першої половини ХХ століття. Означений період відомий складним, подекуди вкрай суперечливим станом французької філософії, на теренах якої перетнулися інтереси позитивізму, інтуїтивізму, неотомізму, персоналізму та екзистенціалізму. В цих умовах естетика опинилася на маргінесах гуманітарного знання, що спонукало групу теоретиків запропонувати нове бачення естетичної проблематики, водночас, залишаючи її в просторі філософії.

Відтворено як процес формування «науково-реальної естетики», так і теоретичний внесок кожного з прихильників цієї концепції в «розбудову» естетичного знання. При цьому підкреслено, що представники означеної концепції наголошували на необхідності введення в теоретичний ужиток низки нових понять, які «зруйнують» філософсько-умоглядний підхід до осмислення естетичної проблематики. Здійснено аналіз впливу позицій «науково-реальної естетики» на осмислення творчого процесу митця, котрий здатний запропонувати нові шляхи в розвитку мистецтва.

Ключові слова : філософія, естетика, «науково-реальна естетика», структурні елементи художнього твору, «нова реальність», досвід моделювання видів мистецтва.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-74-83

Постановка проблеми. Актуальність піднятої в статті проблеми визначається необхідністю систематизації напрацьованого протягом ХХ століття теоретичного матеріалу, який – з різних причин – не був активно задіяний у логіці розвитку філософського знання. Таким «теоретичним матеріалом» стосовно першої половини минулого століття виступає як естетична наука в цілому, так і концепція «науково-реальної естетики», зокрема.

Слід враховувати, що навколо позицій «науково-реальної естетики» в період 20–40-х років об'єдналася значна група тогочасних естетиків, що дає право відстоювати тезу про тимчасовий збіг, власне, естетичної науки з концепцією «науково-реальної естетики». Той факт, що естетика традиційно активно розвивалася на французьких теренах, актуалізує питання, підняті в цій статті, розгляд яких враховує потенціал історико-культурного, біографічного, аналітичного та порівняльного підходів.

Підкреслюючи актуальність введення «науково-реальної естетики» в сучасний філософсько-естетичний контекст, слід враховувати, що її автори остаточно не

систематизували матеріал, який відбиває сутність саме цієї концепції і не фіксували завдання щодо їх спільної роботи, опікуючись – подекуди – власними теоретичними інтересами. Це призвело до того, що і сьогодні важко представити, так би мовити, загальний план їх дослідницького руху. Модель реконструкції «науково-реальної естетики», представлена на сторінках цієї статті, носить авторський характер.

Аналіз досліджень і публікацій. Якщо відштовхуватися від загальнотеоретичних проблем французької естетики, то можна стверджувати, що вони достатньо активно присутні в просторі української гуманістики. Слід визнати, що на межі XIX–XX століття як тогочасні українські науковці, так і письменники активно підтримали позитивізм і виявляли значний інтерес до теоретичних засад інтуїтивізму. Від середини 90-х років минулого століття й до сьогодні естетичний аспект означених напрямів послідовно представлений у роботах Н. Жукової, Л. Левчук, В. Личковаха, Є. Міропольської, О. Оніщенко, а наукові розвідки А. Морозова та О. Поліщук представляють сучасний погляд на феномен «інтуїція».

В дослідженнях названих авторів французька естетика першої половини XX століття розглядається як пошук відповіді на позитивні чи негативні наслідки естетико-мистецтвознавчої концепції Іпполіта Тена (1828–1893), котрий відстоював ідею підпорядкованості гуманітарного знання природничому, оскільки воно більш чітке і краще аргументоване та відверто формалізував проблему естетичного ставлення до дійсності.

Оскільки «науково-реальна естетика» формувалася в той період, коли французька філософія почала відходити від позитивізму, пошуки «філософського опертя» для естетики виявлялося хоча і нагальною, але, водночас, вкрай складною проблемою. Загальні обриси як стану тогочасної французької філософії, так і сутності концепції «науково-реальна естетика» представлені в двох статтях К. Ірдиненко, котрі вийшли друком протягом 2004–2005 років. У нашій статті цей матеріал буде залучено, оскільки саме він дає привід для подальшої теоретичної роботи: увага К. Ірдиненко сфокусована, передусім, на постаті Раймона Байє, хоча концепцію «науково-реальна естетика» формувала значно ширша наукова спільнота, учасники якої потребують об'єктивнішою оцінки зробленого кожним із них.

Мета статті полягає в реконструкції історії становлення концепції «науково-реальна естетика», розкритті її сутності та визначенні «за» і «проти» запропонованих її авторами ідей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація поставленої в даній статті мети, вимагає чіткого уявлення про стан, в якому знаходилася французька естетика на початку XX століття. Сьогодні навіть важко уявити, що естетика, якою протягом сторічч займалися такі видатні французькі мислителі, як д'Обіньяк, Ларошфуко, Монтень, Вольтер, Монтеск'є, Буало, Дідро, Готьє підійшла до початку XX століття в ролі своєрідного додатку до філософії, мистецтвознавства та літературознавства, фактично «розчинившись» у суміжній проблематиці та спираючись на теоретико-методологічні засади, які, по суті, вже вичерпали себе.

На межі XIX–XX століття на французьких теренах формується кінематограф – принципово новий вид мистецтва, який «сповідує» принципи колективної творчості, «символізм» і «імпресіонізм» співіснують з «авангардизмом», модернізується театр. Усе це окреслює цілу низку теоретичних проблем, які намагаються вирішувати – частково – філософія та мистецтвознавство. Естетика ж залишається на узбіччі, не дивлячись на те, що саме вона є тою наукою, котра здатна осмислити та скерувати художні процеси, якими живе, передусім, творча еліта країни.

Саме в умовах очевидного сум'яття, яким був позначений початок минулого

століття, група теоретиків – Р. Байє, Е. Сурьо, Ш. Лало, А. Фосійон – обґрунтовують новий погляд як на естетичне знання, так і на роль естетики у формуванні «авторських» мистецьких тенденцій: саме вони запропонували концепцію «науково-реальна естетика», яка – спочатку – планувалася як частина більш широкого «проекту» під назвою «нова естетика», здійснення якого залишилося, так би мовити, на папері. Водночас, концепція «науково-реальна естетика» отримала конкретні обриси, які і є об'єктом аналізу в нашій статті.

Слід зазначити, що традиційно Р. Байє представляють ініціатором оновлення естетики та засновником групи прихильників «науково-реальної естетики». На нашу думку, на головну роль коректніше «висунути» А. Фосійона, оскільки він був вчителем Р. Байє, безперечно сприяючи професійній орієнтації свого учня, котрий – згодом – зіграє помітну роль у підсиленні естетико-мистецтвознавчого рівня французької гуманістики.

Анрі Фосійон (1881–1943) – відомий історик мистецтва, котрий у своїх численних роботах використовував естетичне знання задля відтворення специфіки розвитку конкретних історико-культурних етапів. Його батьком був Віктор Луї Фосійон (1849–1918) – досить популярний на межі століть художник-графік, друг Огюста Родена (1840–1917).

Досить рано визначивши життєві пріоритети, А. Фосійон отримав ґрунтовну історико-мистецтвознавчу освіту, яка сприяла досить чіткому розумінню ним чинників, які визначають естетико-художню цінність конкретного твору. Цю нашу тезу підтверджує його робота «Hokusai» (1914), в якій він збагнув як професіоналізм, так і унікальність виражальних засобів графіки великого японського живописця. Захистивши докторську дисертацію, присвячену творчому шляху Піронезі (1918), він поєднав наукову діяльність із викладацькою, працюючи в різних французьких університетах, зокрема, і в Сорбонні. Початок другої світової війни Фосійон зустрів у США, де читав лекції з історії європейського мистецтва. Останні роки життя вчений провів, викладаючи в Йельському університеті.

Приблизно від кінця ХХ століття інтерес до теоретичної спадщини Фосійона відновився завдяки перевиданню збірки його робіт «Життя форм. Похвальне слово руці» (1995 року здійснено російськомовне видання) та проведенню в європейських столицях симпозіумів, присвячених як естетико-мистецтвознавчим поглядам вченого, так і осмисленню ним ролі історії мистецтва в сучасних умовах.

Як прихильник створення «науково-реальної естетики», А. Фосійон орієнтував інших учасників «проекту» розглядати роль і значення естетики в логіці мистецького руху, оскільки «почуттєвість» є наріжним засадничим принципом і естетики, і мистецтва. Означена теза була активно задіяна в дискусії – вона відбувалася в період обговорення засад «науково-реальної естетики» – щодо природи художньої форми. Приводом для дискусії послужувало посмертне оприлюднення монографії Конрада Фідлера (1841–1895) «Schriften uber Kunst» (1914).

Слід наголосити, що на німецьких теренах К. Фідлер вважався досить помітною постаттю в тогочасній естетиці і як теоретик мистецтва, і як один із засновників «Римського гуртка». Цей «гурток» протягом 60–70-х років ХІХ століття об'єднав низку європейських митців, які жили в Римі, вивчаючи особливості живописної манери італійських класиків протягом реалізації творчого задуму. Ядро клубу формували, переважно, живописці, а основним теоретиком цього руху і виступав К. Фідлер, позиція котрого «будувалася» на його «авторській» концепції мистецтва.

Сутність питань, які дискутувалися і за участю Фосійона, достатньо детально викладені в дослідженні «Філософія мистецтва» відомого італійського естетика

Антоніо Банфі (1886–1957), котрий познайомився з означеною нами роботою Фідлера в 1945 році, коли друком вийшов її італомовний переклад (Банфі, 1989, с.372). Як показує А. Банфі, основним предметом дискусії була проблема «форми», оскільки, за концепцією Фідлера, мистецтво слід розглядати як «другу – нову – реальність». Оскільки цю тезу учасники дискусії прийняли позитивно, їх увагу було зосереджено на інших проблемах.

Як показує А. Банфі, основним предметом дискусії була проблема «форми» в мистецтві, оскільки, згідно Фідлеру, мистецтво це «чисто формальна будова», яка визначає «головні координати і розміри нової дійсності», якою виступає художній твір. При цьому, в процесі його створення потужну роль відіграє не тільки «форма», а й «інтуїція». Увага до «форми» в мистецтві не означає, на думку К. Фідлера, обов'язкового «сповідування» формалізму чи визнання «формалістичних теорій», оскільки і ці проблеми, і мистецтво загалом, підпорядковані естетиці, яка і спрямовує логіку розвитку всієї мистецтвознавчої проблематики.

На межі ХХ–ХХІ століття на сторінках двох видань підручника «Естетика» Д. Кучерюк (1932–2009) зазначить, що естетика – це «метатеорія мистецтва», окресливши цим, так би мовити, як простір, що належить їм, так і субординацію науки та сфери її прояву. Водночас, він досить переконливо трансформує означену ідею в контекст аналізу «відображально-виражальної природи мистецтва», «художності змісту і форми» та «стилю як естетико-мистецтвознавчої категорії» (Кучерюк, 2010, с.121–164). На початку ХХ століття ані Фідлер, ані Фосійон, ані інші тогочасні естетики зробити цей принциповий крок ще не могли, але – інтуїтивно – вони рухалися саме в цьому напрямі.

Спіраючись на монографію А. Банфі, ми сьогодні отримаємо цілу низку підтверджень, що саме Фосійон зіграв вирішальну роль у становленні концепції «науково-реальна естетика», стимулюючи, водночас, дослідницькі пошуки кількох інших естетиків, зокрема, Раймона Байє (1898–1960).

У статті «Концепція мистецтва Р. Байє: філософсько-естетичний аналіз» (2004) К. Ірдиненко фіксує увагу на окремих фактах біографії філософа, наголошуючи, що період його активної творчості «припадає на 30–50-ті роки ХХ століття. В 1939 р. Байє захищає дисертацію «Естетика грації» (Bayet R., 1933), а з 1942 р. викладає в Сорбонні на кафедрі філософії та історії філософії. В 1948 р. учений разом із Е. Сурьо та Ш. Лало організовує французький естетичний журнал «Revue d'Estheti», директором якого він залишається до самої своєї смерті...» (Ірдиненко, 2004, с. 102).

Серед означеного К. Ірдиненко, вкрай важливим є тема дисертації Р. Байє, яка базується на аналізі категорії «грація», підкреслюючи її естетичну сутність. Слід зазначити, що зацікавлене ставлення до феномену «грація» є специфічною ознакою французької естетики на межі ХІХ–ХХ століття. Це підтверджує докторська дисертація А. Бергсона, на сторінках якої аргументується значення «грації» в контексті таких дотичних понять, як «ритм» і «пластика». Позиція і Бергсона, і Байє, котрий – у цьому аспекті наслідував тези бергсонівської дисертації, – відрізняється від структури категорій, прийнятої в сучасній естетиці, де поняття «грація» чи «пластика» підпорядковуються категорії «тілесність», яка не є привілеєм естетики, а носить міжнауковий характер. Окрім цього, в естетиці «грація» має статус поняття, а не категорії, в якості якої вона сьогодні не розглядається і французькими науковцями.

Наразі, дисертація Р. Байє мала і позитивний аспект, який стимулював філософа розробляти понятійно-категоріальний апарат естетики, вводячи в ужиток низку нових понять, що до початку ХХ століття не використовувалися в естетичних дослідженнях, зорієнтованих на класичну модель понятійно-категоріального апарату цієї гуманітарної

науки.

В монографії «Essais sur la method en esthetique» (1953) Байє оперує поняттями «міраж», «ефект», «ілюзія», «імітація», намагаючись згармонізувати естетику та мистецтвознавство, кооптуючи окреслені ним естетичні поняття в сферу мистецтвознавства. При цьому, важливим є не стільки акт «кооптування», скільки сутність тих понять, які повинні були окреслити «зону перетину» двох гуманітарних наук : естетики та мистецтвознавства. А. Банфі, розглядаючи позицію Р. Байє, звертає увагу на те, що «естетична категорія – це не почуття. Вона витікає з особливої структурної рівноваги : піднесене, граціозне, комічне, прекрасне», За слушним зауваженням Банфі, подібна «структурна рівновага» «розвивається протягом постійного естетичного споглядання» (Банфі, 1989, с.303).

Застосувавши дослідницьку процедуру виявлення «зон перетину» естетики та мистецтвознавства, Байє поставив себе в скрутну ситуацію, адже поняття, які він вводив в ужиток, ще треба було обґрунтувати в якості саме естетичних, а він оперував ними як вже доведеними, трансформуючи їх у простір власної теорії мистецтва : внаслідок цього вона була «побудована» на досить хитких засадах.

Аналізуючи теоретичні шукання Р. Байє, слід враховувати таке : по-перше, він повністю підтримував зусилля А. Фосійона щодо розробки концепції «науково-реальна естетика», а по-друге, інтерес його вчителя до мистецтва як структурного елементу естетики примусив постійно «підтягувати» в контекст естетичного знання мистецтвознавчі проблеми. Балансування між естетикою та мистецтвознавством дещо деформувало складові цього тандему та негативно вплинуло на загальнотеоретичну платформу Байє, хоча він і був досить яскравим теоретиком.

У процесі розробки концепції «науково-реальна естетика» передбачалося, що вона базуватиметься на послідовно відпрацьованих теоретико-методологічних засадах, витокі яких сягають «особливої сфери філософського знання». Ця «особлива сфера» не була чітко окреслена ніким з авторів «науково-реальної естетики», проте її обриси сьогодні можна відтворити таким чином : мова йшла про «творчу» філософію, яка позбавлена умоглядності, не заформалізована та поділяє основні постулати позитивізму.

Має рацію К. Ірдиненко, коли зазначає : «Головною особливістю даної естетичної течії є спроба «матеріалізації» як естетичного предмету, так і самої художньої творчості. Її прихильники наполегливо підкреслювали думку, що мистецький твір є наслідком боротьби митця з матерією. Завершений твір, згідно їх поглядом, представляє цінність, насамперед, завдяки фіксації наслідків цієї боротьби» (Ірдиненко, 2005, с.144). Складність позиції прихильників концепції «науково-реальна естетика» полягала в тому, що всі вони «захищали» позитивізм всупереч «інтуїтивізму» А. Бергсона, авторитет котрого на французьких теренах неухильно зростав. Не визнавши естетики Бергсона, вони, по суті, захищали те, що в 20–30-ті роки і було гальмом у розвитку естетичного знання.

На наш погляд, найбільш послідовно над створенням «особливої сфери філософського знання» працював Етьєн Сурьо (1892–1979) – один з найвизначніших французьких естетиків першої половини ХХ століття. Батько Етьєна – Поль Сурьо (1852–1926) – був на межі століть досить відомим філософом і естетиком позитивістського спрямування, а його докторська дисертація «Теорія вимислу» (1891) мала певний розголос у професійному середовищі. П. Сурьо тяжів до міжнаукового підходу, працюючи на перетині філософії, естетики та психології. В публікаціях, здійснених на початку ХХ століття, виокремив проблему прекрасного, яку інтерпретував у сократівському дусі, наголошуючи на значенні фактору «корисне», що,

з одного боку, зближувало його з постулатами позитивізму, а з іншого, – сприяло окресленню ідеї потенційної функціональності естетичного.

Етьєн Сурьо протягом першої половини життя «рухався» в кильватері власного батька, поступово «будуючи» авторське бачення і філософії, і естетики, що дозволило йому від 1953 року очолити в Сорбонні кафедру естетики та науки про мистецтво, отримати статус академіка й активно займатися громадською діяльністю.

Слід наголосити, що Е. Сурьо досить специфічно ставився до філософії, відстоюючи «множинність» форм її прояву. Наслідком такої тези була ідея розробки «філософії філософій», яка «охоплювала» б «маленькі філософії» конкретних гуманітарних наук, до переліку яких входила і естетика, а це дозволяло їй знаходити «методологічне опертя» у власній «філософії».

Л. Левчук, аналізуючи та оцінюючи означену тенденцію інтерпретації Е. Сурьо потенціалу філософії, підкреслює, що він «...намагався розглядати твір мистецтва як становлення нової реальності, а види мистецтва визначав через специфіку чуттєво-сміслових елементів – квалій (від лат. *qualia* – якість). Саме через засоби оформлення квалій – а ними є звук, колір, світло, слово, рух – може виникати самотній «космос» – художній твір, позначений оригінальністю, неповторністю авторського бачення світу» (Левчук, 2010, с.31).

Слід наголосити, що розгляд художнього твору як «нової реальності» або «нової дійсності» не є авторською ідеєю Е. Сурьо, а продовжує мистецтвознавчу концепцію К. Фідлера : використання німецьких естетичних традицій було досить поширеним у французькій естетиці 30–50-х років минулого століття. Доцільно згадати Макса Дессуара (1867–1947) – німецького філософа та психолога, котрий заснував школу «Естетика та загальне мистецтвознавство», в межах якої «чітко розмежовувалася естетика і мистецтвознавство, естетичне і художнє. При цьому М. Дессуар справедливо вважав, що естетичне ширше, ніж художнє, і приділив велику увагу аналізу кожної з цих сфер» (Левчук, 1997, с.20).

Продовжуючи традицію К. Фідлера щодо визначення художнього як «нової реальності» чи «нової дійсності», Е. Сурьо, як і інші тогочасні французькі естетики, припустився неприємної помилки, а саме : він не визначив різниці між поняттями «дійсність» і «реальність», адже їх не можна атрибутувати як тотожні. Наразі, сама ідея була досить плідною при умові, що ми погоджуємося : художній твір – це «нова реальність». Власне, близьким до цієї слушної думки був Р. Байє, коли, з одного боку, вбачав у мистецтві «фіксований естетичний досвід», а з іншого, – говорив про відображення «як відтворення певних зовнішніх сторін дійсності» і «писав про те, що плід, який пропонує нам натюрморт, це не плід гурмана, це міраж без реального об'єму, який заданий через поєднання пігментів і кольорів. Це ілюзорне відображення реального плоду на квадраті полотна» (Ірдиненко, 2004, с.102).

Ознаки, які фіксує К. Ірдиненко, – пігменти, кольори, полотно, об'єм як міраж – і створюють «нову реальність», яку митець «вибирає» серед десятків інших можливих «реальностей» і фіксує в «закутій у рамі», «новій реальності», створений саме ним і запропонований глядачу як об'єкт сприймання. Аналізуючи – в межах статті – окремі ідеї в теорії Сурьо, слід зазначити, що ми постійно маємо на увазі процес обґрунтування «науково-реальної естетики», адже – на цьому необхідно наголосити – в теоретичній спадщині саме цього науковця ідеї концепції, над якою він працює спільно з колегами, перехрещується з більш широким дослідницьким простором, де переважають його власні наукові інтереси.

Значення тогочасної німецької естетики щодо процесу концептуалізації окремих теоретичних орієнтацій Е. Сурьо підкреслює і О. Оніщенко, виділяючи при цьому

проблему видів мистецтва. Вона, зокрема, наголошує на значенні праці Сурьо «Співвідношення мистецтв. Елементи порівняльної естетики» (1947), на сторінках якої представлена модель класифікації видів мистецтва, яка, вочевидь, співвідноситься з шуканнями М. Дессуара.

Німецький естетик – на українських теренах його наукові розвідки розглядаються в роботах Т. Ємельянової, Л. Левчук, О. Оніщенко, – спираючись, скоріше, на потенціал мистецтвознавства, ніж естетики, обґрунтовує ідею двох типів мистецтва: «відтворювальні» та ті, що «відтворюють». Перший тип демонструє наголос на змістовному аспекті, є фігуративним і легко «стимулює» асоціативне мислення (скульптура, живопис, танець, поезія). Другий тип, до якого належать архітектура та музика, репрезентує абстрактність та «не-асоціативність». Нормативи статті не дозволяють нам «розгорнути» критичний матеріал, який міг би легко спростувати «модель» Дессуара, наголосивши, передусім, на її штучності. Наразі, за часом вона з'явилася раніше наукових розвідок Сурьо і могла вплинути на його теоретичну конструкцію.

Аргументуючи «за» і «проти» сурьовської моделі видової структури мистецтва, О. Оніщенко зазначає, що «на першому рівні своєї моделі Е. Сурьо поділяв мистецтва на такі, що використовують лінію, і такі, що використовують об'єм, барви, світло, рух, звук, а отже структурує види мистецтва за їх виражальними засобами. Другий рівень систематизації визначався розподілом на абстрактне мистецтво та мистецтво, що відтворює дійсність» (Оніщенко, 2010, с. 262).

Особливу увагу О. Оніщенко звертає на спроби Е. Сурьо розібратися з перспективою руху мистецтва та можливістю появи його нових видів. Вона вважає цю частину концепції французького естетика «найуразливішою», оскільки він долучає до самостійних видів мистецтва «репрезентативний живопис» і «дескриптивну музику». Оскільки ці «прогнози» не отримують переконливої аргументації, означена частина роздумів Е. Сурьо залишається його власним баченням футурологічного аспекту розвитку мистецтва.

На нашу думку, представлений нами матеріал щодо впливу німецьких естетиків на теоретичні пошуки французів потребує певних коментарів, оскільки в першій половині ХХ століття в європейському науковому просторі склалися досить міцні контакти між фахівцями, які займалися філософсько-естетичними проблемами мистецтва: проводилися теоретичні дискусії, перекладалися наукові роботи, видавалися професійно зорієнтовані журнали. Найбільш виразно ці процеси охоплювали не лише німецько-французькі теоретичні школи, а й італо-німецькі та італо-англійські. Принагідно зазначимо, що відомий англійський естетик Р. Дж. Коллінгвуд переклав з італійської, так би мовити, по гарячих слідах монографію Б. Кроче «Естетика як наука про вираз і як загальна лінгвістика» (1902), яка до сьогодні вважається принципово важливою в логіці розвитку європейської естетики.

Серед прихильників концепції «науково-реальна естетика» традиційно називають професора Сорбонни Шарля Лало (1877–1953). Загалом із такою точкою зору можна погодитися: він дійсно поділяв позицію щодо необхідності пошуку шляхів оновлення французької естетики, проте за своїми теоретичними переконаннями був прихильником залучення соціології в логіку розробки естетичної проблематики та практично в усіх своїх публікаціях наголошував на соціальній сутності і естетики, і мистецтва. Такий аспект виходив за межі теоретичних настанов інших розробників концепції «науково-реальна естетика» і потребує самостійного аналізу.

Висновки. Матеріал, представлений на сторінках цієї статті, дає підстави зробити такі висновки:

1. Окресливши концепцію «науково-реальна естетика» як таку, що об'єднала низку провідних французьких науковців першої половини ХХ століття, показано, що вона була відповіддю на суперечливий стан тогочасної естетики, яка опинилася в ролі «додатку» до філософії, мистецтвознавства та літературознавства. Автори означеної концепції підкреслили самодостатність естетичного знання та його важливу роль у добу «перебудови» національного мистецтва.

2. Встановивши творчі контакти з естетиками інших країн, розробники «науково-реальної естетики» наголосили на значенні проблем, осмислюючи які можна було дати поштовхи до оновлення естетики: кореляція «стосунків» естетики та філософії, подальше вдосконалення понятійно-категоріального апарату естетики, нові наголоси щодо розуміння як природи мистецтва, так і «нової реальності» – художнього твору.

3. Зосередивши увагу на спадщині кількох учасників «проекту» «науково-реальна естетика» – А. Фосійон, Р. Байє, Е. Сурьо, – відтворено як їх колективні, так і особистісні досягнення та показано процес відновлення французької естетики саме завдяки наголосу на проблемах, які мали загальнотеоретичне значення.

Перспективними напрямками подальших наукових розвідок вважаємо дослідження модифікації філософського «забезпечення» французького культуротворення.

Теоретична і практична значущість полягають у тому, що матеріал дослідження сприятиме подальшому науково-теоретичного осмислення французької гуманістики на межі ХІХ–ХХ століття. Результати роботи можуть бути використані при читанні лекційних курсів з естетики, філософії, культурології, історії та теорії мистецтва для студентів гуманітарних і художньо-творчих ЗВО.

Бібліографічний список

- Банфи, А., 1989. *Філософія мистецтва*. Пер. с итал. Г.П. Смирнова. Москва: Искусство.
- Ірдиненко, К. О., 2004. Концепція мистецтва Р. Байє: філософсько-естетичний аналіз. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*, 13, с.101–105.
- Ірдиненко, К.О., 2005. Філософсько-естетична думка Франції ХХ ст.: проблема створення наукової естетики. *Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності*, 15, с.143–147.
- Кучерюк, Д.Ю., 2010. Естетика як метатеорія мистецтва. В: Л.Т. Левчук, В.І.Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк. *Естетика*. 3-тє вид. Київ: Центр учбової літератури, с.121–164.
- Левчук, Л.Т., 1997. *Західноєвропейська естетика ХХ століття*. Київ: Либідь.
- Левчук, Л.Т., 2010. Предмет естетики. В: Л.Т. Левчук, В.І.Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк. *Естетика*. 3-тє вид. Київ: Центр учбової літератури, с.4–32.
- Оніщенко, О.І., 2010. Видова специфіка мистецтва в контексті естетичної теорії. В: Л.Т. Левчук, В.І.Панченко, О.І. Оніщенко, Д.Ю. Кучерюк. *Естетика*. 3-тє вид. Київ: Центр учбової літератури, с.232–266.
- Bayer, R., 1933. *L'esthétique de la Grace*. Paris: Alcan.

References

- Banfi, A., 1989. *Filosofiya iskusstva [Philosophy of art]*. Translated from Italian by G.P. Smirnov. Moskva: Iskusstvo. (in Russian).
- Bayer, R., 1933. *L'esthétique de la Grace [The aesthetics of Grace]*. Paris : Alcan.
- Irdynenko, K.O., 2005. *Filosofsko-estetychna dumka Frantsii XX st. : problema stvorennia naukovoї estetyky [Philosophical and aesthetics thought of France in the twentieth*

- century: the problem of scientific aesthetics creation]. *Actual philosophical and culturological problems of the present*, 15, pp.143–147. (in Ukrainian).
- Irdynenko, K.O., 2004. Kontsepsiia mystetstva R. Baiie : filofsko-estetychnyi analiz [R. Bayeux's concept of art: philosophical and aesthetics analysis]. *Actual philosophical and culturological problems of the present*, 13, pp.101–105. (in Ukrainian).
- Kucheriuk, D.Iu., 2010. Estetyka yak metateoriia mystetstva [Aesthetics as a metatheory of art]. In: L.T. Levchuk, V.I.Panchenko, O.I. Onishchenko, D.Iu. Kucheriuk. *Aesthetics*. 3rd ed. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, pp.121–164. (in Ukrainian).
- Levchuk, L.T., 2010. Predmet estetyky [The subject of aesthetics]. In: L.T. Levchuk, V.I.Panchenko, O.I. Onishchenko, D.Iu. Kucheriuk. *Aesthetics*. 3rd ed. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, pp.4–32. (in Ukrainian).
- Levchuk, L.T., 1997. *Zakhidnoievropeiska estetyka XX stolittia [Western European aesthetics of the twentieth century]*. Kyiv: Lybid. (in Ukrainian).
- Onishchenko, O. I., 2010. Vydova spetsyfika mystetstva v konteksti estetychnoi teorii [Visual specificity of art in the context of aesthetics theory]. In: L.T. Levchuk, V.I.Panchenko, O.I. Onishchenko, D.Iu. Kucheriuk. *Aesthetics*. 3rd ed. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, pp.232–266. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 13.04.2021.

S. Kholodynska

“SCIENTIFIC AND REALISTIC AESTHETICS” AS “A SPECIFIC SPHERE OF PHILOSOPHY”: CONTEMPORARY VIEW

The article reveals the process of the establishment and development of the “scientific and realistic aesthetics” concept. It is considered one of the main theoretical breakthroughs in French humanities in the first quarter of the 20th century. This period is well-known for its complicated or even rather contradictory situation in French philosophy; the issues of positivism, intuitivism, neothomism, personalism and existentialism are crisscrossed on its basis. Under such conditions aesthetics turned out to be on the merge of humanitarian knowledge which caused the theoretic scientists to come up with a new view of aesthetic problematics, at the same time leaving it within philosophical sphere.

This study reflects the process of “scientific and realistic aesthetics” shaping, as well as the contribution of each supporter of this concept to the promotion of aesthetic knowledge. It is emphasized that the representatives of this concept focused on the necessity to introduce a set of new terms into theoretical use; they aimed to “ruin” philosophical and contemplative approach to the comprehension of aesthetic problematics. The analysis of the “scientific and realistic aesthetics” position impacts on understanding the creative process of the author who enables to introduce new ways in art development.

The objective of the article lies in reconstruction the history of the “scientific and realistic aesthetics” concept establishment, revelation of its core and highlighting pros and cons of the ideas the authoros came up with.

The methodology of the study is based on the application of historical and cultural, analytical and comparative approaches, as well as the method of biography.

The scientific novelty of the article is adjusted to the needs of the theoretical material systematization which was developed within the 20th century; for various reasons this material was not engaged into the logic of philosophy development in full. Aesthetics as a science in general and the “scientific and realistic” concept in particular shaped the basis for

such theoretical material in the first quarter of the 20th century.

Conclusion. The study reveals the “scientific and realistic aesthetics” concept which united the group of profound French scientists in the first half of the 20th century and was the respond to the contradictory state of the aesthetics at that period of time; it seemed to be considered as an “appendix” to philosophy, Art studies and Literary studies

The prospects for further scientific studies. The research into the modification of the philosophical “provision” of French cultural studies is considered to be relevant for further scientific research.

Theoretical and practical significance lies in the fact that the material of this study promotes further scientific and theoretical comprehension of French humanities at the turn of the 19th and the 20th centuries. The results can be used while giving lectures of aesthetics, philosophy, cultural studies, history and theory of art to students of humanitarian as well as artistic and creative higher educational institutions.

Key words: *philosophy, aesthetics, “scientific and realistic aesthetics”, structural elements of creative work, “new reality”, experience of modelling the kinds of art.*

УДК 327.88.019.51(470)

М. Ю. Чікарькова

ПРОПАГАНДА ІДЕЙ «РУСКОГО МІРА» В УКРАЇНІ ЯК СИСТЕМНА ІНФОРМАЦІЙНА ВІЙНА В СФЕРІ КУЛЬТУРИ

Статтю присвячено способам реалізації ідеологемі «Руского міра» через різні культуротрансляючі механізми. Автор зосереджує свою увагу на таких аспектах культури, як релігія, наука, освіта, виховання та мистецтво (свідомо залишаючи поза фокусом сферу політики, оскільки вона вже неодноразово й достатньо повно висвітлена).

Дослідник наголошує на тому, що найактивніше концепт «Руского міра» просувається засобами релігійної пропаганди, і особливу роль тут відіграє Російська Православна Церква Московського Патріархату. Фундаментальний вплив на поширення згаданих ідей здійснює також фонд «Русский мир», який активно популяризує ідею підтримки російськомовного населення й створення єдиного з Росією соціокультурного простору, насамперед у сферах науки та освіти. Не залишаються поза процесом і низка ЗМІ відповідного спрямування, деякі культурно-мистецькі проекти тощо.

Ключові слова: *«Руский мір», російська культура, маніпуляція, ідеологія.*

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-83-92

Постановка проблеми. Концепт «Руского міра», про який так багато говориться в Україні (особливо з 2014 року), залишається, втім, проблемою не лише актуальною, але й дискусійною. Зазвичай про нього пишуть та говорять політики, набагато рідше – науковці, й тут переважають політологічні або історичні підходи. При цьому авторам часто важко буває зберегти нейтральність, й нерідко спостерігається зрив в експресивні оцінки. Так, наприклад, з точки зору ідейних противників «Руского міра», останній являє собою «антилюдську ідеологію», «фашистську теорію», «східну чуму», «нацистську пропаганду» тощо (Галуцько, 2015, с.3–4; Ілларіонов, 2014, с.77). Не

заперечуючи проти прав авторів в умовах реальної війни країни зі східним сусідом виражати власні моральні оцінки ситуації, ми усе ж таки хочемо наголосити, що існує нагальна потреба в об'єктивному й ґрунтовному науково-культурологічному аналізі проблеми. Зокрема, подібні оцінки потребують доказовості та висвітлення конкретних ситуацій.

Метою нашого дослідження є вивчення шляхів поширення ідей «Руского міра» в Україні через активне використання культуротрансляючих механізмів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цей аспект проблеми фактично ще не приваблював уваги дослідників, які найчастіше пишуть про «Руский мір» в річищі реміфологізації радянської ідеології (Топалова, 2015) або розглядають цей концепт як один зі способів тиску та проявів «м'якої сили» сучасної Росії (Popescu, Wilson, 2009, p.29) тощо. Типовим є також розгляд «Руского міра» зі врахуванням категорії ментальності. Процитуємо доволі репрезентативну думку О. Батанової, для якої «Руский мір» є позначенням цивілізаційного, соціокультурного та наднаціонального простору, що охоплює усіх російськомовних людей, котрі мають духовні та ментальні ознаки російськості й переймаються долею Росії та збереженням й розвитком російського культурного простору (Батанова, 2008). Зауважимо, що при цьому даний концепт претендує на наднаціональність – саме у такий спосіб можна долучити до цього соціокультурного простору усіх людей, що відчують себе росіянами, але при цьому проживають у різних країнах. Іншими словами, саме сфера культури відіграє дуже важливу роль у концепції «Руского міра» – навздогін воєнній агресії та брутальному політичному тиску. Це може видатися нібито «звільненням свідомості» від «вузьких етноцентричних рамок», прагненням об'єднати людей в річищі доцентрового культурного руху. Так, Н. Козловцева наполягає, що «Руский мір» являє собою трансграничну надетнічну соціокультурну спільноту, яка характеризується гнучкістю та динамічністю адаптації до світових змін, об'єднує на основі добровільної участі всіх людей, котрі цікавляться та поділяють цінності російської культури і небайдужі до долі Росії, незалежно від країни їх походження та проживання, віросповідання чи рідної мови, з метою збереження і трансляції цінностей російської культури засобами формування адекватного образу Росії на світовій арені» (Козловцева, 2017, с.288). Отже, культурі відводиться роль якогось оперативного «попереднього десанту» або «полірувальниці» наслідків воєнно-політичного насильства. І тут наступ ведеться по всіх напрямках культурного життя: не лише в сфері політики, а й в областях релігії, науки, освіти, мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Хоча політика теж є частиною культури, ми не будемо зупинятися на політичній складовій ситуації: адже про це сказано й написано вже дуже багато. Тому ми фокусуємо нашу увагу на інших сферах культури, що досі не часто приваблювали дослідницьку увагу.

Мабуть, найактивніше експансія ідей «Руского міра» проявляє себе у сфері релігії, оскільки саме через духовну складову вдається маніпулювати свідомістю величезної кількості людей. Можна сказати, що релігійний чинник у концепції «Руского міра» – основоположний, хоча він невід'ємний від чиннику політичного, що дає змогу, наприклад, П. Павленко цілком справедливо характеризувати цю концепцію як «російський політично-православний проект <...> спільний витвір В. Путіна і Патріарха Московського Кирила» (Павленко, 2015, с.281). Ситуація спирається на Російську Православну Церкву Московського Патріархату як основу ментального формування російської спільноти (у т. ч. за межами Росії). Приналежність до російського народу визначається не «біологічною ідентичністю», але ставленням до Російської Православної Церкви (Коваленко, 2015, с.123). РПЦ МП виступає духовним

центром «Руского міра» (Пенькова, 2012, с.18).

РПЦ в Україні, в основному завдяки проросійським симпатіям деяких попередніх державних можновладців, володіє основними й найшановнішими духовними центрами на кшталт Київської та Почаївської лавр, найзначнішими храмами в багатьох населених пунктах, де нерідко служба Божа правиться церковнослов'янською мовою, що психологічно сприймається як невід'ємний варіант російської мовно-культурної традиції й використовується як засіб пропаганди проти вільної України та незалежності її україномовної Церкви. Так, доволі вагомий внесок у впровадження ідей «Руского міра» у свідомість громадян України (особливо на східних територіях) зробив колишній Президент України В. Янукович, який позиціонував себе як православного, сприяв відкриттю православних храмів РПЦ МП, особливо на Донбасі. Його дружина патронувала проведення конкурсів дитячої творчості «Донбас православний».

Важливу роль у насадженні ідей «Руского міру» зіграли й певні громадяни Росії. Ми не торкаємося тут тих, завдяки кому був захоплений Крим і частина Донбасу, але зупинимося на «тіньових» фігурах, які під егідою меценатства руйнували державність України. Так, громадянин Росії, мільярдер В. Нусенкіс спонсорував «церковний сепаратизм», «контролював проросійську частину українського єпископату та щомісячно жертвував Київській митрополії РПЦ МП 1 млн. грн. Усі основні храми Донецької єпархії збудовано на кошти В. Нусенкіса, який на власних підприємствах заснував 50 православних громад, побудував 35 храмів, відкрив 15 молитовних кімнат. У 2009 р. він взяв участь у помісному соборі РПЦ від мирян Донецької єпархії УПЦ. Щомісяця мільярдер віддає на потреби РПЦ 1/5 своїх прибутків та виступає проти зменшення залежності УПЦ від МП. Влітку 2011 р. він призупинив фінансову підтримку митрополії, коли йому здалося, що в УПЦ перемагають відцентрові тенденції. В січні 2015 р. СБУ висунула В. Нусенкісу звинувачення у фінансуванні терористів (Козловська, 2018, с.291–292). Інший російський олігарх К. Малофеев, один із особисто наближених до Путіна людей, був ідейним натхненником «Руской весни» в Україні, громадянин Росії мільярдер В. Новинський (пізніше В. Янукович надав йому громадянство України) був введений в український парламент і виступав за надання російській мові в Україні статусу державної, домінуючість в нашій країні РПЦ МП і т. ін. Подібних прикладів можна навести чимало, і всі вони створювали те тло, на якому почали розгортатися воєнно-політичні події 2014-го року.

Для привернення уваги до начебто існуючих переслідувань росіян в Україні й насамперед – вірян, що належать до РПЦ використовуються й церковне життя й церковні авторитети. Навіть святкування Пасхи стає зайвим інформаційним приводом нагадати про нібито стан приниженості РПЦ МП в Україні та «неканонічність» Української Православної Церкви. Так, у 2019 р. голова Відділу зовнішніх церковних зв'язків Московського Патріархату митрополит Волокаламський Іларіон підкреслив, що для православних віруючих України переживання Світлого Христового Воскресіння пов'язані також з надіями на припинення гонінь і переслідувань, що нібито панували за Президентства Порошенка і висловив сподівання, що новий Президент Зеленський виправить «допущені раніше помилки». Порошенку приписуються рейдерські захоплення власності РПЦ МП і взагалі насильницькі дії щодо церковних справ: «Що робив Порошенко, який спочатку ходив до храму Московського Патріархату, потім причащався в уніатів, потім став ходити до розкольників? Після цього він зайнявся добуванням Томосу і докладав до цього чимало зусиль, тиснув на Константинопольського Патріарха (нині ми це знаємо). Був момент, коли Константинопольський Патріарх був готовий взяти тайм-аут, готовий відмовитися від цього, але Порошенко йому телефонував і буквально вимагав, аби Томос був виданий,

незважаючи на перешкоди, що виникли. Я дуже сподіваюся, що нині це припиниться і кожний буде займатися своєю справою: Президент буде керувати країною, а Церква – займатися духовним окормлінням віруючих» (Илларион Волоколамский (Митр.), 2019). Отже, як бачимо, Росія не припиняє вести справжню інформаційну війну проти України, у т. ч. вустами релігійних лідерів, продовжуючи створювати негативний образ Незалежної України та популяризувати ідеї «Руского міра» з їхніми лицемірними гаслами про мір, братерську любов і єдність тощо.

Напередодні Президентських виборів 2019 р., у березні фондом «Русский мир» було опубліковано статтю під назвою «Переслідування Української Церкви напередодні українських виборів», в якій, як можна здогадатися, йдеться винятково про переслідування віруючих УПЦ МП, що відбувається з моменту отримання Томосу, але загострилося на фоні Президентських перегонів.

Як бачимо, РПЦ – не єдина структура, що займається просуванням ідей «Руского міра» у нашій державі. Саме щойно згаданий фонд «Русский мир», створений у 2007 році, засновниками якого були Міністерство закордонних справ РФ і Міністерство освіти та науки РФ, є одним із найвпливовіших інститутів імплементації доктрини «Руского міра». Цілями організації є: популяризація російської мови та культури загалом, укріплення міжнародних зв'язків, підтримка та видання науково-навчальної літератури, пов'язаної з ідеями розповсюдження «Руского міра», формування позитивного іміджу Росії, підтримка викладачів російської мови та літератури, укріплення зв'язків з російськими діаспорами та допомога у збереженні національної ідентичності, експертний, науковий та освітній обміни тощо. Фонд регулярно проводить численні культурно-освітні акції (конференції, конкурси, фестивалі та ін.) з тематики розповсюдження та популяризації ідеології «Руского міра»: фестиваль «Великое Русское слово», програми «Профессор Русского мира», «Студент Русского мира», відзначення Дня російської мови тощо. Пріоритетним в діяльності фонду є створення російських центрів за кордоном, кабінетів «Русского мира», проведення грантових, освітніх програм, інформаційних проєктів, міжнародних фестивалів російської культури і інше. Грантові програми фонду включають підтримку російськомовних ЗМІ, проведення міжнародних свят і фестивалів, пов'язаних з російською мовою і культурою, забезпечення підручниками та методичними матеріалами викладачів-русистів, організацію курсів російської мови.

Робота фонду по реалізації в 2007–2010 роках цільових програм «Кабинеты Русского мира», «Профессор Русского мира» і «Стажировка Русского мира» найкращим чином демонструють, яке значення надається російській мові в рамках концепції російського світу. Важливим кроком стало створення в 2002 році Міжнародної ради російських співвітчизників. Головною метою ради є надання підтримки російській діаспорі і російській мові за кордоном через сприяння об'єднанню та координації діяльності громадських об'єднань співвітчизників. Характерно, що Президентом Росії в 2011 році встановлено День російської мови, який відзначається щорічно, 6 червня, в день народження О. С. Пушкіна.

Фонд також усіяко демонструє зв'язки з міжнародним середовищем, публікуючи матеріали, наприклад, про запрошення на роботу у ЦРУ професіоналів зі знанням російської мови або інтерв'ю з італійкою Марінеллою Мондаїні, письменницею та суспільним діячем, котра працює над тенденційною книгою, присвяченою подіям на Донбасі.

Подібні нападки на Україну зустрічаються неодноразово. Взагалі «українське питання» тут – постійно на порядку денному: статус російської мови, «утиски» етнічних росіян і вірних РПЦ МП, ненависть Західної України до російської культури –

це лише невеликий перелік питань, які постійно фігурують серед публікацій фонду «Руского міра». Ось деякі із заголовків статей, розміщених на сайті: «Президента України попросили повернути в кінотеатри російськомовні фільми», «Постпред РФ при ОБСЄ: «Україна давно живе поза рамками правового поля», «Російська весна – Крим, Донбас – це події світового значення», «Націоналісти розбили пам'ятник генералу Ватутіну під Черніговом», «Майстра та Маргариту» на Україні вважають «загрозою національній безпеці» та числ. ін. Зрозуміло, що все це повинно створювати образ країни, в якій панує анархія, безлад і відверте переслідування всього, що пов'язане з Росією (або спільним радянським минулим).

До побудови «Руского міра» активно долучають молодь. І це робить не лише фонд «Русский мир» своїми спеціальними програмами для учнів, студентів, взагалі молоді. Так, у 2005 р. було започатковано проведення Всеросійського молодіжного форуму «Селігер». З'їзд 2014 р. наочно продемонстрував пов'язаність з доктриною «Руского міра». Присутній на форумі Президент Росії В. Путін акцентував ідею «братерства народів» (у тому форматі, який вже не потребує характеристики) і необхідність «захисту співвітчизників» в усьому «Рускому мірі» (Путин, В., 2014). Зрозуміло, що Україна імпліцитно розуміється тут також як найважливіша частина «світу російської культури».

Величезна роль у розповсюдженні ідей «Руского міра» відводиться ЗМІ та тематичним сайтам: газета «Русский мир. Украина», сайти «Русская весна», «Народный корреспондент» та числ. ін.

В Україні існують і виразно антиукраїнські за своїм спрямуванням суспільні організації, як, наприклад, Всеукраїнський правозахисний громадський рух «Російськомовна Україна» та Всеукраїнська громадська організація «За Україну, Білорусь і Росію». Вони проголошують ідеї надання російській мові статусу другої державної, розроблення єдиної спільної валюти для України, Росії та Білорусі, що стане основою для тісного економічного співробітництва тощо. Є й подібні громадські рухи релігійного спрямування: Союз православних братств України, Союз православних громадян України, Всеукраїнське громадське об'єднання «Православний вибір» тощо. Прикриваючись гаслами релігійної єдності, вони впроваджують ідеї «Руского міра». Деякі організації намагаються поєднувати світську та релігійну складові – як, наприклад, «Спілка православних журналістів». Вона роздуває релігійну ворожнечу, створюючи Україні імідж держави, нетерпимої до інших релігій. Після отримання Томосу однією з головних тем тут стали конфлікти між УПЦ та РПЦ МП, причому саме Українська Православна Церква зображується як зачинателька всіх конфліктів. Автори матеріалів настільки критично налаштовані до неї, що деякі їхні матеріали ставлять під сумнів приналежність цієї Церкви до християнства – як, наприклад, у статті «Чи має право ПЦУ називати себе християнською організацією?», де для характеристики ПЦУ ужито формул «непроглядне невігластво» і «маріонетковість свідомості». Сайт постійно наповнюється історіями про «захоплення храмів», про «обстрілювання» священників РПЦ МП, яких іменують «розкольниками» тощо. Звісно, усе це покликане свідчити про наявність гострих релігійних конфліктів в Україні та порушення прав людини. Відповідно, з цим Росія може звертатися до ОБСЄ і вимагати розслідувань, створюючи Україні негативну репутацію.

Надзвичайно важливим чинником пропаганди ідей «Руского міра» в Україні є науково-освітня культурна складова. Для цього використовуються різні засоби. У ДНР і ЛНР регулярно проводяться конференції (форуми), центральною темою яких є концепт «Руского міра». Так, у жовтні 2018 р. у Донецьку була проведена міжнародна науково-практична конференція «Рускій мір: проблеми духовно-нравственного, гражданско-

патриотического воспитания и пути их решения». Матеріали цієї конференції рясніють твердженнями, що етнічна ідентичність донецьких підлітків демонструє близькість до росіян, міркуваннями про трансформації парадигми соціальної роботи в ЛНР у контексті феномену «Рускій мір», твердженнями про русофобський характер українських мас-медіа (Беспалова, ред. 2018, сс. 70, 76–77, 384) тощо. Деякі статті містять відверто ангажовані оцінки, що не мають нічого спільного з науковим дослідженням – українці тут називаються монстрами, а нинішню Україну характеризують лише фашизм, націоналізм, брехня, продажність і зради. Очевидно, що національно-патріотичне виховання (а саме воно проголошується основним пріоритетом в освіті новостворених республік) будується на ідеї приналежності усього російського та огидності – українського. У ЛДНР проводяться показові уроки патріотизму, під час яких, серед традиційних концертних номерів – також номери, що демонструють прийоми рукопашної бійки, вміння поводитися зі зброєю. Раз у раз проводяться паралелі з Великою Вітчизняною війною та подіями на Донбасі, з акцентом на справедливості цієї «священної війни» з боку ЛНР і ДНР. Зрозуміло, що виховна робота ведеться також у численних гуртках мілітаристського спрямування. Так, «Рускій медведь» (м. Донецьк) вчить хлопців приемам бійки, а «Амазонки» (м. Горлівка) навчає дівчат збирати та розбирати автомат Калашнікова. За підтримки Російської Федерації (і фонду «Русский мир» зокрема) на території ЛНР у березні 2019 р. у Луганську був організований та проведений форум «Идеология Руского міра в построении мировоззрения гражданского общества на территории постсоветского пространства», який охопив усі вищі навчальні заклади Луганська. У 2014 р. донбасівці організували спільноту «Дари добро», в яку також активно залучають молодь. Її мета – допомога повстанцям, біженцям, патріотичне виховання, «повернення до джерел російської культури». На Донбасі активно діють суспільні рухи «Донецкая республика» та «Свободный Донбасс». Так, наприклад, у 2015 р. за участю та організацією «Донецкой республики» був проведений флеш-моб «Донбасс говорит по-русски», який повинен був продемонструвати прихильність до російської мови. Під час цього заходу діти малювали героїв російських казок, молодь виступала з плакатами «Я думаю на русском», «Русский мир – наш мир» тощо.

У 2018 р. вже вчетверте був проведений з'їзд добровольців Донбасу, який проходив у Криму (м. Сімферополь). Теми виступів – передбачувані: провокації з боку української армії і, жертвовність донбаських добровольців. Передбачувано також, що у з'їзді брали участь не лише представники ЛНР, ДНР і Криму, але також різних регіонів Росії.

Уже традиційно щороку на Донбасі проводиться форум молодих журналістів «Весна Донбаса», гостями якого виступають редактор газети «Новороссия», кореспонденти журналу «Рускій репортер» (назви вже промовлять самі за себе).

Для просування та популяризації ідей «Руского міра» постійно нагадують про статус російської мови та приналежність до російської культури. Так, 2019 рік у ДНР оголошено роком російської мови. Зрозуміло, що усіляко підтримується тут і творчість російською мовою. Так, у 2015 р. при підтримці фонду «Русский мир» виходить збірка «Час мужества. Гражданская поэзия Донбасса 2014–2015 годов». Ця книга отримала спеціальну премію у номінації «Поэзия» на Московській міжнародній книжковій ярмарці 2015 р., а перша презентація цієї збірки відбулася у Державній Думі Росії. Подібні збірки з тих пір друкувалися неодноразово, і основний їхній пафос – неприйняття України: «Мы не вернемся к тебе, Украина!» (Выбор Донбасса..., 2017, с. 114). Водночас тут фіксується «природне» єднання з Росією та «Руским міром»: «Мы соединились с Руским міром, / Слово «мама» молвив в первый раз» (Выбор

Донбасса..., 2017, с.105).

Справа не обмежується окупованими територіями. Поширена у нашій державі мережа книжкових магазинів «Літера» та «Буква» – філії російських фірм, і пропонують вони насамперед російськомовну продукцію. Українських книжок тут небагато, а російський продукт – це мова, до якої привчають через читання, а також ідеологія (достатньо подивитися на перелік товарів, особливо у розділах, присвячених історії).

Ідеї «Руского міра» імплементуються не лише через мову та літературу, але й через мистецтво у цілому. Так, у 2017 р. у Донецьку було встановлено пам'ятник «Дітям Донбаса» (скульптор – Д. Селезньов), присвячений вбитим і пораненим через обстріли українською стороною дітям (на цьому особливо наголошувалося під час його відкриття). Це не єдиний пам'ятник, присвячений цим і справді нещасним (з чієї ж вини?) загиблим дітям. Так, у Донецьку на Алеї янголів встановлено також пам'ятник скульптора-коваля В. Міхіна, що являє собою арку із троянд, причому троянди викуті з гільз снарядів, які прилетіли, як проголошується, звісно, з української сторони. Зрозуміло, що саме тема дітей і війни викликає найбільший емоційний відгук, і російські маніпулятори вміло грають на цих особливостях людської психіки, моделюючи у суспільній свідомості образ українця-ворога.

У Донецьку діє група художників (імена невідомі), що створює карикатури на АТО, образ українця і т. ін. На роковини початку «Руской весни» у Донбасі вони створюють серії злбних карикатур.

Висновок. Отже, як бачимо, спроби просування ідеології «Руского міра» відбуваються через усі аспекти культури. І ситуацію навряд чи виправлять голі твердження про брехливість застосовуваних технологій. На наш погляд, ефективно працювати тут потрібно у двох напрямках: з одного боку, вчити розпізнавати маніпуляції і відверті фейки, з іншого – протиставити концепту «Руского міра» українську ідею, яка стане націєоб'єднуючою. Як не парадоксально, але саме агресія Росії проти України (не лише на реальному фронті, але й на інформаційному) з усією очевидністю й гостротою поставила цю проблему.

Перспективи подальшого вивчення. Очевидно, що процеси поширення ідеології «Руского міра» не зупиняються, і мало чи не щодня ми отримуємо новий матеріал для подальших досліджень. На наш погляд, перспективи подальшого вивчення даної проблеми можуть бути дуже широкими: проведення соціологічних опитувань, вивчення методів і дій, які Україна протиставляє / могла би протиставити згаданим технологіям, детальніше зосередження на одній зі сфер культури тощо.

Бібліографічний список

- Батанова, О.Н., 2008. Русский мир как реальность и цивилизационный проект. *Право і політика*, 12, с.3017–3021.
- Беспалова, С., ред. 2018. *Русский мир: проблемы духовно-нравственного, гражданско-патриотического воспитания и пути их решения*: материалы Международ. науч.-практ. конф., г. Донецк, 24 октября 2018 г. Донецк: ДонНУ.
- Выбор Донбасса. Литература народных республик*, 2017. Луганск: Большой Донбасс.
- Галуцько, В.В., 2015. Вітчизняна війна українського народу 2014–2015 рр. *Науковий вісник публічного та приватного права*, 2, с.3–10.
- Илларион Волоколамский (Митр.), 2019. Митрополит Волоколамский Иларион: Для православных верующих Украины переживания Пасхи связаны и с надеждами на прекращение гонений. *Русская православная церковь*, [онлайн] 1 мая. Доступно: <<http://www.patriarchia.ru/db/text/5428697.html>> [Дата звернення 4 червня 2021].

- Ілларіонов, А., 2014. Четверта світова війна. *Економіст*, 6, с.75–78.
- Коваленко, В.Д., 2015. «Русский мир» как перспектива для России. *Наука. Образование. Личность*, 3, с.122–126.
- Козловська, В.В., 2018. Культурні трансформації Донбасу під впливом доктрини «Русского мира» (кінець ХХ–початок ХХІ ст.). *Науковий вісник національного музею історії України*, 3, с.287–298.
- Козловцева, Н.А., 2017. «Русский мир» как теоретическое понятие в современном социально-гуманитарном знании. *Обсерватория культуры*, 14(3), с.284–292. DOI: <https://doi.org/10.25281/2072-3156-2017-14-3-284-292>
- Павленко, П., 2015. «Русский мир» як ідеологія російського неоімперіалізму: українські реалії. *Волинський Благовісник*, 3, с.281–287.
- Пенькова, Е.А., 2012. *Русский мир как фактор социальной идентификации российской молодежи*. Кандидат наук. Автореферат. Российский государственный социальный университет. Москва.
- Путин, В., 2014. Выступление Владимира Путина на форуме «Селигер». *РИА Новости*, [онлайн] 29 августа. Доступно: <http://ria.ru/politics/20140829/1021869087.html> [Дата звернення 7 червня 2021].
- Топалова, С., 2015 «Русский мир» та радянський комуністичний міф: нова форма при незмінності змісту. *European political and law discourse*, 2(2), с.114–120.
- Popescu, N. and Wilson, A., 2009. *The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood*. London: European Council on Foreign Relations.

References

- Batanova, O.N., 2008. Russkiy mir kak realnost i tsivilizatsionnyy proekt. proekt [Russian world as a reality and a civilization project]. *Pravo i politika*, 12, pp.3017–3021. (in Russian).
- Bespalova, S., ed. 2018. *Russkiy mir: problemy dukhovno-nravstvennogo, grazhdansko-patrioticheskogo vospitaniya i puti ikh resheniya* [Russian world: problems of spiritual, moral, civil-patriotic education and ways to solve them]. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, Donetsk, October 24, 2018. Donetsk: DonNU. (in Russian).
- Halunko, V.V., 2015. Vitchyzniana viina ukrainskoho narodu 2014–2015 rr. [The Patriotic War of the Ukrainian people in 2014–2015]. *Scientific Bulletin of Public and Private Law*, 2, pp.3–10. (in Ukrainian).
- Ilarion Volokolamskiy (Mitr.), 2019. Mitropolit Volokolamskiy Ilarion: Dlya pravoslavnykh veruyushchikh Ukrainy perezhivaniya Paskhi svyazany i s nadezhdami na prekrashchenie goneniya [Metropolitan Hilarion of Volokolamsk: For the Orthodox believers of Ukraine, the experiences of Easter are also connected with the hopes for an end to the persecution]. *Russian Orthodox Church*, [online] 1 May. Available at: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5428697.html> [Accessed 4 June 2021]. (in Russian).
- Ilarionov, A., 2014. Chetverta svitova viina [The Forth World War]. *Ekonomist*, 6, pp.75–78. (in Ukrainian).
- Kovalenko, V.D., 2015. «Russkiy mir» kak perspektiva dlya Rossii [“Russian world” as a Perspective for Russia]. *Nauka. Obrazovanie. Lichnost*, 3, pp.122–126. (in Russian).
- Kozlovska, V.V., 2018. Kulturni transformatsii Donbasu pid vplyvom doktryny «Russkoho myra» (kinets XX–pochatok XXI st.) [Cultural transformations of Donbass region under the influence of the ‘Russian world’ doctrine (late 20th – early 21th centuries)]. *Scientific Bulletin of the National Museum of Ukrainian History*, 3, pp.287–298. (in

- Ukrainian).
- Kozlovtsseva, N.A., 2017. «Russkiy mir» kak teoreticheskoe ponyatie v sovremennom sotsialno-gumanitarnom znanii ["Russian world" as a theoretical concept in modern social and humanitarian knowledge]. *Observatory of Culture*, 14/3, pp.284–292. (in Russian).
- Pavlenko, P., 2015. «Russkiy myr» yak ideolohiia rosiiskoho neoimperializmu: ukrainski realii [«Russian World» as ideology of Russian neo-imperialism: Ukrainian realities]. *Volynskiy Blahovisnyk*, 3, pp.281–287. (in Ukrainian).
- Penkova, Ye.A., 2012. *Russkiy mir kak faktor sotsialnoy identifikatsii rossiyskoy molodezhi [Russian World as a Factor of Social Identification of Russian Youth]*. Ph.D. Abstract. Russian State Social University. Moscow. (in Russian).
- Popescu, N. and Wilson, A., 2009. *The Limits of Enlargement-lite: European and Russian Power in the Troubled Neighbourhood*. London: European Council on Foreign Relations.
- Putin, V., 2014. Vystuplenie Vladimira Putina na forume «Seliger» [Vladimir Putin's speech at the Seliger forum]. *RIA Novosti*, [online] 29 August. Available at: <<http://ria.ru/politics/20140829/1021869087.html>> [Accessed 7 June 2021]. (in Russian).
- Topalova, S., 2015 «Russkiy myr» ta radianskyi komunistychnyi mif: nova forma pry nezminnosti zmistu [«Russian world» and Soviet Communistic myth: a new form with a constant meaning]. *European political and law discourse*, 2/2, pp.114–120. (in Ukrainian).
- Vybor Donbassa. Literatura narodnykh respublik [Choice of Donbass. Literature of the People's Republics]*, 2017. Luhansk: Bolshoy Donbass. (in Russian).

Стаття надійшла до редакції 09.05.2021.

M. Chikarkova

PROPAGANDA OF “RUSSIAN WORLD” IDEAS IN UKRAINE AS A SYSTEMATIC INFORMATION WAR IN THE FIELD OF CULTURE

The article describes the ways of realization the “Russian world” ideology by various means of culture. The author focuses on such aspects of culture as religion, science, education, upbringing and art (deliberately leaving the sphere of politics out of focus, as it is already sufficiently covered in scientific research).

The researcher emphasizes that the concept of “Russian world” is most actively promoted by means of religious propaganda, and the Russian Orthodox Church (Moscow Patriarchate) plays a special role here. After receiving Thomas, the struggle in the church sphere became especially fierce. The Ukrainian Orthodox Church is often declared “non-canonical” in Russia, and attention is often drawn to the harassment allegedly perpetrated by the Russian Orthodox Church and its believers in Ukraine.

Fundamental influence on the spread of the ideas of “Russian world” is exerted by the fund “Russian world” (Russia). Under the slogans of popularizing Russian culture and the idea of supporting the Russian-speaking population, it is trying to create a single socio-cultural space with Russia, denying Ukrainians the right to their own national identity. All of these things are supported by the mythology of “fraternal peoples” or even “one people” (obviously Russian). The fund is provided with huge financing for regular holding of various competitions, conferences, forums, etc.

The ideas of “Russian world” are promoted through the media, focused directly on the Ukrainian consumer; public organizations and social movements of the corresponding direction. Information is most actively spread through the Internet, where a whole network of sites spreads fake news about the harassment of Russian-speaking citizens in Ukraine, fictional crimes of Bandera in Western Ukraine, and so on.

In the so-called Donetsk and Luhansk People’s Republics, special attention is paid to “correct” education in line with the ideas of the “Russian world”. “Scientific” events with textbook allegations about Ukrainian fascists and traitors, persecution of Russian culture in Ukraine, etc. are regularly held here. There are numerous militaristic circles in the DNR and LNR. The rejection of Ukraine is filled with artistic creativity in the mentioned territories, as evidenced by poetry collections, sculptures, paintings, etc.

Key words: “Russian world”, Russian culture, manipulation, ideology.

СОЦІОЛОГІЯ

УДК 316.4: 005.334

**А. О. Ручка,
Л. Г. Скокова**

СПРИЙНЯТТЯ СОЦІАЛЬНИХ РИЗИКІВ І ПРОБЛЕМ В ЧАСИ КОРОНАВІРУСНОЇ ПАНДЕМІЇ

Стаття присвячена розгляду можливостей інтерпретації структури соціальних ризиків і проблем у сприйнятті громадян та її динаміки. Вивчення громадської думки є одним із способів розпізнавання соціальних проблем і ризиків поряд з іншими. Показано, що відбувається рух до взаємної зацікавленості у суміжних полях і дисциплінах, які вивчають ризики, соціальні проблеми, питання безпеки. Запропоновано широке розуміння оцінок громадською думкою соціальних ризиків і проблем, як проявів занепокоєння «проблемними місцями», негараздами, небезпеками у соціальному співіснуванні. Розглянуто можливості використання даних моніторингу «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України для виявлення динаміки і структури сприйняття соціальних ризиків і проблем. Підтверджено, що для ідентифікації соціальних ризиків і проблем деталізоване вивчення соціологічними методами громадської думки, динаміки оцінок громадянами проблемних місць соціального співіснування має значний потенціал, в тому числі для розробки стратегій управління соціальними ризиками.

Ключові слова: соціальні ризики, соціальні проблеми, моніторинг соціальних ризиків і проблем, динаміка сприйняття соціальних ризиків, профілі сприйняття соціальних проблем, пандемія Covid-19.

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-93-103

Постановка проблеми. Ризики, проблемні «місця», критичні ситуації, війни, катастрофи в житті соціумів вивчають представники різних дисциплін. У зв'язку з поширенням загроз і небезпек глобального характеру, постіндустріальними «новими» ризиками, все частіше мова йде про формування полів міждисциплінарних, трансдисциплінарних досліджень, а також про пошуки взаємозв'язків між окремими напрямками в рамках одного поля. В умовах перманентної турбулентності соціального розвитку, нестабільності перебігу соціальних процесів в українському суспільстві є актуальним завданням врахування досвіду досліджень ризиків, проблем, небезпек тощо в соціальних науках, а також уточнення можливостей кількісних опитувань для розуміння сприйняття соціальних ризиків і проблем громадянами країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У соціальних науках на сьогодні виокремлюють студії ризиків (risk studies), студії безпеки (security studies), студії соціальних проблем (social problems studies) (Burgess, Alemanno and Zinn, eds. 2016; Burgess, ed. 2010; Treviño, ed. 2019). В соціології відомий досвід дослідження цієї предметної царини відповідно засобами соціології ризиків і невизначеності, соціології безпеки, соціології соціальних проблем та інших галузевих напрямків. Кожне з цих полів і окремих дисциплін мають свої основоположні праці, категоріальний апарат, свою траєкторію розвитку (Olofsson and Zinn, eds. 2019; Ручка, 2017; Скокова, 2020).

Разом із тим все частіше спостерігаємо тяжіння до взаємозбагачення, пошуку спільного і відмінного, уточнення понятійного апарату. Так, у дослідження безпеки, які розвиваються в рамках дисципліни «міжнародні відносини», приликають ідеї і концепти зі студій ризику в їх соціологічній, культурологічній, політологічній версіях (Petersen, 2017). Вивчення соціальних ризиків і соціальних проблем в соціології мають враховувати різні системи соціального захисту, соціального страхування, які функціонують в тих чи тих державах, що є предметом вивчення студій соціальної безпеки, студій соціальної роботи, студій соціальної політики тощо. Конструктивістські підходи в соціології соціальних проблем (Ибарра, Адорьян и Ясовеев, 2017) мають, на нашу думку, багато спільного із конструктивістськими і соціокультурними напрямками в соціології ризику, студіях безпеки.

Соціальні ризики, проблеми, кризи як складові соціальних і культурних процесів і станів в українському суспільстві постійно привертають увагу вітчизняних дослідників (Ворона та Шульга, ред. 2014; Злобіна, ред. 2019; Костенко, ред. 2018; Макеєв та Оксамитна, ред. 2017; Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, 2019). Всі головні сфери і виміри життя – міжнародна, економічна, політична, соціокультурна, демографічна, соціопсихологічна, культурна – відчують на собі множину проявів криз і станів нестабільності. Пандемія Covid-19 викликала коронавірусну кризу, яка дестабілізує галузі економіки і соціоекономічне становище громадян, сферу охорони здоров'я, морально-психологічний і культурний клімат тощо.

Далі у статті ми показуємо, зокрема, можливості аналізу кількісних даних соціологічних обстежень для отримання картини динаміки і структури сприйняття населенням України соціальних ризиків (небезпек, соціальних проблем) та особливості цього сприйняття в ситуації коронавірусної пандемії. Отже, **метою статті** є виявлення актуальної конфігурації сприйняття соціальних ризиків і проблем в українському суспільстві в умовах пандемії на основі даних соціологічного моніторингу «Українське суспільство».

Виклад основного матеріалу. *Неусталеність понятійного апарату у дослідженнях ризиків і проблем.* Різноманіття суміжних концептів і навіть підходів до одного і того концепту в рамках однієї дисципліни (прикладом може слугувати поняття «фізик») (Луман, 1994), утруднює їх операціоналізацію у разі формування інструментарію для репрезентативних опитувань, в тому числі в рамках міжнародних, крос-культурних проектів. На це звертають увагу й дослідники, які проаналізували досвід декількох міжнародних проектів (Balžekienė, 2019), дані котрих можна використовувати, зокрема, для аналізу сприйняття інвайроментальних ризиків громадянами різних країн (табл. 1). Як бачимо, у формулюваннях питань, які можна використовувати для вивчення сприйняття ризиків, було використано й інші поняття (небезпека, проблема, загроза тощо).

Можна погодитися із авторкою наведеної розвідки, що така понятійна множинність і операціональна нечіткість може становити труднощі під час інтерпретації отриманих даних. З іншого боку, апелювання до різних формулювань питань, які передбачають виявлення через оцінки і судження сприйняття громадянами проблемних місць в повсякденному житті соціумів, на нашу думку, здатні створювати різновид «триангуляції», тобто багатоаспектного розгляду феномену ризику. В даному випадку ми будемо трактувати сприйняття соціальних ризиків як оцінки передбачуваних небезпек для стабільного співіснування в соціумі, певні явища, події, практики, які в громадській думці сприймають як проблемні «місця», загрози (для власного життя/добробуту і для нормального функціонування суспільства). Одне із визначень ризику – це ситуація чи подія, коли ставкою є людські цінності (включаючи

й самих людей) і коли результат є невизначеним (Olofsson and Zinn, ed. 2019, p. 310).

Таблиця 1 – Ідентифікації ризиків у міжнародних опитуваннях.

Назва проекту	Ключове слово, що ідентифікує ризик	Об'єкти сприйняття ризику
ISSP. Environment 2010	Danger (Небезпека)	Список інвайроментальних ризиків
ISSP. Environment 2010	Problem (Проблема)	Список інвайроментальних проблем
World Values Survey	Worry (Турбота, тривога)	Список ситуацій (особистих і політичних)
Eurobarometer 238	Risk (Ризик)	Список ситуацій
Gallup World Poll	Threat (Загроза)	Список ризиків кліматичних змін

Джерело: (Balžekienė, 2019, p. 244)

Невизначеність є онтологічною характеристикою людського життя. Невизначеність в контексті соціального співіснування індивідів і груп призвані амортизувати системи соціального захисту, соціальної безпеки, стабільність економічних, політичних процесів, міжнародних відносин, зрозуміла система цінностей, сприятливий морально-психологічний клімат тощо. Отже, й соціальні ризики, й соціальні проблеми ми трактуємо в даному випадку в широкому сенсі, як поняття, що привертають увагу до загальних соціальних умов, соціоструктурних детермінант небезпечних індивідуальних і групових ситуацій (хвороба, безробіття, бідність, залученість у конфлікти, дискримінація, перешкоди у доступі до соціальних і культурних благ тощо).

Способи розпізнавання соціальних ризиків і проблем. Треба наголосити, що явища, ситуації, практики стають соціальними проблемами та ризиками тоді, коли люди розпізнають їх як такі, усвідомлюють їх як проблемні образи дійсності, потенційну небезпеку, що вимагають поведінкової реакції або застосування засобів з усунення чи пом'якшення їхньої проблемності, можливих негативних наслідків. Так, представники соціального конструктивізму наголошують, що відчуття людьми впливу об'єктивних умов є недостатнім, важливо, щоб їх поведінка вказувала на те, що вони думають, що ця обставина загрожує важливим для них цінностям (Ибарра, Адорьян и Ясовеев, 2019).

У сучасному суспільстві існують різні способи розпізнавання та оцінювання соціальних проблем та ризиків. Спинімося на чотирьох таких способах, які виокремлюють у науковій літературі (Ручка, 2017). Перший спосіб, про який вже йшла мова вище, є поширеним серед соціологів: *це звернення до громадської думки соціуму*. Проблемою стає те, що через публічну опінію розпізнають власне як соціальну проблему, загрозу нормальній життєдіяльності. Однак треба враховувати, що в сучасному гетерогенному суспільстві існує множина різних ціннісних систем. Тому ті чи ті соціальні групи схильні розпізнавати соціальні негаразди, виходячи перш за все зі

своїх цінностей та інтересів. Це не заперечує того, що в opinіi громадян певної країни може мати прояв консенсус стосовно *міри проблемності* певних явищ, ситуацій, практик, їхнього негативного впливу на повсякденне життя, ризиків та небезпек, які вони несуть.

Другий спосіб передбачає *звернення до opinіi осіб, які посідають відповідальні управлінські позиції* (наприклад, представників органів влади). Передумовою цього способу є теза про те, що саме ці особи є найбільш компетентними у справах країни в цілому, окремих її регіонів і локальних територій. Проте й тут є певні складнощі. Перш за все, це можливість маніпулювання образом певних явищ, ситуацій і практик. Зростання рівня бідності або злочинності громадська думка може розцінювати як результат помилкової соціальної політики. Це є небезпечним для бюрократів високого рангу, тому що вони можуть бути усунені зі своїх управлінських позицій. Отже, реалізація звернення до opinіi осіб, що займають відповідальні управлінські позиції в суспільстві, потребує від соціолога підвищеного контролю їх оцінок і висловлювань.

Третій спосіб розпізнавання системних ризиків пов'язаний із *зверненням до думки експертів*, у ролі яких можуть перебувати й самі соціологи. Проте це не означає, що в результаті буде отримано узгоджений (адекватний) образ проблемної дійсності. Річ у тому, що серед соціологів є прихильники різних концепцій сучасного суспільства. Якщо розглядати суспільство як соціальну систему, то на перший план виходитимуть проблеми та ризики неефективного функціонування соціальних інститутів. Представники конфліктної концепції суспільства вказуватимуть на прояви соціальної нерівності, ризики соціальної дискримінації тощо. Прихильники соціального конструктивізму аналізуватимуть, зокрема, медійні технології привернення уваги до тих чи тих подій і явищ. Як відомо, мас-медіа збільшують можливості маніпулювання громадською думкою, зокрема створення «псевдопроблем» і «псевдоризиків». Отже, під час інтерпретації отриманої інформації дослідник має враховувати схильність експертів-соціологів до тієї чи іншої концепції сучасного суспільства.

Четвертий спосіб – звернення до наявних у цьому суспільстві *соціальних рухів та ініціатив*, що виникають переважно як спонтанні реакції людей на різноманітні проблеми та ризики в суспільному житті. В такий спосіб соціологи фіксують те, що вже означено в ментальності певних груп і середовищ як соціальні ризики, проблеми, небезпеки. Це стосується, наприклад, соціальних рухів та ініціатив за збереження екологічного середовища, проти корупції, дискримінації, війни тощо. Заслугою таких рухів та ініціатив є не тільки їхні практичні дії, а й упровадження в ментальність суспільства тих чи тих подій і явищ як проблемних, таких, що потребують спеціальної уваги та регулювання. Водночас не слід забувати, що існує можливість штучного створення певних рухів та ініціатив для маніпуляції громадською думкою, для реалізації індивідами чи групами власних приватних інтересів.

Отже, в цьому плані можна зробити такий висновок: кожний із розглянутих способів має специфічний дослідницький потенціал, який може бути креативно реалізований у соціологічних дослідженнях. Водночас кожний із них має потенційні недоліки. Для ефективного використання цих способів потрібно їх вміло комбінувати в соціологічних дослідженнях. Саме така інтегральна дослідницька технологія, на нашу думку, може забезпечити побудову більш-менш слушного образу актуальної конфігурації соціальних проблем і ризиків, а отже, і пошук шляхів вправного управління ними, розроблення стратегій соціальної політики, технологій ризик-менеджменту тощо.

Динаміка сприйняття соціальних ризиків і проблем громадянами України.
Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» Інституту соціології НАН України

містить значний обсяг даних, які можна використовувати для аналізу структури і динаміки соціальних ризиків і проблем у сприйнятті громадян. На сьогодні є зрозумілим, що неможливо розглядати той чи той ризик у відриві від інших, а також у відриві від ширшого соціального, економічного, культурного контексту. Така взаємопов'язаність знаходить свій вираз у концепті «системні ризики», які концентрують у собі наслідки природних впливів сукупно із антропогенними чинниками, а також соціальні, економічні, політичні, соціокультурні негаразди, конфлікти і проблеми. На їх системний характер може вказувати й тяглість, перманентність – їх невирішеність, збереження їх негативного впливу, присутності в житті соціуму протягом довгого часу. Системний характер мають і більшість глобальних ризиків. Масштабні епідемії, за У. Беком, такі як коронавірусна пандемія, впливають не лише на різні аспекти повсякденного життя в окремих країнах, але й мають наслідки для глобальної безпеки, створюючи «світове суспільство ризику»

Одним із індикаторів структури і динаміки соціальних ризиків є відповіді на питання щодо побоювань, острахів населення країни (табл. 2). Бачимо, що порівняно із 1992 роком (перше опитування моніторингу) дещо змінилася структура основних небезпек і загроз у сприйнятті населення. Злочинність (68%), зростання цін (66%), безробіття (60%), міжнаціональні конфлікти (49%), наслідки Чорнобильської аварії (47%) були в центрі громадської уваги в 1992 році. Через 12 років зростання цін (75%), безробіття (68%), не виплати зарплат, пенсій (57%), зростання злочинності (55%), можливість голоду (46%), зараження загрозливими інфекціями (43%) становлять основні соціальні ризики у громадській думці населення. Передвоєнний 2013 рік дає таку картину загроз: зростання цін (80%), безробіття (78%), не виплати зарплат, пенсій (75%), зростання злочинності (49%), зараження інфекціями (37%), зупинка підприємств (36%).

За даними 2014 року структура ризиків у сприйнятті громадян змінюється. Кожен другий з опитуваних зазначив позицію «напад зовнішнього ворога на Україну», зросли побоювання щодо розпаду країни як держави (46%), міжнаціональних конфліктів (35%), масових вуличних безпорядків (33%). Інтенсивність сприйняття соціально-економічних проблеми дещо знизилася (60-63%), хоча вони продовжували займати перші місця у переліку.

Соціально-економічні ризики продовжують передувати у переліку побоювань і у 2020 році (58-71%). Пандемія коронавірусу, зовнішня агресія, злочинність хвилюють 41-44% респондентів. Не менше, ніж кожний третій вирізняє ймовірні загрози голоду і зупинки підприємств.

Отже, за результатами 28 років моніторингового опитування можна бачити динаміку суспільних побоювань, як індикатор існуючих і потенційних соціальних негараздів і ризиків. В основі цього рейтингу реальних і можливих небезпек знаходяться соціально-економічні побоювання, що вказує на системний характер проблеми соціальної нерівності і бідності в українському суспільстві. Поява чи актуалізація нових різновидів ризику перебудовує їх конфігурацію, висуваючи на перші плани занепокоєність воєнними діями, міжнародним становищем країни (починаючи із зовнішньої агресії 2014 року), підсилення остраху зараження новими інфекційними хворобами (від початку падемії Covid-19) і відсуваючи інші види небезпек на периферію суспільної свідомості (наприклад, наслідки Чорнобильської аварії).

Таблиця 2 – Відповіді на запитання: Як Ви вважаєте, чого люди зараз бояться найбільше? (% , N=1800)

Варіанти відповідей	1992	2004	2013	2014	2019	2020
Безробіття	60	68	78	60	53	71
Зростання цін	66	75	80	63	69	65
Невиплати зарплат, пенсій тощо	-	57	75	61	53	58
Пандемії коронавірусу (COVID-19)	-	-	-	-	-	44
Нападу зовнішнього ворога на Україну	14	11	10	52	41	43
Зростання злочинності	68	55	49	43	41	41
Зупинки підприємств	13	35	36	36	26	38
Голоду	50	46	30	33	24	35
Розпаду України як держави	17	11	14	46	29	28
Зараження загрозливими для життя інфекціями або вірусами (коронавірус, СНІД тощо)	-	43	37	17	23	28
Міжнародних конфліктів	49	13	14	35	20	23
Холоду в квартирі	17	31	18	24	24	23
Масових вуличних безпорядків	21	16	19	33	21	21
Міжрелігійних конфліктів	-	6	9	12	14	14
Повернення до старих порядків часів застою	13	5	8	12	16	13
Встановлення диктатури в країні	12	10	18	17	13	13
Напливу біженців, переселенців і приїжджих	-	7	14	14	11	12
Наслідків катастрофи на Чорнобильській АЕС	47	25	19	9	9	9
По-справжньому нічого не бояться	2	3	5	2	4	3

Респондент міг обрати усі можливі варіанти.

Джерело: *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, 2020.*

Профілі сприйняття соціальних проблем. Альтернативним індикатором для визначення структури соціальних ризиків/небезпек в оцінках населення можуть слугувати відповіді на питання щодо найбільш актуальних проблем, які хвилюють особисто респондента (табл.3). Високі ціни і тарифи очолюють рейтинг проблем (76% і 61%), вони разом із загрозою безробіття (45%), недостатністю соціального захисту (36%) утворюють блок соціально-економічних проблем. Багатьох опитуваних хвилює проблема корупції (57%). Виокремлюється блок проблем, пов'язаних із ризиками здоров'ю (пандемія, інші інфекційні хвороби) і недоступністю якісного медичного обслуговування. Значну частину опитуваних хвилюють екологічні проблеми (34%), а також загальне падіння моральності (31%), пияцтво і алкоголізм (33%), низька якість освіти (25%). Кожний четвертий з респондентів відмітив високий рівень злочинності і низьку якість виконання обов'язків працівниками поліції. Наприкінці рейтингу небезпек і негараздів опинилися інфраструктурні, побутові проблеми (послуги ЖКГ, стан доріг, будинків і прибудинкових територій).

Таблиця 3 – Які проблеми в даний час хвилюють особисто Вас найбільше?
 (% , N=1800)

Варіанти відповідей	N=1800	Кластери (профілі сприйняття проблем)				
		I 16,8%	II 16,7%	III 26%	IV 20,7%	V 19,8%
Високі ціни на товари та послуги	76	95	88	88	30	83
Високі тарифи на житлово-комунальні послуги	61	89	75	61	5	84
Корупція в органах влади і управління	57	92	57	7	61	88
Недоступність якісного медичного обслуговування	47	93	37	22	17	82
Безробіття	45	79	69	29	27	33
Пандемія коронавірусу (COVID-19)	43	72	83	26	21	28
Поширення соціально небезпечних хвороб (туберкульозу, гепатиту, ВІЧ тощо)	34	79	58	10	12	30
Соціальне забезпечення, соціальний захист	36	79	61	13	13	29
Погана екологія	34	81	24	10	17	50
Пияцтво і алкоголізм	33	81	39	16	22	23
Загальне падіння моральності	31	75	24	9	17	42
Ремонт, будівництво і облаштування доріг	28	67	29	15	11	28
Низька якість роботи поліції	25	68	15	10	10	31
Низька якість освіти	25	68	13	10	11	31
Високий рівень злочинності	23	67	26	4	9	20
Вади в роботі житлово-комунального господарства	17	52	19	3	5	15
Поганий стан під'їздів та прибудинкових територій	17	50	24	4	7	7

Джерело: Українське суспільство: моніторинг соціальних змін, 2020.

За допомогою кластерного аналізу (K-mean) вдалося побудувати профілі сприйняття соціальних проблем. В першому кластері (16,7%) зосередилися ті опитувані, яких хвилюють практично всі із поданих у запитанні альтернатив. Всі аспекти соціального життя вони розглядають як проблемні. Їх дещо більше серед людей старшого віку (18%) порівняно із молоддю (13%), серед жителів столиці (27%) і великих міст (20%) порівняно із селом (13%), серед гірше забезпечених матеріально

(20%), ніж тих, хто може заощаджувати/живуть у достатку (9%). Їх більше серед екстерналів за локусом контролю (20%), ніж серед інтерналів (13%). За статтю немає відмінностей.

Подібна ситуація занепокоєності більшістю проблем характерна і для *кластеру V* (19,8%), але перелік негараздів, які хвилюють переважну більшість його представників, менший. У цій групі дещо більше людей старшого віку, на відміну від першого кластеру, більше жінок (22%), людей із вищою освітою (24%). Менша частка тих, хто дуже бідний (11%). Відмінності за локусом контролю не спостерігаються у цьому випадку.

Представників *кластеру II* (16,7%) хвилюють передовсім, як і більшість опитуваних, високі ціни (88%) і тарифи (75%). Їх вирізняє найбільша частка тих, кого непокоїть пандемія (83%). В цій групі дещо більша частка молоді (19%), однакові частки жінок і чоловіків, менше сільчан (12%) порівняно із міськими жителями. Переважає частка тих, у кого локус контролю зовнішній (20%), а не внутрішній (12%).

Для представників *кластеру III* (26%) не характерні відмінності за віком, статтю. Серед них менше осіб із вищою освітою (19%), киян (10%), більше мешканців невеликого міста (25%) і сільчан (35%), осіб із професійно-технічною освітою (33%). Вищою є частка дуже бідних (40%). У цій групі основним фокусом уваги є високі ціни (88%) і високі тарифи (61%), на інші проблеми звертають набагато менше уваги. Локус контролю не відіграє особливої ролі.

Кластер IV нараховує 20,7% опитуваних. Головною проблемою для його представників є корупція в органах влади (61%). Інші проблеми, включно із матеріальними, їх хвилюють набагато рідше. У цьому кластері дещо більше молоді (23%) порівняно із людьми старшого віку (18%), чоловіків (24%), осіб із повною вищою освітою (24%), заможніших (33%). За типом поселення немає відмінностей. Характерною особливістю є переважання інтерналів (28%) порівняно із екстерналами (16%).

Висновок. Таким чином, кластерний аналіз дозволяє вирізнити серед опитуваних групи, які відрізняються за діапазоном вирізнення соціальних проблем (від вибору у профілях практично всіх альтернатив до небагатьох конкретних), за інтенсивністю їх сприйняття (частка тих, хто обирає ту чи ту проблему). Включення до конкретного профілю можуть обумовлювати соціодемографічні ознаки (вік, стать), соціоструктурні показники – поселенський, освітній, матеріальний статус. Виявлено, що свою роль відіграють й соціопсихологічні характеристики (локус контролю).

Аналіз динаміки сприйняття соціальних ризиків показує усталену відтворюваність у часі їх «ядра» – соціально-економічних проблем, що вказує на системний характер цієї проблеми в українському суспільстві. Реальні і медіа-артикульовані загрози здатні змінювати конфігурацію сприйняття соціальних ризиків, висуваючи на перший план одні із них і відсуваючи інші. Так, загроза впливів Чорнобильської катастрофи поступово відійшла на маргінес порівняно із актуалізацією загроз воєнної агресії з 2014 року, проблем охорони здоров'я у зв'язку із пандемією і карантинном 2020 року.

У цілому підтверджено, що для ідентифікації соціальних ризиків і проблем деталізоване вивчення соціологічними методами громадської думки, динаміки оцінок громадянами проблемних місць соціального співіснування має значний потенціал. Враховуючи мінливість конфігурацій соціальних ризиків у сприйнятті населення, необхідним є постійне відстеження цих змін, що має сприяти пошукам успішних стратегій регулювання соціальних ризиків і побудови надійних і виважених стратегій соціальної політики.

Перспективи подальшого вивчення. Цікавим питанням, яке потребує подальшого аналізу, є розходження в оцінках соціальних ризиків, яких бояться «уявні» інші, і оцінках проблем, які хвилюють особисто. Так, на думку 41% респондентів, співгромадяни побоюються зростання злочинності (2020 р.), тоді серед проблем, які хвилюють особисто, варіант «високий рівень злочинності» обрали 21% у 2020 р. Можливо, певну роль відіграє спосіб формулювання запитання в опитувальнику, що потребує подальшого уточнення. В цілому, треба наголосити, що сприйняття соціальних ризиків і проблем є складним соціальним феноменом, який знаходиться у центрі уваги представників соціальних дисциплін не одне десятиліття. Відстеження мінливості конфігурацій сприйняття та їх зв'язків із соціальними практиками (в тому числі просоціальними/антисоціальними) є актуальним завданням для подальших соціологічних досліджень.

Бібліографічний список

- Ворона, В. та Шульга, М., ред. 2014. *Вектори змін українського суспільства*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Злобіна, О.Г., ред. 2019. *Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціально-психологічний аналіз*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Ибарра, П., Адорьян, М. и Ясовеев, И.Г., 2019. Социальный конструкционизм: социальные проблемы как выдвижение требований (часть 2). *Социология: методология, методы, математическое моделирование*, 49, с. 161-181.
- Костенко, Н., ред. 2018. *Участь в культурі: люди, спільноти, стани*. Київ: Інститут соціології НАН України.
- Луман, Н., 1994. Понятие риска. Перевод А.Ф.Филиппова. *Thesis*, 5, с. 135-160.
- Макеєв, С. та Оксамитна, С., ред. 2017. *Стан сингулярності: соціальні структури, ситуації, повсякденні практики*. Київ: НаУКМА.
- Ручка, А., 2017. Уроки соціології соціальних проблем. *Евалюація: наукові, освітні, соціальні проекти*, 3, с. 90-105.
- Скокова, Л., 2020. Соціологія ризику в міждисциплінарному контексті. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 3, с.194-200.
- Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 2019. Київ: Інститут соціології НАН України, 6.
- Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 2020. Київ: Інститут соціології НАН України, 7.
- Balžekienė, A., 2019. International Comparative Surveys in Risk Perception Research: Data Sets, Construction of Questionnaires, and Analytical Dimensions. In: A. Olofsson, J.O. Zinn, eds. *Researching Risk and Uncertainty. Methodologies, Methods and Research Strategies*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, pp.233–263. DOI: 10.1007/978-3-319-95852-1
- Burgess, J.P., ed. 2010. *The Routledge handbook of new security studies*. London; New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203859483>
- Burgess, A., Alemano, A. and Zinn, J., eds. 2016. *Routledge handbook of risk studies*. London; New: York Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315776835>
- Olofsson, A. and Zinn, J.O. eds. 2019. *Researching Risk and Uncertainty. Methodologies, Methods and Research Strategies*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-319-95852-1
- Petersen, K.L., 2017. Risk analysis – a field within security studies? *European Journal of International Relations*, 18(4), pp. 693-717. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354066111409770>

Treviño, A.J., ed. 2019. *Investigating social problems*. Los Angeles: SAGE.

References

- Balžekienė, A., 2019. International Comparative Surveys in Risk Perception Research: Data Sets, Construction of Questionnaires, and Analytical Dimensions. In: A. Olofsson, J.O. Zinn, eds. *Researching Risk and Uncertainty. Methodologies, Methods and Research Strategies*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan, pp.233–263. DOI: 10.1007 / 978-3-319-95852-1
- Burgess, A., Alemano, A. and Zinn, J., eds. 2016. *Routledge handbook of risk studies*. London; New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315776835>
- Burgess, J.P., ed. 2010. *The Routledge handbook of new security studies*. London; New York: Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203859483>
- Ibarra, P., Adoryan, M. and Yasoveev, I.G., 2019. Sotsialnyy konstruksionizm: sotsialnye problemy kak vydvizhenie trebovaniy (chast 2) [Social Constructionism: Social Problems as Claims-making (part 2)]. *Sociology: methodology, methods, mathematical modeling / translations*, 49, pp.161-181. (in Russian).
- Kostenko, N., ed. 2018. *Uchast v kulturi: liudy, spilnoty, stany* [Participation in culture: people, communities, estates]. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
- Luhmann, N., 1994. Ponyatie riska [Risk concept]. Translated by A.F. Filippov. *Thesis*, 5, pp.135-160. (in Russian).
- Makeiev, S. and Oksamytna, S., eds. 2017. *Stan synhuliarnosti: sotsialni struktury, sytuatsii, povsiakdenni praktyky* [The state of singularity: social structures, situations, everyday practices]. Kyiv: NaUKMA. (in Ukrainian).
- Olofsson, A. and Zinn, J.O. eds. 2019. *Researching Risk and Uncertainty. Methodologies, Methods and Research Strategies*. Cham, Switzerland: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1007/978-3-319-95852-1
- Petersen, K.L., 2017. Risk analysis – a field within security studies? *European Journal of International Relations*, 18(4), pp.693-717. DOI: <https://doi.org/10.1177/1354066111409770>
- Ruchka, A., 2017. Uroky sotsiologii sotsialnykh problem [The Lessons of Sociology of Social Problems]. *Evaluation: Scientific, Educational, Social Projects*, 3, pp. 90-105. (in Ukrainian).
- Skokova, L., 2020. Sotsiologiya ryzyku v mizhdystsyplinarnomu konteksti [Sociology of risk in an interdisciplinary context]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, pp.194-200. (in Ukrainian).
- Treviño, A.J., ed. 2019. *Investigating social problems*. Los Angeles: SAGE.
- Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social change], 2019. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 6. (in Ukrainian).
- Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: monitoring of social change], 2020. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, 7. (in Ukrainian).
- Vorona, V. and Shulha, M., eds. 2014. *Vektory zmin ukrainskoho suspilstva* [Vectors of changes in Ukrainian society]. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. (in Ukrainian).
- Zlobina, O.H., ed. 2019. *Sotsialna napruzhenist u kryzovomu sotsiumi: sotsialno-psykholohichnyi analiz* [Social tension in a crisis society: a socio-psychological analysis]. Kyiv: Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редакції 10.05.2021.

**A. Ruchka,
L. Skokova**

**PERCEPTION OF SOCIAL RISKS AND PROBLEMS
DURING THE CORONAVIRUS PANDEMIC**

The article is devoted to the possibility of interpreting the structure of social risks and problems in the perception of citizens. The study of public opinion is one of the ways to identify social problems and risks, among others are expert opinions, the opinion of managers, discourses of representatives of civil movements, NGOs. The author shows that there is some change for mutual interest in related fields and disciplines that study risks, social problems, security issues. However, the multifaceted nature of research approaches influences the use of different definitions and concepts in this field. The paper expresses the opinion that such multifacetedness at the same time allows to compare the results obtained with the help of different tools, which can deepen the interpretive possibilities. A broad understanding of public opinion assessments of social risks and problems as manifestations of concern about “problem areas”, troubles, dangers of social coexistence is described. The authors consider the possibilities of using the monitoring data “Ukrainian Society” of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine to identify the dynamics and structure of perception of social risks and problems. The time series analysis of social risk assessments through the perspective of assessments of fears in the social environment demonstrates the reproduction of established elements of the structure (in case of socio-economic dangers) and its flexibility as a reaction of public opinion to real and media-articulated dangers (military aggression, pandemic, etc.). The analysis of the structure of assessments of social problems by distinguishing the profiles of their perception indicates the importance of taking into account socio-structural, socio-psychological factors influencing these assessments. Profiles of perception of social problems differ in the range of choice of social dangers and troubles, intensity of estimations, existence of key and peripheral problems. The authors conclude that a detailed study of sociological methods of public opinion, the dynamics of citizens’ assessments of problematic places of social coexistence has significant potential for the identification of social risks and problems as well as the development of social risk management strategies.

Keywords: social risks, social problems, monitoring of social risks and problems, dynamics of social risks perception, profiles of social problems perception, pandemic Covid-19.

РЕЦЕНЗІЯ

УДК 316.722(477.4)''177/191''(049/32)

Ю. С. Сабадаш
Ю. М. Нікольченко

**ГРУНТОВНІ СТУДІЇ З КУЛЬТУРНОГО
ДОВКІЛЛЯ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

РЕЦЕНЗІЯ НА ВИДАННЯ

**Прищепя О. П. «Місця зустрічі»: культурне
довкілля міст Правобережної України (кінець XVIII–
початок XX ст.): монографія. Рівне: М. Дятлик, 2019.
688 с.**

DOI 10.34079/2226-2830-2021-11-21-104-115

Прорецензована монографія «Місця зустрічі: культурне довкілля міст Правобережної України (кінець XVIII–початок XX ст.)» доцента Рівненського державного гуманітарного університету Олени Прищепи. Наголошено, що ця книга є першою спробою у вітчизняній історіографії комплексно дослідити формування міського освітньо-культурного середовища дніпровського Правобережжя в добу Російської імперії на концептуальних засадах культури Нового часу.

Використання системно-функціонального підходу і мережевого аналізу дозволило оглянути простір міського культурного повсякдення крізь призму формування соціальних зв'язків містян, як-то – комунікативність, згуртованість чи то розмежування.

У центрі дослідження – передовсім міста правобережної глибинки підросійської України – повітові та заштатні, а також містечка, динаміка культурного життя яких відрізнялася від розвитку губернських центрів – Києва, Житомира, Кам'янець-Подільського. Найбільше уваги авторка монографії приділяє такому компоненту культурного довкілля як навчальні заклади.

Простежені культурні трансформації в умовах модернізаційних змін українського суспільства на зламі XIX–XX ст. Незважаючи на утвердження офіційної російської культури, етнорелігійне і соціальне розмаїття містян дає змогу потрактувати міське культурне життя як українське, польське, єврейське.

Монографія стане у нагоді науковцям, студентам, працівникам культури; вона є вагомим внеском О. Прищепи у розвиток української історії та культурології.

Проблема тягlostі процесу формування освітньо-культурного середовища повітових міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII–початку XX ст. безумовно належить до недостатньо вивчених та дискусійних. На сьогодні, на жаль, ми маємо не так багато наукових праць, які на належному методологічному рівні та на широкій джерельній базі розглядають ті чи інші аспекти цієї проблематики.

Здебільшого порожнеча заповнюється публіцистичними працями, які почасти хибують доказовістю положень, що в них проголошуються, а крім того, містознавча тематика подекуди не вписується в контекст обговорення феномену української історії

та культурології, а, отже, означена проблематика залишається обтяженою стереотипами різного спрямування, що найбільше стосується особливостей національно-культурного питання. Відтак, монографія доцента Рівненського державного гуманітарного університету Олени Прищепи, яка побачила світ у 2019 р., покликана висвітлити процес формування міського освітньо-культурного середовища дніпровського Правобережжя за доби Російської імперії на концептуальних засадах «нової культурної історії» (*визначення О. Прищепи*). Монографія є підсумком тривалих наукових досліджень авторки з міської історії Волині, міського культурного життя Правобережної України. Засадничі теоретичні положення, висновки, практичні пропозиції, що викладені в ній, належать авторці.

Актуальність теми дослідження авторкою монографії визначається зростанням зацікавленості вітчизняного наукового середовища у містознавчій тематиці в сучасному українському творенні історії, що підживлюють можливості ширшого використання методологічного інструментарію, успішно апробованого в зарубіжній урбаністичній історіографії упродовж другої половини ХХ–початку ХХІ ст.

У вітчизняному історичному і культурологічному містознавстві все ще не на часі серед науковців залишається дослідження малих (провінційних) міст України. Вивчення проблем освітньо-культурного співжиття соціуму повітових центрів і містечок Правобережної України впродовж ХІХ ст. дало можливість О. Прищепі дослідити культурний світ провінційних міст, які перебували на шляху до модернізації. Маємо тут три міста – Київ, Житомир, Кам'янець-Подільський, центри Київської, Волинської і Подільської губерній, які поміж інших міських поселень вирізнялися більшою кількістю населення, економічною активністю й культурним наповненням. У решті міст спостерігався більш уповільнений плин культурного життя, зафіксований в укорінених традиціях і більш слабких рефлексіях на соціальні виклики часу. Проте і вони мали здатність акумулювати певний культурний потенціал міського соціуму та залишалися відкритими до культурних новацій, запозичених зі столичних міст й адміністративних центрів українських губерній. Тут набуває ваги позиція муніципальної влади та міської громадськості взяти на себе відповідальність за реалізацію культурних проєктів, не покладаючись лише на верховну чи місцеву владу.

Вагомість досліджуваної проблематики обумовлена важливістю вивчення регіональних аспектів соціокультурних процесів, соціальної інфраструктури міст і містечок Правобережжя в контексті освітньо-культурних змін, що відбувалися в міському просторі й сприяли становленню національної самосвідомості населення.

Метою дослідження авторка монографії визначила з'ясування рівня освітньо-культурних комунікативних практик мешканців провінційних міст Правобережної України та їхніх складових у школах, закладах культури, громадських організаціях, пресових виданнях; під час проведення масових заходів і висвітлення ролі держави в трансформаціях міської культури.

Для досягнення мети були окреслені наступні дослідницькі завдання:

- встановити ступінь укорінення освітніх практик і традицій Речі Посполитої в провінційних містах Правобережної України, які були перервані лише в другій половині ХІХ ст.;
- з'ясувати вплив освітнього реформування в Російській імперії на міське культурне докільля протягом усієї імперської доби;
- простежити вмонтування єврейської спільноти в міське освітньо-культурне життя;
- виявити «місця зустрічей» містян із книжковою культурою (бібліотеки, друкарні, заклади книжкової торгівлі, народні читання), і на їхньому підґрунті

проаналізувати ступінь поширення нових форм культурної самореалізації мешканців міста;

- з'ясувати потенціал міської інтелігенції у творенні культурного довкілля;
- визначити роль та місце ініціатив муніципальної влади, міської громадськості та приватних осіб у формуванні освітньо-культурного середовища;
- розглянути інформаційний чинник у трансформаціях міського культурного довкілля та прояви масової культури в провінційних містах Правобережної України.

Нам видається, що методологія дослідження, обрана авторкою монографії, об'єктивно ґрунтується на концептуальних засадах «нової культурної історії», для якої базисним є дослідження соціокультурних процесів та комунікацій міського соціуму з погляду соціальної та культурної антропології, та загальнонаукових методів – аналізу й синтезу, а також основних історичних методів, зокрема порівняльно-історичного, статистичного, ретроспективного, історичної реконструкції.

Для аналізу наукової проблеми Оленою Прищепю був задіяний такий підхід, як мікроісторія. Використання системно-функціонального підходу та мережевого аналізу дозволило їй розглянути простір міського культурного повсякдення крізь призму формування соціальних зв'язків містян, як-то – комунікативність, згуртованість або розмежування.

Використання традиційних і новітніх дослідницьких практик у монографії уможливило інтерпретацію джерельних матеріалів, які слугували головними підвалинами дослідження. Коло використаних у виданні джерел охоплює як опубліковані матеріали, так і виявлену авторкою в архівних та рукописних збірках Києва (Центральний державний історичний архів України; Центральний державний музей-архів літератури й мистецтв України; Інститут рукопису НБУВ ім. В. І. Вернадського), Вільнюса (Литовський державний історичний архів; Відділ рукопису бібліотеки Вільнюського університету), державних архівах Рівненської, Волинської, Житомирської, Хмельницької, Вінницької, Одеської, Черкаської областей діловодну документацію. Унікальними виявилися використані у монографії фото та документальні колекції, передусім Рівненського обласного краєзнавчого та Волинського краєзнавчого музеїв.

Безперечно, виходячи з дослідницьких завдань оголошеної теми, спрямований кут зору на різновиди масових джерел потребував від О. Прищепи і відповідного запитальника, який допоміг підібрати ключ до їхнього витлумачення. Такий дослідницький інструментарій використовувався й для аналізу законодавчих актів, статистичних матеріалів, періодичних видань, публіцистичних праць, художніх текстів, джерел особового походження.

Вони дали змогу авторці оглянути формування освітньо-культурного середовища не лише з точки зору офіційної влади, а й з погляду населення міст або тих, хто мав нагоду побіжно ознайомитися з провінційними містами Правобережної України під час мандрівок чи офіційних поїздок і зафіксувати особисті враження у спогадах, записках, щоденниках, листах.

І, звичайно ж, вагоме підґрунтя рецензованого нами дослідження в царині міської історії України становлять наукові студії вітчизняних та зарубіжних вчених із різних галузей знань, опертя на які відбито О. Прищепю у відповідних посиланнях за текстом та прикінцевій бібліографії.

Наукова новизна дослідження обумовлена отриманими результатами, сформульованими в основних положеннях і висновках монографії. Уперше у вітчизняній історіографії було комплексно досліджене формування міського освітньо-культурного простору провінційних міст Правобережної України впродовж

перебування у складі Російської імперії; апробована схема аналізу осередків культури й освіти як просторів перетину культурних комунікацій («місць зустрічей») мешканців провінційних міст із виділенням їхньої векторної спрямованості; проаналізовані модернізаційні зміни в міському шкільництві в контексті їхнього впливу на культурне життя; на підставі архівних джерел укладені соціальні портрети вчителів і виокремлені етапи їхнього професійного становлення, а також визначена їхня роль у формуванні культурного середовища; виділені нові форми культурної самореалізації містян, викликані до життя модернізаційними змінами Нового часу; сформульовані сутність і значення інформації у темпах розвитку міського культурного життя.

Уточнена періодизація поступу міського культурного довкілля; окремі аспекти державного регулювання освітньо-культурних ініціатив міської громадськості; діяльність польських освітніх осередків у різноманітності їхніх типів і видів – державних і приватних, світських, легальних і таємних; кількісний і якісний потенціал освіченої спільноти Правобережжя, віднесеної до міської інтелігенції за матеріалами перепису 1897 р.

Складений реєстр міських громадських організацій і клубів зі спектром просвітницької та культурної діяльності та проведений аналіз системи традиційної єврейської освіти. Була розроблена інфраструктура поширення книжкової культури в містах і містечках та з'ясована роль добровільних асоціацій у формуванні громадянського суспільства.

Структура видання обумовлена його історико-культурологічним контекстом. Кожен із чотирьох фундаментальних розділів є самодостатньою і завершеною науковою розвідкою, виконаною з дотриманням усіх вимог дослідницького жанру.

У першому розділі «Формування мережі освітньо-культурних закладів та осередків (кінець XVIII–перша третина XIX ст.)» простежені освітні практики Речі Посполитої, розглянуті функціонування мережі освітньо-культурних закладів та осередків, державне регулювання приватних культурних ініціатив.

У підрозділі 1.1. «Освітні практики Речі Посполитої» аналізується реалізація освітнього проекту Едукаційної комісії (Комісії національної освіти) у Речі Посполитій на землях Правобережної України між її першим і другим поділом (1772–1793). Основними його ознаками стало надання освіти світського та публічного характеру, її державне фінансування. Проаналізована мережа навчальних закладів, підпорядкованих Едукаційній комісії. У двох навчальних округах тут існувало 16 шкіл «вищого рівня» (окружні й підокружні). Поміж останніх найбільше було тих, які утримувалися коштом ордену василіан і піарів. Функціонували ще й парафіяльні та приватні школи. Шкільні осередки Правобережної України сприяли укоріненню шляхетської культури, яка була збережена і в першій третині XIX ст.

У підрозділі 1.2. «Освітні реформи Олександра І» розглянуті формування мережі освітньо-культурних закладів та осередків у першій третині XIX ст., яка розгорталася на попередніх освітніх традиціях. Фактично наявна шкільна мережа в правобережних губерніях була збережена (близько двох десятків шкіл) й інтегрована до нового державного механізму.

Констатується «перетікання» культурного життя від магнатських маєтків до міських осередків життя, однак окремі містечка (Тульчин, Немирів, Романів, Біла Церква) й надалі достатньо успішно конкурували з адміністративними центрами Правобережжя в царині культури.

Головними освітньо-культурними ланками в містах були навчальні заклади, які задовольняли освітні й культурні потреби регіональної шляхти й продовжували сприяти укоріненню її культури. Ядром культурних комунікацій були вчительсько-

учнівські колективи. Підрахована загальна кількість учителів Правобережжя – не менше 230 осіб.

Проведений аналіз етнорелігійного, соціального, вікового, освітнього складу і походження вчителів Вінницької і Немирівської шкіл дозволив укласти їхній соціальний портрет. Серед вінницьких учителів переважали етнічні поляки шляхетського походження, римо-католики, вихідці з центральних воєводств колишньої Речі Посполитої і Галичини; з університетською освітою чи дипломами шкіл Комісії національної освіти; особи у віці 30–40 років із педагогічним стажем від трьох до дев'ятнадцяти років. Показові практики культурних комунікацій демонструвала Волинська гімназія (ліцей) у Кременці, продукуючи еталонні норми соціальної поведінки, нові ритуали повсякденних практик, освячені ідеологією шляхти.

Поширенню книжкової культури сприяли шкільні бібліотеки. Книга стає доступною не лише вчителям та учням, а й тим особам, які в різний спосіб контактували зі школами. Потреба в освіті серед пересічних містян залишалася слабкою. Контроль над парафіяльними школами продовжували утримувати різні релігійні конфесії.

Поширеною у соціумі мовою культурного спілкування в міських поселеннях Правобережної України була польська, а українська залишалася мовою міських околиць, де переважно селився український люд. У повсякденних практиках спілкування єврейських громад панував ідиш, натомість іврит був мовою релігійного життя. Російська мова ще не набула статусу офіційної державної мови.

У підрозділі 1.3. «Державне регулювання приватних освітньо-культурних ініціатив» простежене збереження в умовах урядування російської влади попиту на домашню освіту та приватні навчальні заклади насамперед серед шляхетського загалу. Наголошується, що фактично поза державним регулюванням перебувала освіта євреїв, яка традиційно продовжувала організовуватися у приватний спосіб чи коштом громад. Залучення єврейського населення до загальноосвітніх шкіл зводилося до поодиноких випадків – через його небажання набувати світських знань і неспроможність влади запропонувати дієвий спосіб інтеграції у загальноміське життя.

Приватні культурні ініціативи реалізувалися шляхом відкриття друкарень, які переважно обслуговували потреби релігійних громад (щонайбільше єврейських) і слабо відгукувалися на потреби пересічних містян у розповсюдженні навчальної літератури та книжок світського характеру.

У другому розділі монографії «Зміни культурного довкілля внаслідок Листопадового повстання 1830 р.» проаналізована мережа навчальних закладів і міських культурних комунікацій між Листопадним і Січнеvim польським повстаннями (30–60-ті рр. XIX ст.), інтеграцію євреїв у освітньо-культурне середовище, освітньо-культурні приватні та громадські осередки.

У підрозділі 2.1. «Мережа навчальних закладів і культурні комунікації» охарактеризовані зміни, яких зазнало міське шкільництво Правобережжя після поразки Листопадового повстання 1830 р. Стверджується, що над навчальними закладами був організований суворий державний контроль. Протистояння з польською освітньою традицією відбилося на освіті та культурі тих міст, де були ліквідовані школи (Овруч, Заслав, Дубровиця, Любар, Межиріч Корецький на Волині, Бар на Поділлі). Натомість піднімається рівень освітнього життя губернських міст, які стають опорними пунктами русифікації. Однак подолати домінування польських культурних впливів ще не вдалося.

Як і за попередній період, у другій третині XIX ст. потреба в освіті серед містян не стала всеосяжною. Попит на освіту продовжував домінувати серед місцевої шляхти.

Головними осередками міського культурного життя залишалися гімназії (Вінниця, Луцьк, Клевань, Рівне, Немирів, Біла Церква) та повітові дворянські училища (на 1840 р. їх нараховувалося 11). Для багатьох міст і містечок єдиним осередком культурного докільля були парафіяльні училища. Проте реалізувати спроби назрілих потреб української початкової школи так і не вдалося. Найбільш активні представники вчительського загалу торували шлях до ширших культурних контактів з містянами. Відомі випадки у 40–50-х рр. занять учителів українознавчими студіями в навчальних закладах Рівного (М. Костомаров), Луцька (П. Куліш), Немирова (І. Сошенко, О. Маркович, І. Дорошенко, П. Барщевський, І. Сорокін, І. Чайковський), Вінниці (Й. Волковський), Чорного Острова (Л. Глібов). Освітні осередки поширювали у соціумі книжкову культуру, але, переважно російськомовну.

У підрозділі 2.2. «Умонтування» євреїв у освітньо-культурне середовище» фіксується збереження бар'єрів у міжетнічних культурних комунікаціях. Запропоноване імперською владою інтегрування євреїв у освітньо-культурне середовище відбувалося в пошуках зближення з рештою міського соціуму і передбачало поєднання традиційної освіти євреїв із загальноєвропейською культурою на підґрунті великодержавної російської культури. Релігійна освіта євреїв традиційно зосереджувалася в хедерах, талмуд-торах, бейт-мідрашах (клойзах), ієшиботах (ієшивах). Водночас від 1835 р. короткочасно в Умані була поновлена єврейська школа з викладанням релігійних і загальноосвітніх предметів. Задля поступового витіснення релігійної освіти передбачалося створити казенні (державні) єврейські училища, які сприймалися вороже навіть єврейськими громадами.

У підрозділі 2.3. «Освітньо-культурні приватні та громадські осередки» розглядаються культурні комунікації крізь призму приватного й домашнього навчання, поширення освіти серед жіноцтва. З'ясовано, що серед домашніх учителів у 1840 р. переважали молоді особи чоловічої статі, дворяни за походженням, римо-католики, із ґрунтовним рівнем освіти, здобутої ще за доби Олександра І. До домашнього вчителювання долучалися вже жінки, зокрема випускниці пансіонів.

Інституційне виникнення нових культурних установ у містах було пов'язане з поширенням книжкової культури через мережу бібліотек, книгарень, друкарень. У монографії обґрунтовується, що в 30–60-х роках ХІХ ст. домашні та відомчі бібліотеки ще не набули поширення. Стаціонарна книжкова торгівля лише започатковувалася переважно в губернських центрах.

У культурному докільлі мала місце й театральна творчість, як професійна, так і аматорська. Хоча йшлося передусім про польську культуру, на сценічних підмостках з'явився російський та український репертуар, що демонструвало демократичність цього виду мистецтва й здатність об'єднувати міський соціум.

У третьому розділі «Прояви модернізації в освітньо-культурному середовищі (між Січневим повстанням 1863 р. та Революцією 1905 р.)» йдеться про культурні трансформації, яких зазнали міста на етапі переходу від традиційного до модерного суспільства.

У підрозділі 3.1. «Вплив на культурне докільля реформувань у галузі освіти» аналізуються модернізаційні зміни в культурному докільлі провінційних міст Правобережної України під впливом реформування освіти. З'ясовані чинники виникнення нових освітніх осередків різних типів і видів, які послуговували майданчиками для розгортання культурного докільля містян. Тут важили зацікавленість верховної влади в професійних кадрах; формування усвідомлення міським соціумом освіти як духовної й матеріальної цінності; розширення можливостей для реалізації приватних ініціатив у шкільництві.

Підкреслюється роль державних і приватних проєктів в організації російськомовних початкових шкіл. Навчання рідними мовами (українською, польською, частково й єврейською) залишалося під забороною, що від 80-х рр. спровокувало появу таємного шкільництва, зокрема польського.

Вагомим залишався культурний потенціал навчальних закладів гімназійного типу, хоча їхня мережа не задовольняла зростаючих потреб містян (у 1909 р. у повітових містах і містечках функціонувало 14 гімназій, чотири реальні училища (Рівне, Вінниця, Проскурів, Бар), три комерційні училища (Кременець, Бердичів, Могилів-Подільський). До орбіти освіти активно втягувалися ремісники і жінки, включно єврейського походження. У пореформену добу імперській владі так і не вдалося звести нанівець традиційну єврейську освіту. Набувала поширення приватна педагогічна діяльність.

У монографії всебічно охарактеризоване культурне життя в навчальних закладах. Зауважується на більшій демократичності у стосунках гімназійних учителів зі своїми підопічними попри нав'язування адміністрацією їм ролі агентів русифікації. Представлений аналіз світоглядних позицій учителів Рівненської реальної гімназії (училища) засвідчив назагал толерантне ставлення освітян до учнів-поляків, пропагування літературних творів Т. Шевченка, М. Добролюбова, І. Тургенєва, М. Некрасова, які не входили до шкільної програми. І все ж істотна частка учнів піддавалася русифікації, хоча існували можливості для формування польської та української ідентичності.

Розглядаються способи набуття окремими книгозбірнями впливу на міське читацьке середовище. Хоча шкільні бібліотеки формували російськомовного читача, викоренити інтерес до польської чи української літератури було вже неможливо, що підтверджувалось існуванням таємних шкільних бібліотек з обігом книжок, заборонених владою до читання.

Висвітлене розширення кола комунікацій шкільних колективів із містянами. В освітніх осередках проводяться заходи, пов'язані з пам'ятними датами імператорської родини, ушанування визначних історичних подій чи ювілеїв відомих письменників (О. Пушкіна, М. Гоголя, В. Жуковського), виступи учнівських аматорських театральних колективів, літературно-вокально-музичні ранки і вечори.

Культурні контакти шкіл із міською владою, громадськістю (товариствами допомоги нужденним учням, опікунськими радами, батьківськими комітетами), приватними особами набували активних форм. Особливо це було вкрай важливим для мешканців містечок. Учителство мало змогу долучатися до проведення занять у вечірніх класах для дорослих, недільних школах, народних читань, які працювали на базі загальноосвітніх шкіл.

У підрозділі 3.2. «Нові форми культурної самореалізації містян» розглянута участь населення міст у громадському житті. На підставі матеріалів всеросійського перепису 1897 р. підраховане ядро освіченої частки соціуму, до якого віднесена нечисленна група містян переважно з середньою та вищою освітою. Питома вага осіб, причетних до інтелектуальної (розумової) праці, могла становити 2,4% самодіяльного населення. Поміж них найбільшу кількість склали чиновники та особи, залучені до навчальної і виховної діяльності. Авторка дослідження припускає, що відсоток інтелігенції міг бути дещо вищим за рахунок офіцерського корпусу з військових частин у містах. Найменша кількість представників розумової праці зафіксована в Овручі, Липовці, Таращі, Вербовці, Старій Ушиці (від 22 до 178), а найбільше – у Рівному, Умані, Вінниці, Могилеві-Подільському (від 486 до 662).

Обґрунтовується їхня роль як майданчиків перетину культурних контактів. «Місцями зустрічі» мешканців міст наприкінці XIX–на початку XX ст. стали

бібліотечні заклади різних типів: публічні й громадські бібліотеки та читальні; приватні (комерційні); бібліотеки при книгарнях, чи то кабінети для читання при книжкових магазинах; відомчі книгозбірні (окремих установ, громадських товариств); народні бібліотеки.

У дослідженні наголошується, що їхнє поширення прислужилося культурній самореалізації міської інтелігенції. Особливістю читацького середовища провінційних міст Правобережної України стало масове залучення до світської книжкової культури євреїв-містян. Їхні єдиновірці – власники друкарень, книгарень – поєднували інтереси приватного бізнесу з освітньо-культурними потребами своїх релігійних громад.

У монографії аналізується система організації народних читань, активізації діяльності міських друкарень, книжкової торгівлі. Від 90-х рр. народні читання як своєрідний навчально-виховний лекторій стали засобом залучення до книжкової культури малоосвічених або ж неписьменних містян. Офіційній регламентації підлягали не лише порядок проведення, а й тематика читань (переважали релігійні сюжети, з історії Російської імперії), яка, на думку влади, мала формувати законослухняного громадянина. Для проведення лекційних занять використовували винятково російську мову.

Зростання мережі друкарень було пов'язане з поверненням єврейському населенню офіційного дозволу займатися друкарською справою. На початку ХХ ст. в окремих містах функціонувало вже по декілька друкарень. Долучилися провінційні друкарні й до поширення книжкової продукції. У її асортименті домінувала російськомовна книжка, і лише після Революції 1905 р. почали частіше з'являтися замовлення польськомовних видань і єврейських друків. Українські видання, окрім Києва й Житомира, виходили в п'ятнадцяти повітових містах і містечках Правобережжя. Проте книговидавнича справа залишалася недостатньою.

Із початку 90-х рр. набуває поширення стаціонарна форма книжкової торгівлі. На зламі ХІХ–ХХ ст. започатковується ще й складська торгівля дешевими («народними») книжками синодального православного відомства, громадських організацій.

У підрозділі 3.3. «Громадські товариства і формування освітньо-культурного середовища» простежується присутність у міському культурному довіклі добровільних організацій на зразок православних братств, корпоративних клубів соціального й професійного спрямування, добродійних товариств чи об'єднань у сфері культури й науки. Сюди ж віднесена й діяльність комітетів за народну тверезість, сільськогосподарських товариств. Стверджується, що порівняно з губернськими містами (особливо Києвом), їхня активність у повітових містах і містечках видавалася значно слабкішою. Найбільшого поширення набули добродійні організації, які допомагали нужденним учням, використовуючи різні форми просвітницької діяльності.

Притаманна провінційній інтелігенції потреба в спілкуванні спонукала й до неформальних культурних контактів (Канів, Черкаси, Умань, Тараща), через які пошанування пам'яті Тараса Шевченка – національного символу української спільноти – увійшло в міське громадське життя.

У четвертому розділі «Трансформації освітньо-культурного середовища (1907–1914 рр.)» охарактеризовані зміни, спричинені революційними подіями 1905–1907 рр., що стали визначальними ознаками міського повсякдення на завершальному етапі імперської доби.

У підрозділі 4.1. «Міська влада як організатор освітньо-культурного довікля» розглядаються ініціативи органів місцевого самоврядування у розбудові освітньо-культурної інфраструктури міст, що давало змогу долучитися до освіти, знань і культури значної частини соціуму, а в перспективі полегшувало їм пошук місця праці

чи реалізацію громадських ініціатив. Вони були біля джерел упровадження безкоштовної загальної початкової освіти, ставали організаторами масової початкової школи нового типу, що потребувало від них взаємодії з членами міських громад; опікувалися упорядкуванням парків, скверів, організацією діяльності театрів і кінотеатрів, створювали друкарні. Найбільш ефективно працювала Вінницька міська дума.

У підрозділі 4.2. «Реалізація приватних і громадських проєктів» окреслене коло культурних ініціатив містян. Завважається на активності єврейського населення у відкритті приватних та громадських шкіл (талмуд-тор). Аналізуються ініціативи містян (Умань, Вінниця) в організації приватних комерційних училищ. Набувають поширення професії, пов'язані з діяльністю поштово-телеграфного відомства, опанування якими стає більш доступним жіноцтву. Підкреслюється, що здобута у свій час освіта давала право окремим містянам займатися викладанням певних навчальних предметів.

Після опублікування 4 березня 1906 р. «Тимчасових правил про товариства і спілки» кількість добровільних громадських асоціацій у повітових містах і містечках Правобережної України починає зростати. З початку 1909 р. показовий досвід у справі відкриття та підтримка чоловічої й жіночої гімназій демонструвало навчально-просвітницьке товариство в містечку Смілі Київської губернії у складі понад 200 осіб.

У монографії підкреслюється, що мистецькі товариства (Рівне, Ковель, Новоград-Волинський, Бердичів, Умань, Вінниця) приваблювали чи не найбільше містян різних етносів і конфесій, станів та професій, хоча оцінити їхні творчі досягнення мали змогу лише ті, хто мав змогу придбати вхідний квиток на концерт чи виставу. Набуває поширення клубна діяльність із різноманітними формами проведення вільного часу (громадські зібрання, сімейні клуби).

Водночас зауважується, що поява нових громадських об'єднань була свідченням не лише прагнень містян гуртуватися навколо проголошених цілей товариств, а й поглиблювала роз'єднання їх учасників за матеріальними статками та етнічною ознакою. Як результат – міське освітньо-культурне середовище залишалося поділеним на окремі культурні сектори: єврейський, польський, український, російський у межах офіційно задекларованого російського імперського культурного простору.

У повітових містах упевнено заявила про згуртованість польська громадськість (Умань, Луцьк, Вінниця, Могилів-Подільський, Нова Ушиця). Однак найвищу активність проявляла єврейська спільнота. Із 78 громадських об'єднань, які в 1906–1911 рр. подавали документи щодо офіційної реєстрації, 48 мали намір займатися освітньо-культурною діяльністю (четверта частина з них була єврейською). Водночас наголошується на слабкості ініціатив містян у створенні громадських товариств. Авторкою монографії підраховано, що в 1913 р. від 1 до 20 громадських об'єднань існувало лише в окремих повітових містах (Умань, Вінниця, Луцьк, Рівне), а в більшості міст – одиниці.

Поширеною була практика, коли після завершення реєстрації товариства так і не розпочинали своєї діяльності (зокрема Луцьке артистичне товариство) або ж функціонували номінально. Та попри усі негаразди громадські об'єднання стали школою здобуття нового соціального досвіду містян на шляху до самоорганізації публічного життя.

У підрозділі 4.3. «Роль інформації в пришвидшенні темпів культурного життя» розглядаються канали поширення інформації в міському середовищі та відповідна інфраструктура, здатна її забезпечити. А це вже потребувало від міського жителя не лише грамотності, а й зацікавлення у видавництві літератури довідкового й рекламного характеру – календарів, путівників тощо. Значно розширилося ділове і приватне

листування, до поширення інформації долучаються нові види зв'язку – телеграф, телефон.

Важливим каналом інформації стає газетна й журнальна періодика. Масове розповсюдження столичних і губернських періодичних видань увійшло до повсякденного життя населення міст правобережних губерній лише після революції 1905 р. У 1906–1914 рр. тут поширюється місцева періодика, яка стала ознакою культурного повсякдення 17 повітових міст і містечок. Встановлено, що поміж майже шести десятків газет, які в різні роки друкувалися в містах Правобережної України, зі щоденною періодичністю випускалася лише третина видань (19). Їхня читацька аудиторія складалася з містян, залучених до різних сфер ділового й культурного міського життя. Більшість видань виходила російською мовою, однак були спроби випустити періодику польською мовою (Проскурів, тижневик «Tygodnik Podolski, 1910–1912), українською (Могилів-Подільський, часопис «Світова зірниця», 1906–1908). Унікальною була двомовна українсько-російська газета-журнал «Каневская неделя», яка знайомила читачів із творами українських авторів, зокрема Тараса Шевченка.

У підрозділі 4.4. «Масові культурні заходи» аналізуються культурні практики в таких модерних формах комунікацій, як народні гуляння просвітницького спрямування, виставкові заходи, музейні екскурсії. Їхнім проведенням опікувалися окремі громадські товариства та приватні особи. Новацією масової культури в повітових містах та містечках Київської й Подільської губерній стали пересувні виставки творів художника В. Розвадовського. Чималий успіх у населення Рівного мала перша художня виставка, відкрита у 1911 р. Водночас фіксуються наміри громадськості організувати культурно-масові заходи національного спрямування – окремо українського, польського, єврейського. У формуванні міської ідентичності української спільноти відіграло у березні 1914 р. святкування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка.

На статус державних свят у провінційних містах Правобережної України претендувало відзначення 50-річчя скасування кріпосного права (1911), 100-річчя війни Російської імперії з наполеонівською Францією 1812–1814 рр.), 300-ліття династії Романових (1913) тощо.

У висновках Олена Прищепа акцентує увагу читача на тому, якою постає модель освітньо-культурного середовища повітових міст та містечок Правобережної України імперської доби крізь призму проведеного дослідження. У підґрунті формування і функціонування культурного доквілля простежується своєрідний механізм, який поєднував його наповнення соціокультурними компонентами (навчальні заклади, бібліотеки, театри, друкарні, книгарні, періодичні видання, культурно-просвітницькі товариства тощо) з творцями й споживачами культурного продукту, завважаючи на особливостях історичного періоду та політичної ситуації у регіоні.

За останню чверть XVIII–першу чверть XIX ст. – у період домінування польської культурної традиції та освітніх практик, до формування міського освітньо-культурного доквілля була залучена шляхта, зусиллями якої відбулося «перетікання» культурного життя від магнатських садиб до міських поселень.

Після поразки Листопадового повстання 1830 р. в культурному доквіллі Правобережної України почалося активне примусове насаджування російських імперських традицій.

За останнє десятиліття Російської імперії межі міського культурного простору розширяли ініціативи приватних осіб, муніципальної влади, наближаючи виникнення паростків громадянського суспільства.

У містах і містечках Правобережної України водночас співіснували культура

соціальної еліти (регіональної шляхти й освіченої частини населення з непривілейованих верств населення), традиційні культури етнічних спільнот (поляків, євреїв, українців, росіян), паростки масової культури, до якої долучалося все більше містян. Традиційна культура вдбивалася у спільних ознаках щоденної праці, сусідських стосунках, спільних релігійних практиках, економічній поведінці, спільному дозвіллі.

Масова культура, що поширювалася на комерційному підґрунті і формуванні масового споживача культурної продукції – популярних книжок і преси, – а також організації спільних місць проведення культурного дозвілля (театри, клуби, народні доми, виставки, музеї, кінематограф тощо), набуває поширення наприкінці ХІХ–початку ХХ ст. Як і решту, цю царину культурного життя влада намагалася контролювати, використовуючи політику русифікації в конструюванні спільного імперського культурного простору.

Дослідження міського культурного довкілля повітових міст і містечок правобережних українських губерній потребувало від Олени Прищепи напрацювання власної схеми аналізу, оскільки в містах внутрішніх губерній Російської імперії воно виглядало більш однорідним. На її думку, переважаючими маркерами відмінностей були наступні:

- освітньо-культурне середовище демонструвало здатність до згуртування міського співтовариства, однак не сприймалося як загальне для польської, єврейської, української, російської спільнот;

- етнічна розмаїтість виступала важливим чинником конструювання міського культурного середовища. Водночас усі вони були об'єднані межами спільного соціального простору, отож існували точки перетину не лише їхньої економічної, а й соціокультурної діяльності;

- чисельне домінування євреїв у містах Правобережжя давало їм можливість відігравати вагомий роль у культурних комунікаціях. Однак ця етнічна спільнота залишалася найбільш замкненою;

- розмаїття етнічного складу міського населення дозволяє потрактувати міське культурне життя Правобережжя не лише як російське, а й як польське, єврейське і українське;

- за останню третину ХІХ–на початку ХХ ст. ініціативу від держави у творенні освітньо-культурного середовища починає перебирати муніципальна влада й громадськість. Однак після революції 1905 року чимало добровільних об'єднань намагалася реалізувати такі культурні проекти, які б утверджували окремо польську, єврейську, українську ідентичність. Це позначилося на формуванні міської ідентичності на просторі Правобережної України, інтерпретованої у традиційному ключі – як результат належності до спільноти конкретного міста.

У монографії зазначено, що міський культурний простір Правобережної України кінця ХVІІІ–початку ХХ ст. поєднував ознаки як традиційного суспільства, так і модерного, культурним комунікаціям соціуму було властиве як протистояння, так і взаємозбагачення, а на його культурну взаємодію чинила потужний тиск імперська політика русифікації, насаджувана у спосіб як акультурації, так і більш агресивний – асиміляції.

Констатуємо, що науковий рівень і актуальність монографії Олени Прищепи не викликають жодного сумніву; вона заслуговує на те, щоб із нею ознайомилась наукова громадськість і фахове середовище. На сьогодні книга є найбільш повною, виваженою і всебічно обґрунтованою репрезентацією комплексного аналізу історичних та культурологічних джерел означеної проблематики.

Рецензенти висловлюють приязні слова вдячності авторці за підготовку такого

непересічного видання. У ньому здійснений справжній науковий підхід до дослідження важливих проблем, що всебічно розкривають історичний обшир духовного життя українського народу.

Насамкінець зі щирим визнанням повідомляємо, що 27 листопада 2020 року Олена Прищепа успішно захистила дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук «Освітньо-культурне середовище повітових міст і містечок Правобережної України (кінець XVIII–початок XX ст.)».

**Y. Sabadash,
Y. Nikolchenko**

IN-DEPTH STUDIES ON THE CULTURAL ENVIRONMENT OF RIGHT-BANK UKRAINE

Book Review:

Pryshepa O. P. “Meeting places”: cultural environment of the cities of the Right Bank of Ukraine (late XVIII-early twentieth century): monograph. Rivne: M. Dyatlyk, 2019. 688 p.

The monograph “Meeting places: the cultural environment of the cities of the Right Bank of Ukraine (late XVIII-early twentieth century.)” Associate Professor of Rivne State University for the Humanities Olena Pryshepa. It is emphasized that this book is the first attempt in domestic historiography to comprehensively study the formation of the urban educational and cultural environment of the Dnieper Right Bank territories in the days of the Russian Empire on the conceptual basis of the “new cultural history”.

The use of the system-functional approach and network analysis allowed the author to consider the space of urban cultural everyday life through the prism of the formation of social ties of citizens, such as communication, cohesion, or demarcation.

In the focus of the study are primarily the rural areas of the right bank countryside – the chief towns and adjoining ones, as well as smaller towns whose cultural life dynamics was inferior to the development of provincial centers such as Kyiv, Zhytomyr, Kamianets-Podilskyi. Special prominence is given to such a component of the cultural environment as educational institutions.

Cultural transformations in the conditions of modernization changes at the turn of the XIX – XX centuries are described. Despite the establishment of official Russian culture, ethno-religious and social diversity of urban residents makes it possible to identify urban cultural life as Polish, Jewish, Ukrainian.

The monograph will be useful for scientists, students, cultural workers; it is a significant contribution of O. Pryshepa to the development of Ukrainian history and culturology.

ВІДОМОСТ ПРО АВТОРІВ

БЄЛОВА НАТАЛЯ ВІКТОРІВНА – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософських наук та історії України Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет»

БРОДЕЦЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЄВГЕНОВИЧ – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ГАЙДУК НЕЛЛІ АНАТОЛІЇВНА – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології та перекладу Маріупольського державного університету

ГАЙДУКЕВИЧ КАТЕРИНА АНАТОЛІЇВНА – кандидат культурології, доцент, доцент кафедри івент-менеджменту та індустрії дозвілля Київського національного університету культури і мистецтв

ГОРОХОЛІНСЬКА ІРИНА ВОЛОДИМИРІВНА – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії та культурології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

НІКОЛЬЧЕНКО ЮЗЕФ МОЙСЕЙОВИЧ – доцент, доцент кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету

ПЕТРОВА ІРИНА ВЛАДИСЛАВІВНА – доктор культурології, професор, завідувачка кафедри івент-менеджменту та індустрії дозвілля Київського національного університету культури

РУЧКА АНАТОЛІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – доктор філософських наук, професор головний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

САБАДАШ ЮЛІЯ СЕРГІЇВНА – доктор культурології, професор, завідувачка кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету

СКОКОВА ЛЮДМИЛА ГЕОРГІЇВНА – доктор соціологічних наук, доцент, провідний науковий співробітник Інституту соціології НАН України

ТОРМАХОВА АНАСТАСІЯ АНАТОЛІЇВНА – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ФЕДОСЕНКО КАРІНА МИКОЛАЇВНА – аспірантка кафедри івент-менеджменту та індустрії дозвілля Київського національного університету культури і мистецтв

ХОЛОДИНСЬКА СВІТЛАНА МИКОЛАЇВНА – доктор культурології, доцент, завідувачка кафедри філософських наук та історії України Державного вищого навчального закладу «Приазовський державний технічний університет»

ЧІКАРЬКОВА МАРІЯ ЮРІЇВНА – доктор філософських наук, професор кафедри культурології, релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

BELOVA NATALYA – Candidate of Sciences (PhD, Philosophy), associate professor, associate professor of the Philosophical Sciences and History of Ukraine Chair at Priazovskiy State Technical University

BRODETSKYI OLEKSANDR – Doctor of Sciences (Sc.D., Philosophy), associate professor of Philosophy and Cultural Studies Department at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

GAIDUK NELLI – Candidate of Sciences (PhD, Philology), associate Professor of the Department of Slavic Philology and Translation, Mariupol State University

HAIDUKEVYCH KATERYNA – Candidate of Sciences (PhD, Cultural Studies), associate professor of Event Management and Leisure Industry Department, Kyiv National University of Culture and Arts

HOROKHOLINSKA IRYNA – Doctor of Sciences (Sc.D., Philosophy), associate professor of Department of Philosophy and Cultural Science Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University

NIKOLCHENKO YUZEF – Associate Professor, Associate Professor of Cultural Studies and Information Activities Department, Mariupol State University

PETROVA IRYNA – Doctor of Sciences (Sc.D., Cultural Studies), professor, Head of the Department of Event Management and Leisure Industry of Kyiv National University of Culture

RUCHKA ANATOLII – Doctor of Sciences (Sc.D., Philosophy), professor, chief researcher at the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine

SABADASH YULIIA – Doctor of Sciences (Sc.D., Cultural Studies), professor of Cultural Studies and Information Activities Department, Mariupol State University

SKOKOVA LYUDMYLA – Doctor of Sciences (Sc.D., (Sociology), associate professor, leading researcher at the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine

TORMAKHOVA ANASTASIIA – Doctor of Sciences (Sc.D., Philosophy), associate professor, associate professor of Ethics, Aesthetics and Culture Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv

FEDOSENKO KARINA – graduate student of the Department of Event Management and Leisure Industry, Kyiv National University of Culture and Arts

KHOLODYNSKAYA SVITLANA – Doctor of Sciences (Sc.D., Cultural Studies), associate professor, Head of Philosophical Sciences and History of Ukraine Department, Priazovskiy State Technical University

СНІКАРКОВА МАРІА – Doctor of Sciences (Sc.D., Philosophy), professor of the Department of Cultural Studies, Religion Studies and Theology at Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ

1. Редакція приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам ДСТУ 7152:2010 до структури наукової статті. Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи:

- *постановка проблеми* у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

- *мета, завдання, актуальність дослідження*;

- *аналіз останніх досліджень і публікацій*, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Під час аналізу у статті стану наукової розробки проблеми, а також у викладі основного матеріалу редколегія рекомендує авторам посилатися на публікації у попередніх випусках Вісника МДУ (за наявності відповідних досліджень);

- *виклад основного матеріалу* дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

- *висновок* з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

2. Публікація починається з класифікаційного індексу УДК, який розміщується окремим рядком, ліворуч перед ПІБ автора (авторів). Текст публікації повинен відповідати структурній схемі:

- ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) у називному відмінку;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами;

- анотація мовою тексту публікації (курсив) згідно з ДСТУ ГОСТ 7.9-2009;

- перелік ключових слів з підзаголовком Ключові слова: (курсив);

- основний текст статті;

- бібліографічний список, оформлений згідно **Вимогам до переліку використаних джерел**;

- дата надходження до редакції арабськими цифрами, після бібліографічного списку, ліворуч;

- після тексту статті ліворуч ініціали та прізвище автора (авторів) англійською мовою;

- назва публікації по центру сторінки великими напівжирними літерами англійською мовою;

- розширена анотація англійською мовою (**від 35 рядків (без урахування ключових слів)**, курсив); для публікацій іншими мовами розширена анотація українською **обов'язкова**.

Розширена анотація оформлюється згідно з «Рекомендаціями з підготовки журналів для зарубіжної аналітичної бази даних SCOPUS», укладеними співробітниками групи з науково-методичного забезпечення видавничої діяльності НАН України (<http://www.nbu.gov.ua/node/931>).

- перелік ключових слів англійською мовою з підзаголовком *Key words*: (курсив);

3. Вимоги до оформлення тексту:

- матеріали подаються у друкованому вигляді (папір формату А4) та на електронному носії (компакт-диск, e-mail) в форматі Microsoft Word 97-2003. Обсяг – від 12 до 18 сторінок, включаючи рисунки, таблиці, список використаної літератури. Основний текст статті – шрифт Times New Roman, кегель 14, інтервал – 1,5; поля дзеркальні: верхній – 25 мм, нижній – 25 мм, зсередини – 25 мм, ззовні – 25 мм., абзацний відступ – 10 мм; оформлюються згідно з ДСТУ 3008-95 «Документація. Звіти

у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення»;

- щодо символів. В тексті необхідно використовувати лише лапки такого зразку: «», дефіс – це коротке тире «-». Не потрібно ставити зайві пробіли, особливо перед квадратними чи круглими скобками, а також в них. Для запобігання потрібно використовувати функцію «Недруковані знаки»;

- згадані в тексті науковці, дослідники називаються за абеткою – М. Тард, Е. Фромм, К. Юнг, К. Ясперс та інші. На початку зазначається ім'я, а потім прізвище вченого. Необхідно виокремлювати закордонних та вітчизняних дослідників.

4. Вимоги до переліку використаних джерел

У зв'язку з розміщенням публікацій в міжнародних наукометричних базах даних необхідно дотримуватися ряду правил при поданні пристатейних списків літератури.

Для відповідності вимогам міжнародних баз даних необхідно приводити ДВА СПИСКИ ПОСИЛАНЬ на використані в роботі джерела : **Бібліографічний список** та додатковий список літератури в романського алфавіті **References**.

Бібліографічний список і **References** наводяться в кінці статті і розташовуються послідовно один за іншим під відповідними заголовками: «Бібліографічний список» і «References», відповідно. Заголовок розміщується по центру звичайним накресленням шрифту.

Відмінності списків. У *Бібліографічному списку* і в *References* вказуються одні і ті ж джерела. Кількість джерел в *References* повинна відповідати кількості джерел в *Списку літератури*. У *Бібліографічному списку* джерела наводяться в алфавітному порядку, спочатку – джерела, опубліковані на кирилиці, потім джерела, опубліковані іноземними мовами (латиницею). Оскільки кириличний алфавіт відрізняється від латинського, порядок розташування джерел в *References* може відрізнятися від їх розташування в *Бібліографічному списку*.

Бібліографічний список

Розташовується після тексту статті за алфавітом використаних джерел з підзаголовком **Бібліографічний список**.

Бібліографічний список має бути оформленим за **Harvard Referencing Style**, який є найбільш поширеним міжнародним стилем цитування в галузі гуманітарних та суспільних наук. Визначеної форми **Harvard Referencing Style** щодо цитування та опису посилань не існує, бо немає організації, яка б його розробляла. Оскільки стандартної форми немає, існує величезна кількість варіацій **Harvard Referencing Style**, (більше 60).

У нашому виданні **References** має бути оформлений за варіантом **Harvard Referencing style (British Standards Institution)**, запропонованим Методичними рекомендаціями «Міжнародні стилі цитування та посилання в наукових роботах», виданими за сприянням Української бібліотечної асоціації <http://www.kspu.edu/FileDownload.aspx/International%20style%20citations%202017.pdf?id=d1b22a28-9beb-4ca4-9ac7-8e29a393b9fb>

Посилання на джерела оформлюються за правилами **Harvard Referencing Style** безпосередньо в тексті у круглих дужках, в яких вказується прізвище автора публікації, рік видання і (при необхідності) номер сторінки в наступному форматі, наприклад: (Ушакова, 2011) або (Гвоздєв, 1961, с. 374). Докладніше див. **Додаток**

Інформація, вміщена в круглі дужки, повинна дозволяти ідентифікувати конкретне джерело, вказане у *Бібліографічному списку*, за прізвищем автора та роком видання, а також номером сторінки. Всі джерела, зазначені в круглих дужках, повинні бути вказані в *Бібліографічному списку*.

Основні правила оформлення списку :

Джерела в списку не нумеруються, а організуються в алфавітному порядку за прізвищами авторів. Якщо у списку більш ніж одне посилання одного і того ж автора, то вони сортується за датами, починаючи з самої ранньої, 2000a, 2000b тощо. Якщо матеріал не має автора, його необхідно розподілити за першою літерою його назви.

Приклад:

Григоренко, П.. 2013.

Григоренко, П. 2013a.

Григоренко, П. 2013b.

Томак, М. 2013.

Томак, М. та Тисячна Н. 2013.

Кожен бібліографічний опис джерела починається з нового рядка з вирівнюванням по ширині без відступів. Якщо бібліографічний опис джерела займає кілька рядків, тоді перший рядок опису вирівнюється по ширині без відступів, а наступні рядки – з відступом у 1,25 см.

У публікації, будь то книга або журнал, назва завжди виділяється курсивом.

Місце видання наводиться перед назвою видавництва.

Для розділення елементів запису використовуються коми.

Загальні схеми оформлення бібліографічного посилання

Книги.

Прізвище, ініціали автора(рів), рік видання. *Назва книги*. Відомості про видання.
Місто: Видавництво.

Статті або окремі глави із зазначенням різних авторів з книги або збірника

Автор/и, редактори, перекладачі та ін. (Прізвище кома ініціали) Рік видання,
Назва статті: відомості, що відносяться до заголовку, *Назва книги: відомості, відомості щодо назви*, Місце видання : Видавництво. Розташування статті (сторінки)

Дисертація

Прізвище, Ініціали Рік, *Назва дисертації*. Тип роботи з вказівкою вченого ступеня автора, Офіційна назва університету, Місце розташування університету

Статті з журналу

Автор/и (прізвище кома ініціали) Рік видання, Заголовок статті: відомості, що відносяться до заголовку, *Назва журналу*, Номер випуску, Розташування статті (сторінки).

Електронні посилання

Оформлюються також як їх друковані аналоги, потім наводиться «Доступно за»: і URL-адреса. В URL-адресі слід зберегти "http://", якщо адреса не включає www. Крім того, наводиться дата останнього доступу (Дата звернення...).

DOI.

Переважає більшість зарубіжних журнальних статей з 2000 року і багато україномовних статей, що опубліковані останніми роками, зареєстровані в системі CrossRef і мають унікальний цифровий ідентифікатор (Digital Object Identifier - DOI). У всіх випадках, коли у цитованого матеріалу є DOI, його необхідно вказувати в самому кінці бібліографічного посилання. Перевіряти наявність DOI у джерела слід на сайті <http://search.crossref.org>

Більш детально приклади оформлення посилань на різні види джерел за Harvard style див. за посиланням :

<http://vippp.org.ua/files/pedposnyk/spuslit-1557135224.pdf>

або

http://lib.knukim.edu.ua/wp-content/uploads/2018/10/Harvard_vs_DSTU-2015.pdf

References

Особливості посилань на неангломовні джерела

На відміну від Бібліографічного списку, неангломовні джерела в References слід привести в їх латиномовному еквіваленті – вони повинні бути написані літерами романського алфавіту:

Для написання посилань на неангломовні джерела слід використовувати ТРАСЛІТЕРАЦІЮ і ПЕРЕКЛАД АНГЛІЙСЬКОЮ МОВОЮ.

ПІБ авторів, редакторів. Прізвища та ініціали всіх авторів на латиниці слід приводити в посиланні так, як вони надані в оригінальній публікації. Якщо в оригінальній публікації вже були наведені на латиниці ПІБ авторів – у посиланні на статтю слід вказувати саме цей варіант (незалежно від використаної системи транслітерації в першоджерелі). Якщо в офіційних джерелах (на сайті журналу, в базах даних, ПІБ авторів на латиниці не наведено - слід транслітерувати їх самостійно. Якщо авторів кілька, то перед прізвищем останнього з них замість коми ставиться and.

Приклад :

Richardson, A. 1988

Richardson, A. 1989a

Richardson, A. 1989b

Richardson, A. and Brown, B., (1988)

Richardson, A. and Smith, S., (1986)

Richardson, A., Brown, B. and Smith, S. (1983)

Ingram, T.N., Schwepker, C.H. and Hutson, D. (1992)

Ingram, T.N., Laforge, R.W., Schwepker, C.H. Jr, Avila, R.A. and Williams, M.R. (1997)

Ingram, T.N., Laforge, R.W., Avila, R.A. and Schwepker, C.H. Jr and Williams, M.R. (2001)

Книги.

Якщо цитоване джерело написано латиницею (англійською, німецькою та іншими мовами, що використовують романський алфавіт), посилання на нього слід привести оригінальною мовою публікації.

Початково кириличні матеріали (і їхні частини), у яких існує офіційний переклад на англійську (або іншу мову, що використовує романський алфавіт), повинні бути приведені в перекладі;

Для книг (або їх частин), для яких переклад не існує, необхідно привести транслітерацію латиницею і переклад назви англійською мовою. В кінці опису в круглих дужках вказати мову видання. Для посилань на україномовні джерела, наприклад, слід використовувати фразу «(in Ukraine)».

Журнальна стаття.

Якщо у цитованій роботі існує офіційний переклад на англійську мову або англомовний варіант назви (його слід шукати на офіційному сайті журналу, в наукометричних базах даних, в тому числі – в бібліотеці WorldCat) – слід вказати саме його.

Якщо в офіційних джерелах не існує перекладу назви статті, слід привести транслітерацію латиницею, далі виконати переклад на англійську мову самостійно. У разі, коли у журналу немає офіційної назви англійською мовою, в References потрібно приводити його транслітерацію. При цьому переклад береться у квадратні дужки і розміщується одразу після транслітерованої назви. Не слід самостійно переводити

назви журналів. Неприпустимо скорочувати (або іншим способом змінювати) назви статей та назви журналів. В самому кінці посилання, після вказівки діапазону сторінок в круглих дужках вказати мову видання. Для посилань на україномовні джерела, наприклад, слід використовувати фразу «(in Ukraine)».

Для **транслітерації** українського тексту слід застосовувати Постанову Кабінету Міністрів України від 27 січня 2010 р. № 55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>), сайт Онлайн транслітерації <http://ukrlit.org/transliteratsiia>. Для транслітерації російського тексту – систему Держдепартаменту США (http://snub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html)

Електронні посилання оформлюються також як їх друковані аналоги, потім наводиться «[online] Available at» і URL-адреса. В URL-адресі слід зберегти "http://", якщо адреса не включає www. Крім того, наводиться дата останнього доступу (Accessed ...).

Англійською детальну інформацію з Harvard style та про особливості оформлення посилань на різні джерела, можна отримати на сайті:

<https://library.aru.ac.uk/referencing/harvard.htm>

4. Супровідні матеріали:

- стаття обов'язково супроводжується згодою на обробку персональних даних за підписом автора (кожного з авторів окремо), а також *авторською довідкою* (див. відповідний Зразок) із зазначенням прізвища, ім'я, по батькові (повністю); наукового ступеня, звання, посади, місця роботи; телефонів, адреси електронної пошти; номеру й адреси відділення «Нової пошти». Вся інформація надається трьома мовами: українською, російською та англійською.

- статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються рецензією кандидата, доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри (відділу) про рекомендацію статті до друку. Рецензія або витяг з протоколу подається у роздрукованому та сканованому вигляді електронною поштою. Допускається публікація статей магістрантів у співавторстві з науковим керівником.

5. Прийом статті до друку здійснюється за наявності таких документів:

- текст статті (електронний та роздрукований варіанти за підписом автора (авторів), оформлений відповідно до встановлених вимог;

- внутрішня рецензія (при необхідності);

- відомості про автора (авторів) (авторська довідка) за підписом автора (авторів) у роздрукованому та сканованому виглядах;

- згода на обробку персональних даних за підписом автора (кожного з авторів окремо).

б. Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, містять достовірну інформацію. За достовірність фактів, статистичних даних та іншої інформації відповідальність несе автор. Кожна стаття буде проходити **перевірку на плагіат** у сервісі пошуку плагіату **Unicheck**. Редакція залишає за собою право на рецензування, редагування, скорочення і відхилення статей, а також право опублікування, розповсюдження та використання матеріалів у науко метричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

АВТОРСЬКА ДОВІДКА

Прошу опублікувати у збірнику наукових праць «Вісник Маріупольського державного університету» статтю

назва статті

Відомості про Автора (зразок заповнення):

Відомості про Автора:	Прізвище, ім'я, по батькові, посада, назва установи / навчального закладу, науковий ступінь, вчене звання
<i>Українською мовою</i>	Сабадаш Юлія Сергіївна, доктор культурології, професор кафедри культурології та інформаційної діяльності Маріупольського державного університету
<i>Російською мовою</i>	Сабадаш Юлия Сергеевна, доктор культурологии, профессор кафедры культурологии и информационной деятельности Мариупольского государственного университета, кандидат исторических наук, доцент
<i>Англійською мовою</i>	Sabadash Yulia, Sc.D. (Cultural Studies), Professor of Cultural Studies and Information Activities Department, Mariupol State University
<i>Контактні телефони автора, E-mail, поштова адреса</i>	<i>(Вказати контактні телефони, адресу електронної пошти, поштову адресу, за якою здійснюватиметься розсилка)</i>

Відомості про наукового керівника (якщо автор статті не має наукового ступеня):

Прізвище	
Ім'я	
По батькові	
Науковий ступінь	
Вчене звання	
Посада	
Назва установи / навчального закладу	

Автор надає право Маріупольському державному університету розміщувати свою статтю повністю або частково у наукометричних та наукових базах та ресурсах відкритого доступу, у мережі Інтернет (в рамках електронної бібліотеки МДУ)

підпис

Автор несе всю відповідальність за зміст цієї статті та факт її публікації.

Автор підтверджує, що в матеріалах статті не містяться відомості, заборонені до опублікування, і тому стаття може бути надрукована у відкритому друці.

Автор підтверджує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікування до інших видань, а також містять достовірну інформацію.

дата

підпис

П.І.Б.

ЗГОДА
на обробку персональних даних

Я, _____
(П. І. Б.)

(далі – Автор) шляхом підписання цього тексту, відповідно до Закону України «Про захист персональних даних» від 01.06.2010 №2297-VI, надаю згоду Маріупольському державному університету (далі – Університет) на обробку моїх персональних даних (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) з метою забезпечення захисту авторських прав при здійсненні публікацій творів Автора у наукових фахових виданнях Університету. Наведений вище склад персональних даних може надаватися працівникам Університету, безпосередньо задіяним в обробленні цих даних, а також в інших випадках, прямо передбачених законодавством України.

Також мої персональні дані (П.І.Б., адреса проживання, номер мобільного телефону, адреса електронної пошти (e-mail), науковий ступінь (або освітньо-кваліфікаційний рівень), вчене звання, місце роботи (або навчання), посада) можуть надаватися третім особам при включенні наукових фахових видань Університету до міжнародних наукометричних баз.

Ця згода надається на безстроковий термін. Передача моїх персональних даних третім особам у випадках, не передбачених цією Згодою та законодавством України, здійснюється тільки за погодженням зі мною.

« ____ » _____ 20__ року, _____ / _____)
(підпис) (ініціали, прізвище Автора)

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Бабаушка, Лариса

Фестивація як комунікативний апропріатор глобалізаційних інтересів у культурно творчому просторі : монографія. Київ : Видавець ПП Лисенко М. М., 2020. 272 с.

Монографія присвячена дослідженню феномена фестивалі як неklasичної моделі святкової культури. Враховуючи досвід концептуалізації свята, у монографічному дослідженні запроваджено експлікацію понять «фестивація», «гіперфестивність», «Homo Festivus», «артистократ» як категоріальних нововведень щодо предмета дослідження у межах культуротворчої парадигми. Увага акцентується на категоризації та диференціації основних смислових елементів і дискурсів, а саме, фестивалі як процесу тотального освятування дійсності, що технологізується, прагматизується, перетворюється на гіперфестивну реальність комунікативної поведінки, своєрідне одивнення дійсності, що технологізується, прагматизується, перетворюється на гіперфестивну реальність комунікативної поведінки, своєрідне одивнення дійсності. Звідси, виникає гіперфестивна реальність, яку підживлює надлишковість художніх та технічних засобів і прийомів, технік візуалізацій, що формуються у віртуальній, гібридно-презентаційній моделях інформації. Стратегія апропріації свята та трансформації його в бік фестивалі відбувалася шляхом залучення запозичених культурних індустрій як схвальних практик, які в глобалізаційній моделі (як домінуючій) здатні використовуватися поза межами власного культурного контексту.

Адресовано фахівцям у царині теорії та історії культури, філософії культури, естетики; викладачам, науковцям, студентам, аспірантам та всім, хто цікавиться проблемами сьогочасної культури.

Руденко С.Б.
Музей як технологія : монографія. Київ : Видавництво Ліра-К, 2021. 436 с.

Монографія присвячена проблемі найбільш ефективного використання музею як соціально-культурного інституту. На жаль, сучасна музеологія все більше поринає у схоластику, а розрив між практикою і теорією посилюється.

Музеї демонструють цікаву динаміку розвитку. З одного боку, вони видаються застарілими закладами, що займаються неактуальними залишками культурного життя. З іншого, попри швидкі темпи експансії комп'ютерних технологій, музеї посилюють свою соціально-культурну значущість, не залишаючи нікого байдужими. Але без надійних теоретичних засад, музейний заклад рухатиметься наосліп, завдаючи на цьому шляху шкоди як собі, так і соціуму. Наукові дослідження інтенсифікують пошуки оптимальних інституційних налаштувань, при цьому значно зменшуючи часові витрати. Для того, щоб з'ясувати, чим же музей може бути корисним суспільству на сьогодні та в майбутньому, необхідно дізнатися, яка теорія музею є найбільш підкріпленою. Проте у музеології до цих пір не було сформульовано відповідних теорій, не говорячи про їхню перевірку.

Автору дослідження вдалося заново зібрати основні концептуальні каркаси музею та зіткнути їх між собою. В результаті цього, виявилось, що багато стереотипних уявлень про музей не відповідають дійсності. Музей не є всього лиш інститутом, що виявляє, зберігає, досліджує та демонструє пам'ятки. Також він не є складом страхового фонду автентичності культури. Модна протягом останніх десятиліть екомuzeологія, перетворює музеї на перепони для суспільного розвитку. Ставлення до пам'яток як фетишів, загрожує їхньому збереженню. Якби музеологія активніше розробляла музейницькі технології, можна було б уникнути деструктивних процесів, пов'язаних із переформатуванням символічного простору, яке зачіпає багато країн світу. Музеї є успішними як заклади політичної пропаганди, але з цього немає користі ні суспільству, ні самими музеям. В світі комунікації, який поглинає корисні знання, здатність вчитися та мислити, ці інститути виступають як важливі смислотворчі суб'єкти, що можуть розв'язувати соціальні проблеми, а не лише заговорювати їх. Варто припинити розглядати музеї як генератори прибутків. За рахунок цього, в майбутньому, вони зможуть стати основним механізмом конвертації культурного капіталу в економічний. В цілому, музей може бути корисним для вироблення соціальних технологій, раціоналізації суспільного життя, подолання фейків, симуляцій, поширення науково-критичної методології. В основі музейницької роботи лежить симбіоз науки та мистецтва, якого не вдалося поки досягти в жодній іншій формі. В цілому, не варто розглядати музеї як інститути минулого, в якій здають те, що вже перестало бути потрібним. Натомість, все новітнє варто перевіряти на основі суспільного досвіду, який акумулює музей, і, за результатами перевірки, створювати нові проекти соціального життя, впроваджуючи їх відповідно до поелементного соціоінженерного підходу.

Незважаючи на свій академічний характер, монографія адресована не лише культурологам, музеологам та пам'ятокознавцям. Автор сподівається, що її читачами стане широке коло людей, як фахових музейників та працівників культурних інститутів, так і людей, що мають жагу до пізнання, котрі прагнуть використати музеї

для свого особистісного розвитку та докластися до нарощення культурного капіталу та, як наслідок, суспільного прогресу. Особливо ця книга орієнтована на тих, хто не любить музеї. Не можна бути впевненим у своїх відчуттях без глибокого розуміння того явища, що їх спричиняє. Не зашкодить вона і байдужим, котрі так і не дали собі шансу краще зрозуміти навколишній світ завдяки музеям.

Прищепка О. П. «Місця зустрічі»: культурне довілля міст Правобережної України (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія. Рівне : М. Дятлик, 2019. 688 с.

У монографії розглянуто формування міського освітньо-культурного середовища дніпровського Правобережжя в добу Російської імперії на концептуальних засадах «нової культурної історії». Використання системно-функціонального підходу і мережевого аналізу дозволило поглянути на простір міського культурного повсякдення крізь призму формування соціальних зв'язків містян, як-то, комунікативність, згуртованість, чи то розмежування.

У фокусі дослідження – передусім міста правобережної глибинки – повітові та заштатні, а також містечка, динаміка культурного життя яких поступалася губернським центрам – Києву, Житомиру, Кам'янцю-Подільському. Найбільша увага звернена на такий компонент культурного довілля, як навчальні заклади. Простежені культурні трансформації в умовах модернізаційних змін. Незважаючи на утвердження офіційної російської культури, етнорелігійне і соціальне розмаїття містян на зламі XIX – XX ст. дає змогу трактувати міське культурне життя, як польське, єврейське, українське.

Видання адресовано науковцям та широкому колу поціновувачів культурної історії України.

**ЗАПРОШУЄМО НА НАВЧАННЯ
ДО МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

За 30 років розвитку МДУ напрацював власну модель міжнародної співпраці, що дає можливість студентам брати участь у стажуваннях різних країн світу, долучатись до міжнародних наукових та культурних проєктів. Після закінчення ЗВО випускники отримують диплом європейського зразка, який не потребує додаткового підтвердження при працевлаштуванні в країнах Європейського Союзу. Якісна освіта, заснована на кращих педагогічних методиках, оволодіння одними з найбільш затребуваних спеціальностями в Україні, які гарантують можливість успішного працевлаштування в державних і приватних установах, вивчення кількох іноземних мов.

Кафедра культурології та інформаційної діяльності здійснює підготовку студентів спеціальностей:

029 «Інформаційна, бібліотечна та архівна справа».

Бакалавр:

Освітня програма: *Документознавство, керування документаційними процесами*

Кваліфікація: *Бакалавр з інформаційної, бібліотечної та архівної справи, керування документаційними процесами.*

Сфера майбутнього працевлаштування: *відділ кадрів і роботи з персоналом; служба економічно-аналітичного прогнозування підприємства, установи; архіви, бібліотеки, музеї; компанії з консалтингу бізнес процесів; органи державної влади та місцевого самоврядування; відділ маркетингу, рекламної діяльності та зв'язків із громадськістю; секретаріат, канцелярія; офіс-менеджер інформаційних агентств; науково-дослідні інститути; служба інформації, прес-служба; медіа-компанії; ЗВО.*

Магістр:

Освітня програма: *Інформаційна, бібліотечна та архівна справа*

Кваліфікація: *Магістр інформаційної, бібліотечної та архівної справи. Викладач ЗВО.*

Можливість займати посади: *Керівні працівники апаратів місцевих органів державної влади (завідувач відділу, начальник відділу); Керівники підрозділів у сфері культури (головний бібліограф, бібліотекар, зберігач фондів, завідувач бібліотек); Керівники інших основних підрозділів (завідувач приймальні, завідувач відділу, завідувач архіву); Керівники адміністративних підрозділів (завідувач служби діловодства); Професіонали державної служби; Професіонали у сфері бібліотечної справи; Менеджери документно-інформаційних систем та ресурсів; Інформаційні аналітики; Менеджери інформаційно-бібліотечних проєктів.*

034 «Культурологія».

Бакалавр:

Освітня програма: *Культурологія, організація культурно-дозвілєвої діяльності*

Кваліфікація: *бакалавр з культурології, культуролог-організатор культурно-дозвілєвої діяльності.*

Сфера діяльності фахівця з культурології: *заклади культури та мистецтв (театри, концертні організації, музеї, бібліотеки, кіностудії та клубні заклади); освітні установи; державні органи управління; органи місцевого та регіонального самоврядування; громадські організації; засоби масової комунікації.*

Можливість займати посади: *Куратори культурно-мистецьких проєктів з фаховим знанням двох іноземних мов; Екскурсоводи; Експерти з оцінки культурних цінностей та збереження культурної спадщини; Консультанти зі створення індивідуального та колективного іміджу.*

Контактні телефони та e-mail: Адреса: пр. Будівельників, 129а, Маріуполь, 87555, Україна.

Приймальна комісія: (0629)58-70-52, enrollment@mdu.in.ua

Кафедра: (0629)58-75-66, csia@mdu.in.ua Деталі про вступ на офіційному сайті: http://mdu.in.ua/index/dlja_abiturienta/0-9

Міністерство освіти і науки України
Маріупольський державний університет

ВІСНИК

МАРІУПОЛЬСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

СЕРІЯ: ФІЛОСОФІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, СОЦІОЛОГІЯ
ВИПУСК 21

Редакційна колегія серії:

Відповідальний редактор – д. культурології, проф. Ю. С. Сабадаш
Заступник відповідального редактора – д. філос. н., доц. О. В. Попович
Відповідальний секретар – к. і. н., доц. С. Є. Орехова
Редактор англійських текстів – ст. викладач Ю. С. Золотько

Засновник Маріупольський державний університет
87500, м. Маріуполь, пр. Будівельників 129 а
тел: (0629)58-75-66, e-mail: visnyk-culturology@mdu.in.ua
Web-page: www.visnyk-culturology.mdu.in.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації.
(Серія КВ №17804-6654Р від 24.05.2011)
Тираж 100 примірників. Замовлення №469.2

Видавничий центр МДУ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК №4930 від 07.07.2015

© МДУ, 2021